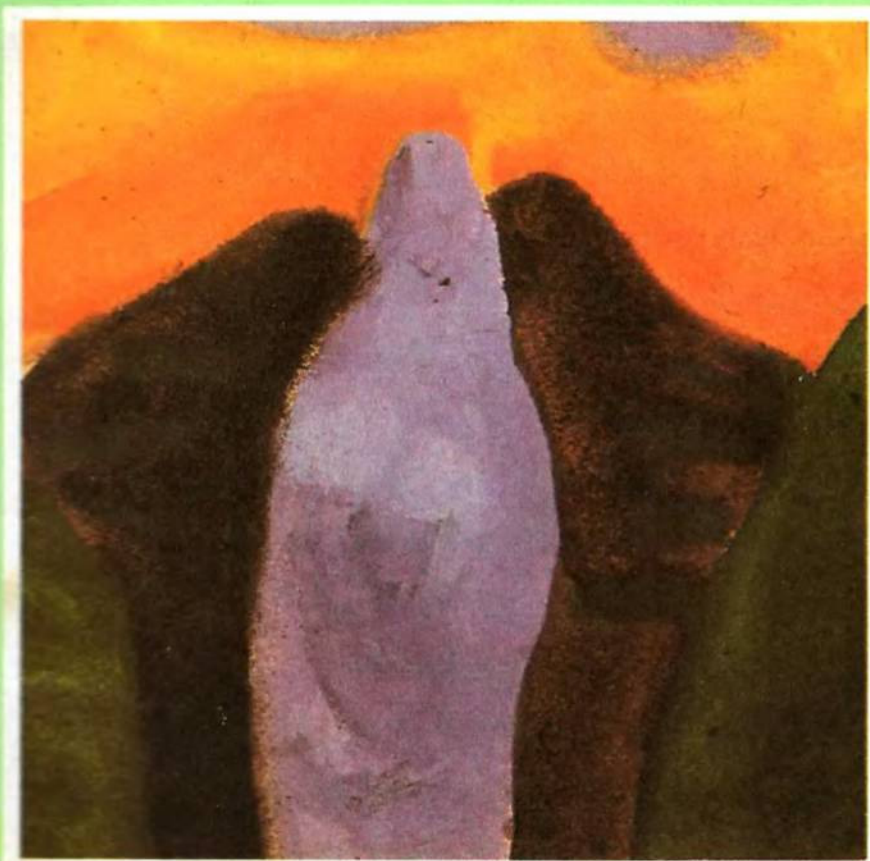

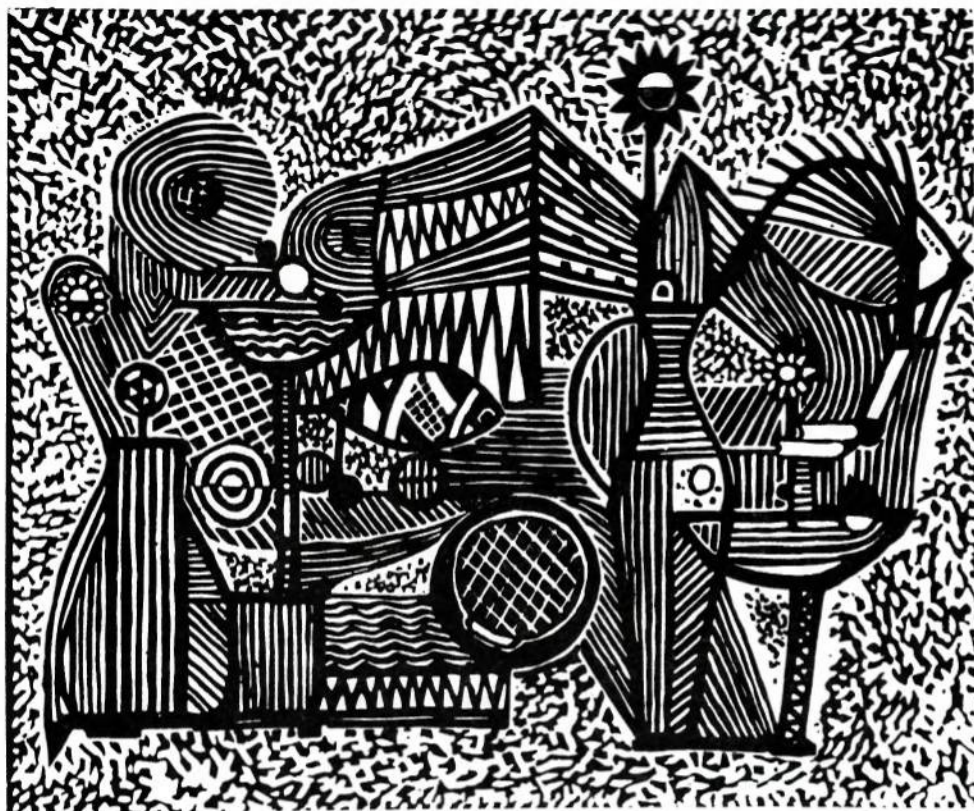
2

1990

ДУКЛЯ

ЛІТЕРАТУРА
МИСТЕЦТВО
ПУБЛІЦИСТИКА

П. Маркович. Композиція з вазою, ліногравюра, 1966.

На першій сторінці обкладинки:
Д. Миллий. Русинська балада, олійна темпера, 1968.

А я не боюся

Ходить палиця світом — лякає,
ходить, лякає, і знову лякає.
Той втікає — аж виблискують п'яти,
уникає то вправо, то вліво подальший,
інший заліз під перину — не дише.
Аргументи усі палиця зводить
в силу удару, в посіви страху.
Палиці мало — лякають одиниці,
хоче, щоб множина перед нею тремтіла.
Зуб на зуб та попасти не може, —
цокотіти їм палиця велить.
Ходить палиця світом — лякає,
ходить, лякає, а я й не боюся.

Порада

А якщо слугою бути,
то лише слугою власного сумління.

Дійсна сліпота

Сліпий не той,
в кого нема очей,
а той, хто дивиться і нічогосінько,
ні навіть власного приниження,
не бачить.

Усе ваше

(Монолог Паоло Мореллі)

Все ваше:

знижки на роботу, надбавки до зарплати,
секснеспокоєні дружини.

Все ваше, ваше, ваше:

законои, побудовані на беззаконні — ваші,
правда, що вбиває дійсну правду — ваша,
крісла для потомственої влади — ваші,
школи, не призначені для плебсу — ваші,
закордонні моди
і товари в спеціальних магазинах — ваші,
санаторії та суперпляжі — ваші,

дачі, побудовані не вами — ваші,
та й автомобілі, недоступні смертним — ваші,
та й коханки,
не хто інший, як доньки й дружини наші — ваші,
та й убогі виступи на ще убогіших трибунах — ваші,
та й гігантська монополія брехні й обману — ваша,
та й мільйонна машинерія бюрократичних морд
із еверестами паперів — ваша,
та й мільйонний безголовий легіон
уніформованих тварюк зоветься вашим,
та й мозолі наші — ваші,
наші розуми — і ті вже ваші,
все, здається, ваше,
крім майбутності.

Спроба повчання і відповідь на нього

Дидактично-застережним голоском,
котрий не терпить жодних заперечень,
день у день мене повчає:
не роби того, не їдь туди,
не вмійшуйся у те, ні в інше,
кинь турботи
про далекі регіони і далекі душі,
а радніш сиди собі й мовчи.

Я на це:
якби усі були такі, як ти,
то з шкіри нашої
двоногі монстри чоботи б для себе
зготовляли,
і на протязі кількох іще тисячоліть
орали б нами,
так, орали.

Нарощування м'язів

Що роблять славні сини
славних народів?
Передусім нарощують м'язи,
постійно демонструють їх,
ще й часто ними користуються,
охороняючи великий регіон великого насилля.

Актив

Не знаю, де й дивитись,
що скоріше подивляти:
там черешні білою узбіччя побілили,
ген купини терня

молоко на обрусі зеленім розілляли,
в палісаднику весняні квіти
кольоровий карнавал справляють,
а зелена власних відтінків
родила стільки,
що уже їх не полічить сам комп'ютер.
Дивитись би та й дивуватися,
бо ж ненадовго це.
Та зовсім не такої думки креатурна згряя:
замість подивитися на божий світ,
вона біжить на черговий якийсь актив,
свішать, бо мусять,
мусять, бо не вміють не хотіти;
тухлий зал — новітня їхня церква.
Якщо вже й організувати щось у цей період,
то хіба актив обнови світу чи актив краси,
а не актив безглуздої утрати часу.

Діалектична елегія

Живучи, дивлюсь.
Дивлячися, бачу.
Бачачи, не можу далі жити.

Найкращі

Які володарі
усе ж таки найкращі?
Служаки всіх відтінків переконані,
що пальма першості належить тим,
котрі якраз володарюють:
в тих, мовляв, і успіхів, як маку,
ще й три тонни ідеальних рис . . .
Однак, народ уперто твердить,
що найкращими з володарів
є ті під дерном.

Пошесть

Долинами,
у нетверезості веселими,
тече без домішок
всесильна жовч.
Вона усім, а не одній умові
дякує за царювання.
Вона із челяддю
угоду про довічну дружбу
підписала.
Вона візитом оцчасливила усі дороги,
де сторожі її вітають, встаючи.

Демонтаж старої музейної експозиції

Із молотами, кліщами, сокирами
та іншим реманентом
приступили ми до демоляції —
спочатку кам'яного віку.
Експонати ми взяли, надійно скрили їх,
а прочее рубали, нищили, демонтували.
Так же повелись ми
із феодалізмом та капіталізмом.
Набагато важче
реалізувати демонтаж останнього періоду,
однак, ми сповнені рішучості,
якщо і не сьогодні, то, напевно, завтра
справитися і з оцим завданням.

Сторож скарбів

На західнім кордоні азбуки стою,
обскубаний, зацькований, побитий.
Навали вражих сил ніяк не полічу, —
удари є моїм щоденним хлібом.

На батьківській землі я рідне стережу,
яке нічим не гірше, ніж у інших,
у відповідь чужая чужина
сичить одне і те ж: «Здавайся!»

Течуть століття над моїм житлом
і слухають тисячолітній стогін,
не чують стогін цей ні мати і ні брат,
оглухлі від нещастя та горілки.

Але нехай там що — я мушу зберегти
своє коріння, пам'ять і обличчя,
бо з ними, навіть мертвим будучи, не вмру,
без них же, хоч живий, — умру навіки.

Альфа і омега усвідомлення

А ви не знаєте,
а вам не ясно це,
чому на смітнику лежить, скажімо, наша мова?
Бо ми раби, бо нашим богом — пута,
і нашим прапором і нашим знаком — пута,
не завжди видимі, але присутні пута,
і на руках і на ногах жорстокі пута,
і на душі, але й на мозку — пута,
на наших помислах і домаганнях — пута,

на кожному кроці і на кожному вчинку — пута,
на наших слові — пута, пута, пута,
на наших днях, роках,
десятиліттях і століттях — пута,
всюди пута,
на усьому пута,
всюди і на всьому.

Бо плач багато легший від неплачу

У північній квартирі
за столом, змайстрованим самотністю та холодом,
сидів не тільки я,
але і прикрощі мої,
але й наруги мої,
але і біди мої.
Квартира нас не вмiла полічити,
бо лічити вмiла лиш до сто.
В той час,
як вони перебували
в епіцентрі радісного настрою,
я не був присутній
навіть на його периферії.
Від свого зарослого, нещасного обличчя
визволила мене мати божа — темрява,
однак, від прикрощів моїх,
наруг моїх
і бід моїх
не визволила — не умiла.
І тому я мусив разом з ними
в ліжку положитись.
У холоднім ліжку плакати я не плакав,
та, однак, я дуже добре знав,
що плач у данім разі
набагато легший від неплачу,

Д. Миллий. Жертви в Токаїку. Приблизно 1954, акварель.

Василькові гріхи

Цього року великодній тиждень припав на початок травня. В повітрі пахла весна.

У цей час, як звичайно, селяни мали багато праці. Жінки поралися в хаті і біля неї. Пекли паски, писали яйця, робили грудки (солодку і квасну), забілювали порепані стіни, мастили глиняну долівку та затягали жовтою глинкою порепані стіни, мастили глиняну долівку навколо стін. Мужчини крутилися біля обшаря, виграбували сади, кололи дрова, порали подвір'я, копали хрін, щоб було до кошика, тощо. Та й дівтора допомагала. То розробляла фарбу з цибуляного лушпиння або із сухого сливового дерева, приносила дров у хату, покрадь щось доброго хапнула у ротик, а потім галасливо вешталась поза сади.

На верхньому кінці села за річкою біля прогону, що вів на пасовисько, під горою стояла невеличка дерев'яна хатинка Гриця Варихи. Хата, що рівночасно служила за кухню, їдальню і спальню, була обмебльована двома довгими лавками, що вздовж стіни з двох боків збігалися в кут, де стояв старий грушевий стіл, а над ним звисала гасова лампа. У куті, зараз же біля дверей — глиняна піч. Вона забирала четвертину площі у хаті. Напроти печі було одиноке в хаті ліжко, а під ним насипана картопля. Над ліжком тяглися два дрючки, на них уперек лежало коритце. З дрючків звисало кілька клуб'ят ниток, старе лахміття.

До хати ледь просочувалося світло двома малесенькими віконцями. В одне — замість вибитої шибки вставлено грубий папір.

Власник хати Гриць Вариха, впоравшись зі своєю роботою біля обійстя, увійшов до хати. Із зачкова набив люльку тютюном, черкнув сірником, припалив і присів на лавку. Спершись об футрину вікна, випускав із рота синій дим, бездіяльно дивився крізь вікно на двір.

Грицева жінка — Іля не покладала рук. Писанки клала до цибуляної фарби, робила грудки, виймала паски, що пеклись у великих округлих тепшах — спішила, бо вже великодня п'ятниця, а їй треба ще піти висповідатися. Бо ж дзвін від ранку вже по кілька разів кликав парафіян до сповіді.

Їхній дванадцятирічний синок Василько сидів за столом, і записуючи на клаптику паперу, вирваному із зошита, свої гріхи — він також готувався до сповіді. Час від часу підпірав борідку п'ястуком, прижмурював оченята, щоб пригадати собі, який то ще він гріх протягом року зробив. Подумав, подумав, а потім малим олівцем втискував на папірець пригаданий гріх.

Від церкви до Грицевої хати знову долинув голос дзвону.

Іля швидко повтирала мокрі руки об фартух, відв'язала його і поклала на припічок, а сама подалась до сіней та з весільної ляди вийняла старе сатинове шиття, а чорні черевики з високими сарками, які ще батько купив їй на весілля, перекинула через руку. З сусіка в кутку вийняла шість яєць і повернула назад до хати.

— Тут чотири яйця для пана превелебного, — сказала Іля чоловікові, — за посвячення паски. Як приїде дзвінок з кошиком, щоб ти йому їх

віддав. А тут окремо тобі, Васильку, двоє яець для пана учителя, щоби написав тобі картку до сповіді. А позаписуй, Васильку, всі гріхи, як тебе вчили пан превелебний.

— Мені даси двоє яець — на пачку тютюну, — сказав кволо Гриць, ліниво повернувши голову від вікна.

— А чорта старого ти б не хотів?! — нахмарилася Іля. — Таж на червону сіль не маємо. Скільки яець очікуєш від трьох кур? — спитала вже лагідніше Іля, одягаючись.

— Добре, що ти маєш яйця для попонька і для пана півцючителя, — гнівався Гриць.

— Чоловіче, не гніви бога! Не гріши! Краще б і ти збирався на сповідь. Вже-сь не сповідався, відколи ми звінчалися.

— Ані не піду! — гримнув Гриць, не відвертаючи голови від вікна. — Ну, і який чорт видумав такий дурний звичай — учителеві нести яйця, щоби він тобі дав картку до сповіді. Здається, що це залишки з панщини, коли панщар мусив платити гріш за картку-цедулу, щоби пан дозволив йому піти до млина чи кудись інде.

Та Іля цього вже не слухала. Вона стала перед невеличким дзеркальцем, слиною трохи прилизала темнокаштанове волосся, відтак — на голову одягла чепець і, завивши її у хустину, крутилася перед дзеркальцем то в один, то в другий бік.

— Хлопче, а ти не барися довго. Візьми яйця і записані гріхи та гайда й ти до церкви.

Газдиня, перехрестившись перед порогом, скрипнула дверима, пішла. У хаті стало тихо.

Гриць випровадив крізь вікно очима жінку аж до річки на лавку, з двох тесаних букових дерев. Вона пішла далі дорогою до церкви.

За сонцем вже було пізно пополудні. У Гриця в шлунку озвався голод. Від ранку ще нічого не їв, бо тривав гострий піст великоднього тижня. Гриць задивився на ліс... Яку гарну природу бог створив, а життя таке бідне... Якось йому не вдалось, чи, може, сам не хотів створити кращу долю для людини. Ох, бідна і ти, Ільо... Хіба ти б мені не дала на пачку тютюну двоє яець, коли б їх було досить? Сама б мені купила... Але звідки взяти грошей?.. Скільки то треба б ще нам купити, а корунку не є де заробити. Пішов би різати і сяговину, колоди, бо ж руки в мене здорові, та що вдієш, коли нікому їх не треба. Мабуть, що й жиди не мають де продати дрова. Хоч би у селі жив якийсь пан, щоби піти з ним за гінця на полювання... А в сільця, що я понаставляв у лісі на звірину, не зловився ні один зайчик. А їсти хочеться! Ох і хочеться, — останнє слово вимовив майже вголос, бо в шлунку знову озвалися голодні корчі. — От сиди голодний дома і дивись у вікно на небо...

Гриць, пихкаючи люлькою, глушив голод. Синій дим пасмами тягнувся по хаті і підлазив під стелю.

— ...Боюся голоду... — міркував Гриць. — Тієї трохи картоплини, що під ліжком, трохи капустини на дні у бочці та й небагато сушених грушок на горичці скоро минеться, а що потім?... Хіба ще трохи надії на ці дві кози, що у хлівку.

Гриць відвернув голову від вікна, і його зір мимоволі сковз по його дрелихвих ногавках, на яких лата на латі. Та й тверді комісні черевки, вже давно не смазовані вазеліною, бо її нема в хаті, також у кількох місцях полатані. Аж сам засоромився перед собою.

— Купив би нові, та за що?.. З душі не видру... — думав і переду-

мував Гриць. — А тут ти віддай останні яйця попові і вчителєві. Ну й дурний же той звичай. Хіба можна божу ласку придбати за яйця? І де тут правда? У попа на фарі і п'ять корів, двоє коней, три великі свині, а кур і не полічити, та ще й слуга і служниця, а все одно посилав дзвонаря збирати яйця від бідолашників.

Гриць глянув на відокремлені на столі четверо яєць для попа. Він аж поїдав їх очима. Голод викликав у нього грішну думку. — ... «Ану, спробую...» — подумав Гриць, підвівшись з лави, він пішов під гряди, що напоперек тримала балки стелі, витяг з неї шило і взяв зі стола одне яйце з купки, призначених попові. Обережно зробив дірку з одного, а потім з другого боку і, перехиливши голову, потяг до себе із яйця рідину. Облизнувшись, взяв друге яйце, третє. Та коли просверлював дірку до четвертого, Василько, який підвів голову, щоб пригадати ще якийсь гріх, раптом здивовано витріщив очі на батька і зійкнув:

— Йой, нянь, та то що ви робите?!

— Нічого, нічого, Васильку. Ти записуй свої гріхи.

— Нянь, та що вам на це скаже мама?..

— Нічого. Вона це не довідається, і все! — сказав Гриць синові і вицідив у горло четверте яйце.

Василько якийсь час ще дивився на батька, потім усміхнувся по-дитячому і, нахилившись над стіл, знову щось записав.

Гриць пішов до плити, де стояла бляшанка з ростопленим, з яким Іля писала яйця, і ним заліпив дірочки на шкаралупинках та й поклав їх назад на стіл.

Василько глянув на ті шкаралупинки і кілька разів засміявся.

Заскрипіли двері й до хати несподівано увійшов дзвінник з повним кошиком назбираних писанок. Кошик поклав на лавку, а сам присів, щоб трохи відпочити.

У Гриця трохи тенькнуло, забилось серце, коли подумав: «Ну й було б сорому, якби побачив дзвінник, що я випив яйця, а попові готував шкаралупки...»

— Що нового чувати у вас, Андрію? — запитав Гриць, радий, що дзвінник спізнився трохи, аби завести розмову. Він пішов до столу, взяв шкаралупинки, але так, щоб не було видно на яйцях воскових цятки і щоби відвернути дзвінникову увагу кошика, нависно сказав:

— Мабуть, на дощ збирається.

Дзвінник глянув у вікно, та на дворі було тепло і ясно.

— Ніі? Та де ж там, — сказав дзвінник, та Гриць тим часом вже всунув у кошик чотири шкаралупинки і замішав їх між яйця.

— Поклав я вам яйця, Андрію, для пана, — сказав Гриць.

— Добре, добре, — мовив дзвонар. — Знов буде тяжчий кошик. Вже не бірію з ним лазити.

Василько сховався за паски, що були на столі, і з-поза них було видно тільки шапку, яка трусилась від нестримного сміху.

Гриць із дзвінком ще перекинулися кількома словами про біду та про дорожнечу.

— Ну, трохи я відпочив та й іти мені далі, — сказав дзвінник, взявся за кошик і пустився до дверей. — З богом.

— З богом, Андрію, з богом, — відповів Гриць, випроваджуючи дзвінника за двері. — А поздравте там пана превелебного.

— Дякую, — почувся з-за дверей голос дзвінника вже з подвір'я. Василько вийшов із-за стола і аж тєнер дав волю нестримному сміху. Насміявся до сліз, а коли витер очі, сказав:

— Нянь, та ви бетяр, — і знову солодко розсміявся.

— А ти про це біля матері ані мук! Бо знаєш яка вона. Зараз будуть всі пекельні громи на мені.

Василько не відповів, знову витираючи собі очі від сліз.

— Ну, а тепер, Васильку, ось що. За ці дві яйця, що для учителя, підеш до Мошка і купиш мені тютюну.

Василько зразу витверезився від сміху. Розчаровано глянув на батька.

— Не дивися так, Васильку, а йди, як тобі кажу.

Василько стояв нерухомо, не зводячи з батька очей. І тільки після довшої паузи сказав:

— Ну, а мама... Що скаже на це мама?.. А що скажуть пан превелебний, що я не був на сповіді?..

— Ну... Матері знаєш що?.. Скажу, що я забувся та й віддав усі яйця дзвінникові, га? А панові скажеш... Ну, що йому скажеш?..

Василько на мить усміхнувся, потім посерйознішав.

— Але це ж гріх, няню... Пан превелебний нас учили на катехизі, що не треба брехати, бо це також, няньку, гріх. Ой, няню, няню, який то ви!..

Гриць обернувся до вікна. Відчув, як кров ударила йому в обличчя від сорому перед власним сином.

— Синку мій, Васильку, брехати гріх, — маєш правду. Але чому приходитьсь нам брехати? Де є причина, ти цього, Васильку, не знаєш. Коли б не треба було давати задурно яйця попові і вчителеві, то й нам би не треба обманювати і брехати. Це не гріх, якщо би мені ти купив за ці яйця пачку тютюну, але гріх, Васильку, коли пани деруть від нас останнє яечко за посвячення паски, за виписання картки до сповіді. Це, Васильку, і богу не любитьсь. А тоді і гріху нема. — Гриць обернувся до вікна, бо в кутках очей залоскотали йому сльози з жалю і гніву.

Василько мовчки взяв зі столу двоє яець і вийшов з хати. Гриць нерухомо і бездумно дививсь у вікно десь удалечінь, у бездонне небо. Він навіть не помітив, коли Василько вийшов із хати. Та незабаром син повернувся і подав батькові пачку тютюну.

Гриць не хотів вірити своїм очам. Він притулив сина до себе, погладив його по голівці і глибоко зітхнув.

— Не мав би я курити, не мав... Це чортівська видумка. Але що зробиш, коли так мене всяка біда мучить... А деколи тим приглушу голод, — казав ніби сам до себе Гриць, набиваючи в люльку тютюн.

Василько взяв папірець зі столу, поклав у кишеню й подумав: «Піду я до Мошка, може там знайду...»

До хати увійшла Іля. Побачивши хлопчика, що той все ще дома, сплеснула злобно руками: — Хлопче, та ти ще дома?! — А порази... Боже, одпусти мені грішній... — Знаєш, сьогодні тебе не буду лаяти, бо я була у святій церковці на сповіді, але завтра я тобі дам!.. Бог би вас обох!.. Але уж рушай до церкви!

Василько стрілою вилетів із хати і побіг доли подвір'ям.

— Дай йому спокій! — нахмарився Гриць. — Лише прийшла з церкви, і вже спокуса сатанська! Хоч би у великодню п'ятницю стулила пельку! Ти!.. Не нам сповідатися перед попами, а потім перед народом! Бо друк з нас шкіру. Народишся — плати; хрестишся — плати; вінчаєшся — плати; хоронять тебе — плати; посвячують хату — плати. На овітки ідеш — плати. Руковину відробляй, кобилину сип!.. Та бог таке не бачив! — злобно сплюнув Гриць на долівку і вийшов із хати.

Василько прибів на міст, щоб був напроти Мошкової корчми. Він

дивиться на оборіг, що стояв неподалік будинку. Там неслися Мошкові кури. Та біля оборогу крутилися двоє Мошкових дівчат. Нарешті із корчми вийшла Мошкова Естер і покликала своїх доньок у хату.

Василько видихнув: «Тепер» і котиком попід пліт Мошкової садиби добрався до оборога. Він вибіг горі лазивом — і до оборога, де неслися кури. Він уже знав це гніздо. Із білої купки яець взяв тільки двоє, вітром злетів доли лазивом, і за хвилину знову опинився на мості. Тут він довго віддихувався. Серце в його дитячих грудях калатало, вуха йому горіли від ганьби і ограхи. Однак був дуже щасливий, що тепер заспокоїть і маму.

— Запишу і цей гріх, що мусив вкрасти від Мошка яйця, аби всіх задовільнити: няня, маму, пана превелебного і пана учителя... — подумав Василько і механічно всунув руку у кишеньку полотняного піджачка, де був поклав папірчик із записаними гріхами. Але намацав тільки малий олівець. Всунув руку у другу кишенку, та картки і там не було.

— Випала десь вона мені... — сумно сказав вголос Василько і почав шукати її навколо себе очима. — А може, випала десь там на оборозі... — і він знов розігнався до оборога... Та картки все ж не знайшов.

Побіг дорогою назад додому, не відриваючи очей від дороги. Сподівався, що знайде папірець із загубленими гріхами та напише в нього і цей, ще свіжий. «Ісуско добрий — всім відпускає гріхи, — сказали пан превелебний, — роздумував Василько, шукаючи поперед себе загублені гріхи. — Ісуско і мені відпустить усі мої гріхи, бо він бачить, як я його люблю і за нього терплю. І мама терпить, і няню терпить...»

— Де лиш мені ця карточка витратилась, — говорив сам із собою Василько, наближаючись до лавки. — А може, впала у воду, і він розглядався, чи десь не сперся папірець біля гаті. — А може, буде той папірчик десь на нашій дорозі або на подвір'ї...

Гриць стояв під стіною, звільна попахкуючи із рота димок. Помітив папірець, що підстрибував по подвір'ї, він зліз із підстіни, зловив його, розгорнув і сказав собі: — Василькові гріхи... — і складами поволі читав:

— Увечір я деколи не молюся.

— Маму я не слухав.

— Із хлопцями я говорив поганьби.

— Піднімав дівчатам спіднички.

— Від Мошка вкрав яйця.

— З мамою ходив красти Мошкову картоплю на Загороди.

— Ластівчині яечка вибрав із гнізда.

— Крав яблука із фарської загороди.

— Підхромив пса пана превелебного, бо пані попада пустила того пса на жebraка...

Грицеві майнула на обличчі гірка усмішка, і він здивовано похитав головою:

— Ну, і шибеник ти, Васильку, — промовив до себе Гриць. — А так на вигляд ти собі хлопчик нічого, — і слухняний. І хто би собі сподівався на твої гунцства... — Гриць склав папірчик з Васильковими гріхами, поклав собі у кишеню, пішов, пихкаючи подвір'ям.

Та збачивши задиханого Василька, навмисне запитав:

— Сину Васильку, що ти так шукаєш?

— Нічого, — нахмарившись, відповів Василько, не відриваючи очей з-під ніг.

— Ти, мабуть, щось загубив?

— Та ні, — неохоче буркнув Василько, думаючи собі: «А може, папірчик упав десь у снігах або ще в хаті...» — і скочив одною ногою на призьбу, другою вже не встиг — упав на землю.

— Ну, — вже я висповідався, — сумно застогнав, бо упав на той бік, де у піджачку мав яйця.

Мати, почувши Василька на подвір'ї, вийшла із хати.

— Та ти все ще не на сповіді?!

— Я... я загубив свої гріхи... Десь мені вони випали із кишеньки. А тепер... ось... і він з плачем вийняв з кишеньки роздавлені яйця, пальці зіпилились йому від білкової рідини.

— О, гута ясна тебе заб'є, та тебе заб'є! Ой, жрете ви мое кістя обидвами!.. — загаласала Іля на все подвір'я, і, тріснувши дверима, пішла назад до хати:

Василько похилив голову, в очі наплили сльози.

Гриць дивився на нього мовчки, відчуваючись винним, що не віддав йому відразу загублені гріхи.

— Ходи сюди, Васильку, — сказав ласкаво батько і пригорнув сина до себе. — Синку Васильку, то я винуватий, що відразу не віддав тобі твій папірчик.

Василько раптом відсахнувся від батька і злобно кинув на нього очі, налиті сльозами.

— Чому ви мені його не віддали?

— Я не знав, що ти звідкись роздобув яйця. Та й хотів трохи пожартувати з тобою. А звідки ти, Васильку, взяв ті яйця?

— Від Мошка вкрав.

— Мгм... От що тобі скажу, синку мій. Красти — це вже є гріх, і великий гріх. А те, що ти підхромив попового пса, бо попада не хотіла пустити жebraка на фару, — це не тільки не гріх, а просто від тебе, Васильку, — геройство! Бо ти заступився за такого ж нещасного, як і ми. А яечка вибирати із пташиних гнізд — також гріх. А решта твоїх «гріхів» — це не гріхи, а гундутьство.

Гриць попробував усміхнутися до Василька, але той не zareагував.

— Коли я був у війську у Брні, то один офіцер нам одного разу казав, що давні погани всім богам приносили жертви на вогні, і свої гріхи теж очищували вогнем. Тепер і ми, Васильку, зробимо щось подібне, — спалимо твої «гріхи», і не треба тебе до сповіді. — І Гриць витяг з кишені Васильків папірчик з написаними гріхами, черкнув сірником і почав ним припалювати свою людьку.

Син все ще сумно, боком дивився на батька.

— Не журися, Васильку. Лиш аби ти був здоровий, та гріхи ще будуть.

— Ой, ви!.. — і Василько злегка ударив батька по піджаку, і його ~~застакані~~ оченята зрезигновано усміхнулись.

Зразу за прогоном загаласувала дівтора і з-за дерев почав у небо ~~гадокою~~ підноситись повітряний дракон.

— Нянь, — оживлено озвався Василько. — І я піду туди.

— Іди, Васильку, іди. Ти собі цього найбільше заслужив.

~~Василько~~ вихопився від батька і побіг садочком до прогону, тільки ~~йому~~ голі п'яти поблискували.

~~А~~ Гриць випустив кози із хлівка і погнав їх до недалекого гаю. Над ~~селем~~ знову залунав дзвін, знову скликаючи парафіян до сповіді.

РОВЕСНИК

Кличуть мене . . .

Розумію їх — я тут головна особа і годиться бути серед них. Зачекайте хвилинку, я ж ніяк не можу позбутися спогадів. Дивна річ. Я б ніколи не сказав, що спогад може бути таким тяжким, настирливим і — незабутнім. Як не намагаюся, а він завжди ухитриться з'явитися і допікає . . .

А появився цілком несподівано, випадково. Його взагалі не мусило бути.

У нас вдома була гостина. Сімейне свято, на яке я покликав свою дівчину. Батько гуляв весь тиждень, його навіть офіційно відзначали. На роботу до нього ходила мама, а я не дуже люблю тих пихатих торжеств, там обов'язково читають з паперу щирі й сердечні вітання, та яка ж то сердечність, коли вона відбувається так само, як будь-котра інша запрограмована акція.

Батько стримував себе десь годину, але потім все-таки заговорив про славу, яку йому справляли. Я почервонів, бо думав, що моя дівчина це сприйме як нахваляння, і в слухний момент попросив пробачення і пішов з нею в свою кімнату.

— Що подумають про нас? — перелякано сказала дівчина, коли я її примусив сісти в крісло.

Я байдуже посміхнувся, мовляв, добре знаю своїх батьків, але вона й надалі дивилася великими очима на двері приймальної і насторожено прислухалася, чи батьки не зайдуть до нас і не вилають.

Я запевнив дівчину: — По очах матері я збагнув, що вона найкращої думки про тебе. І на батька ти зробила хороше враження.

Ще пам'ятаю, як Ганка не могла згодитися з тим, чому я привів її до нас саме в такий визначний день. На її погляд, ми мали залишитися самі і святкувати в сімейному колі, а вона завдає клопоту і заважає.

«Мені неприємно, як батьки пильно придивляються до мене, слідкують за кожним моїм словом, за кожним рухом». У цьому Ганка мала рацію і я співчував з нею. Не уявляю, як би я почував себе в подібній ситуації. Мені стало жаль Ганки і я спробував заспокоїти її.

— Я міг сказати, що ти є подарунком на батьків день народження. Привести в дім таку квітку, не кожному вдасться. Дівчина обурилася і не помагали мої розумування, мовляв і науковці твердять, що людство в сучасному проживає тільки дитинство, а дітям не властива серйозність. Серйозних вдають із себе лише ті, хто боїться, щоб їх не розкрили і не довели ім їхню глупість. Закінчив я цілком переконливо: — Такі дядьки чи тітки в моїх очах стають комічними.

Ганка збагла, що я викручуюся, і мені довелося продовжувати гру. Я вибачився і на обличчі зробив міну винуватого, а при цьому назвав дівчину принцесою. Вона раптом запалилася від сорому. Я чомусь сказав, що вона перед батьками весь час заливалася рум'янцем.

— Мені часом незручно ставало . . .

Я спробував перевести мову на інше. — П'ятдесят років . . . Раз і я буду в такому віці . . .

— Тато добре виглядає . . .

Тут я раптом перебив Ганку: — Ти так гарно висловила слово тато. Поволі привикай до нього, бо й ти будеш називати його татом . . .

Я на мить замовкнув і напружено чекав, щоб Ганка погодилася зі мною, але вона перевела мову на інше. Мовляв, люди, яких вона знає, не старіють, хіба що ростуть. Іншої зміни вона в них не помічає. І ті, яких вона спізнала малими дітьми, лише повиростали. — Так, може, краще, сказала замислено. — Коли допустиш, що людина має певний вік, логічно дійдеш до її старості, а потім прийде смерть. Про неї я боюся думати — вона така страшна мені здається . . . Пробач, батько святкує, а я про нісенітниці теревеню. Ідім до них, вони там, напевне, гніваються вже.

Я запропонував подивити наш сімейний альбом фотографій.

Власне, аж цим альбомом все почалося. Та ні. То лише я тоді довідався про все, а почалося набагато раніше . . . Хто знає, де початок, де шукати коріння? Все могло розпочатися з майже невинної гри, як і в мене з альбомом. Ганка просила вернути назад в скриню, звідки я вибрав його, та я цілком серйозно заявив, що давно обіцяю собі зробити порядок із знімками, але ніколи не знаходжу часу або просто забуваю.

— Я переконана, що ніхто не наклеює всі фотографії в альбоми і ще в хронологічному порядку чи за якимось іншим ключем, як це показують у фільмах, де старіючі дівки меланхолійно згадують зі сльозами в очах про свою давно відцвілу красу.

Я зручно присів до Ганки, альбом поклав на коліна так, щоб вона добре бачила фотографії, і розкрив на першій сторінці. Мама . . . Батько настоював на тому, щоб вона була першою, а не він. Це мало бути проявом поваги і любові. Може, коли б у них було весільне фото, вони б його сюди вклеїли, але під час війни воно десь загубилося.

— Мама була дуже гарною, — похвалила дівчина, але раптом спохватилася, зиркнула на двері і боязко прислухалася, чи, бува, її не почули. — Кажу була, вона ж і тепер красива.

— Отой розбишака — це я. Мое перше фото, — я навіть присунув ближче до Ганки альбом і тицьнув пальцем на знімок, ніби їх там було кілька. Мені самому цікаво подивити на хлопчика, який перелякано сидить у високій траві в саду, і лише голівку та груди видно, на ньому якась сорочечка, а чи були й штанці, того вже ніхто не пам'ятає. Мені самому здається, що сиджу голий на холодній землі, бо в школі нам стільки наговорили про злиденне життя після війни, що не знаю, звідки взялись би якісь ногавички; земля в саду теж повинна бути холодною, хоч в той день, може, стояла спека.

Я хотів перегорнути сторінку, але Ганка затримала мою руку. При тому приемному і теплому дотику глянула мені в очі, потім на фотографію і знов на обличчя, немов перевіряла схожість, нарешті поцілувала мене.

— Ти тут такий милесенький, — сказала, а згодом із серйозним виглядом і навіть зміненим голосом пожаліла: — Шкода, що тебе не застав час, коли отаких малюків знімали голими на мохнатій ковдрі, а пучок волосся приклеювали на краєчок фотографії.

Я порозумів, що Ганка жартує, і в її тоні додав: — Або на нужнику з виряченими очима.

Ганка: — Ого! З медаллю!

Це вже була фотографія на дальшій сторінці. Напевне, для ефекту: батько-орденоносець.

— У столицю їздив за нею. А отут знятий, як приймає медаль і грамоту. Це фото було в газетах. Про батька опублікували велику статтю... Де ж вона буде?

Я поклав розкритий альбом у руки Ганці, а сам пішов до скрині, де батько прятал усі свої документи й письмові речі. Газети я там не бачив. Обережно став піднімати листи, різні грамоти; вирізки з газет були наклеєні на окремих аркушах, але потрібної газети в купі не знайшов.

— Покажеш іншим разом, — порадила Ганка, бо помітила мою розгубленість.

Ще подумає, що безпідставно нахваляюсь. Я ще раз аркуш за аркушем, документ за документом, папірець за папірцем перебрав цілу копу згори донизу, але газет або вирізок ніби й не існували; у другій шафі, в шухлядках, під дзеркалом — ніде нема. Втім я згадав, що спідня полицка в шафі піднімається, відшукав дірку в полицці і легко підняв її — газета лежала на самому верху на розкиданих папірцях, інших газетах; були там і якісь зшитки, стара ошадна книжка, робоча книжка батька (я поцікавився нею: одна печатка власника фірми по обробці дерева — в першій колонці було зазначено дату батькового наступу на роботу, але інших даних не було), в кутках мілкового дна скрині стирчали ще якісь книжечки, але й кінчики клаптиків полотна. Я навмання грабнув по дні і намацав монети, але то могли бути й медалі. Тоді мені й на думку не спало детальніше роздивити обсяг маскованого дна шафи, а пізніше я там уже нічого не знайшов.

— Ось вона! — я переможно замайвав газетою і знову присів до дівчини. — Я вже боявся; що десь загубилася, і ти не повіриш мені. Дивись, підвал і з фотографією батька! — Поки Ганка роздивляла ретерту фотографію на пожовклій газеті, я скоромовкою читав про батька: скромну, віддану нашому режимові людину, невтомного працівника, приклад для інших, зразкового в сімейному житті і так далі. Все це було там написано. Стаття закінчувалася закликком брати з нього приклад.

— З таким батьком можна гордитися... — незвично серйозно сказала Ганка.

Я нерозуміюче подивився на дівчину, і вона пояснила: їй зі своїм, як із злодієм, треба таїтися.

Що вона говорить? Я мало не злякався, хотів подивитися їй в очі, але Ганка опустила голову на груди і долонями закрила собі обличчя. Здається, плакала, бо потім відвернулася від мене і хустинкою витерла очі.

Я не знав, що мені робити — альбом залишився розкритий на колінах дівчини, а газета палила мені руки. Нарешті я притулився до Ганки, погладив її по голові, але не знаходив, що їй казати. За дверима батьки теж замовкли.

Про її батька теж писали в газетах, говорила дівчина притишено, відвернувшись від мене, правда, в іншому тоні: ворог народу, проник у партію, щоб її зсередини розбивати.

— Брехня! — тихо, але твердо заявила дівчина. — То все були наклепи. Він ніколи таким не був. Мама присягалася переді мною, що то були вигадки. У школі мені казали ганьбитися з-за нього, мовляв, то він хотів, щоб ми в бочкорах ходили, обідрані, голодні й неписьменні...

— Все це було давно, — я хотів якось заспокоїти Ганку, але вона енергійно обернулася до мене і глянула прямо в очі — не без докору.

— Всі кажуть: було давно, переболіло, навіщо забуте згадувати?! Батько ніколи не забувається, а вчинена кривда невинній людині бо-
лить...

— Я не сподівався, що спричиню тобі біль... Пробач мені... Ти ж ніколи про це не згадувала...

— Ти не винуватий.

У шафі я підняв усі папери і газету всунув на самісіньке дно, щоб більше не завдавати дівчині болю, але там зіжмакалася інша газета. Я вибрав її і на столикові вигладжував кінчиками пальців, обережно, щоб не розірвати перетлілий дешевий газетний папір. Я не чув, як Ганка підійшла до мене. Вона відсунула мої руки від газети, і я помітив її незвичний погляд.

— Це хто? — спитала, показуючи на один із знімків на газетній сторінці, але не чекаючи відповіді, покрутила головою. — Ні, це не може бути...

Я ніколи не бачив тієї газети. Уважніше глянув на знімок і зупинив погляд на одному обличчі — воно мені пригадувало знайому людину. Я зразу здогадався, що то мій батько в молодості.

— Тато... в солдатській формі...

На фотографії стояв ще один солдат, а перед ними жінка з дитиною, немовлям. Але ті двоє лежали мертві. Солдати стояли над ними, немов мисливці над трофеєм. Здається, що солдати вдоволено посміхаються. Того вже не пригадую...

Точно пам'ятаю, що тоді я фото в газеті роздивляв, як люди дивляться на старі ілюстрації чи вицвілі знімки. Хоч дівчині я сказав, що у солдатській формі то мій батько, але раптом забув про це. Переді мною лежала газета зі знімком вбивців і їхніх жертв. Скільки подібних фотографій мені вже доводилося бачити, скільки в кіно фільмів я видів, де розстрілювали — до всього можна привикнути і стати байдужим...

Та ні, не до всього. Коли вертаюся до того дня в думках і усвідомлюю собі, що я ніяк не поєднував батька з солдатом, та враз по всьому тілу пролетіла якась блискавка і приголомшила мене, а все даліше відбулося, як уві сні.

Сном мені здавалася й Ганка. Вона ще спитала, чи знаю, хто той другий солдат.

— Мій батько.

Я не розумів, чого вивідує, коли знає, хто на знімку.

Дівчина повторила: — Той солдат — мій батько. Поруч твого...

— Це наші батьки? — не знаю, чи я сам, або ми обоє разом проказали. Пригадується, що після того настала довга мовчанка. Властиво, то не була звичайна мовчанка, коли двоє людей перестануть говорити і запанує тиша. То була мертва мовчанка. Я вже не скажу, як довго це тривало. Але згодом, не підводячи погляду, ми присунулися одне до одного так, що торкнулися плечима і притулилися, а наші руки зустрілися і стислися.

Двері відчинилися навстіж: на порозі стояв батько. Він розтягнув руки і посміхався, але мені здалося, що він вишкірив зуби, а руки розтягнув тому, щоб перегородити нам дорогу, якби ми хотіли втекти геть з кімнати. Чув я його, немов крізь стіну чи з далекої відстані. Він докоряв мені, чому залишаю ювілянта і ховаюся з дівчиною перед батьками, пророчив нам, що ще набудемося разом, що аж набридати нам буде. Ганці він вибачався, що, не попросивши дозволу, тикає їй і називає дочкою. Він неслухно пожартував, що йому неприємно усвідомити, що

скоро стане дідом, але одночасно це і тішить його. Дивитися на вас — велика радість, так сказав, а мені здалося, що він хоче прикрастися до нас і цупко обняти, але батько не зрушував з місця і продовжував говорити, накреслюючи майбутнє життя в оточенні онуків.

— Верескливо, зате дуже миле . . .

Нам з Ганкою, може, годилося соромитися, треба було заговорити про інше, але ми мовчали і дивилися на нього, як своєю постаттю затулював нам вигляд у дверях.

— Чого ж ви такі насуплені? — спитав батько зненацька.

— Я знайшов газету, — промовив я чомусь притишено.

Батько запримітив у Ганки альбом і посміхнувся до неї. — Розумію. Фотографії, стаття про мене. Ти ще можеш подумати, що він навмисне нахваляється своїм татом. Перецукрили. Молодий редактор приїздив і мало не замучив мене: позитивне, позитивне, каже, розповідайте про себе, читачам треба показувати позитивні приклади. Перебільшив . . .

— Я маю на увазі іншу газету . . . З твоєю фотографією в солдатській формі . . .

— Звідки ти її вигріб?!

— Я шукав статтю, як тебе було нагороджено медаллю, але її не було в шухляді. І натрапив на оцю.

— Дай її сюди! — Він ступив досередини, але залишився стояти з вистромленою до нас рукою. Злодійкувато оглянувся на відчинені двері, але не пішов їх приперти.

Я не віддав йому газету. — На фотографії ти не сам.

— Не пам'ятаю вже, це було давно.

— Це фото ти повинен був запам'ятати. На ній і жінка з дитиною.

— Я ж не сперечаюся. Кажу: це було давно . . .

Я довго дивився на нього. Я, може, чекав, щоб він заперечив; я б йому охоче повірив, що на фотографії не він, а хтось інший — він зберіг газету лише з-за тієї схожості з незнайомим солдатом, — але батько безпорадно мовчав.

— Жінка з дитиною мертві, — прошептав я немов допоміжне питання, щоб він заговорив і відрікся від тієї справи.

— Була війна . . . — проказав батько. — Солдатові не раз доводилося дивитися смерті в очі . . .

Дуже бідненький захист. Напевне, під впливом бачених фільмів я уявляв собі батька перед судом. Правда, в моїй пам'яті мінялися кадри відважних захисників, а мій батько стояв посеред кімнати німечий, понишклий, і я злякався, чи не звалиться на підлогу.

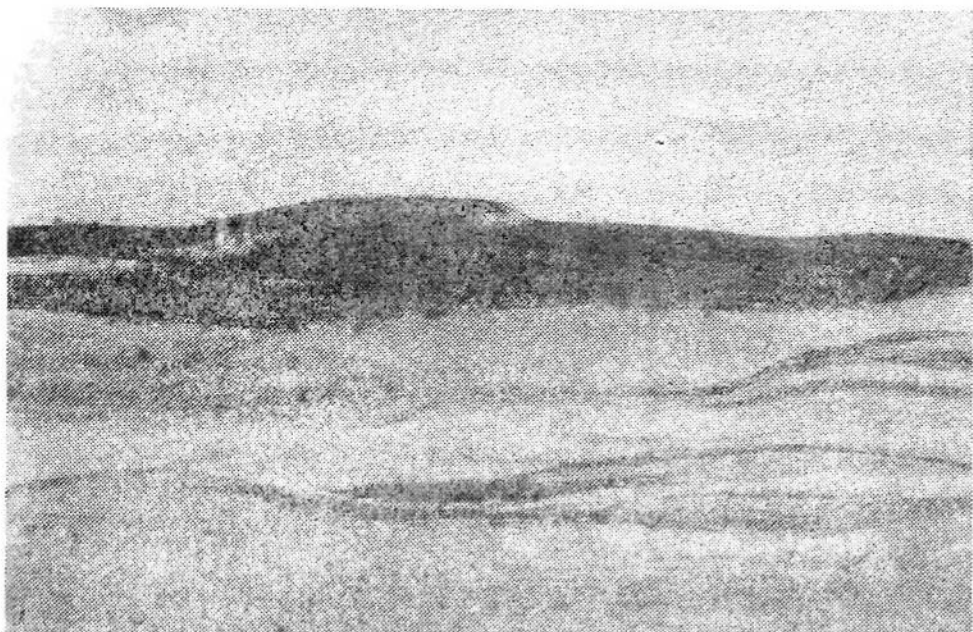
Я перевів погляд з нього на газету. Не пригадую, чи я заплющував очі, або та картина виникла при відкритих очах. Жінка з немовлям стояла і ненависно дивилася в дуло гвинтівки, звідки щомиті повинна була вилетіти смерть.

— Ти націлився на неї! — закричав я вже зі сльозами в очах.

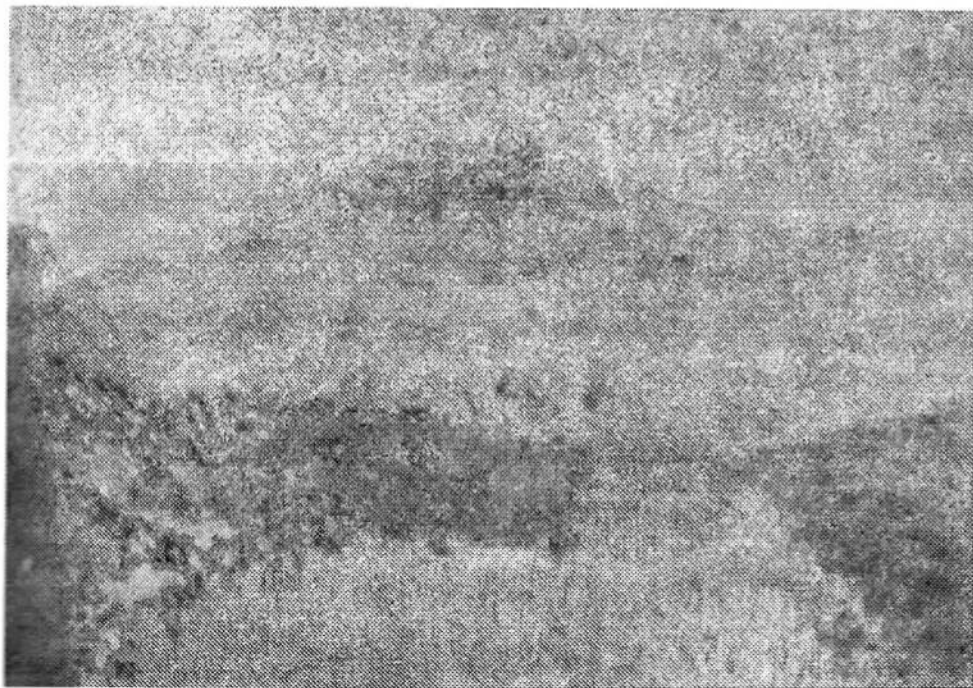
— Що з тобою? — батько ступив крок до мене і боязко підвів руку, напевне хотів погладити мене по волоссі, як це робив не раз, коли я розплакався. Тоді він мене наперед погладить по голові, витре сльози з очей і пригорне до себе і гріє в обіймах, поки я не заспокоюся. Тепер я злякався його рук, не відступив назад, але наставив руки перед себе, немов боронюся перед лапами ненависного страховиська.

— Ти вбивця . . .

Я вже не знав, що далі зі мною діється — то не була дійсність, а кошмарний сон.

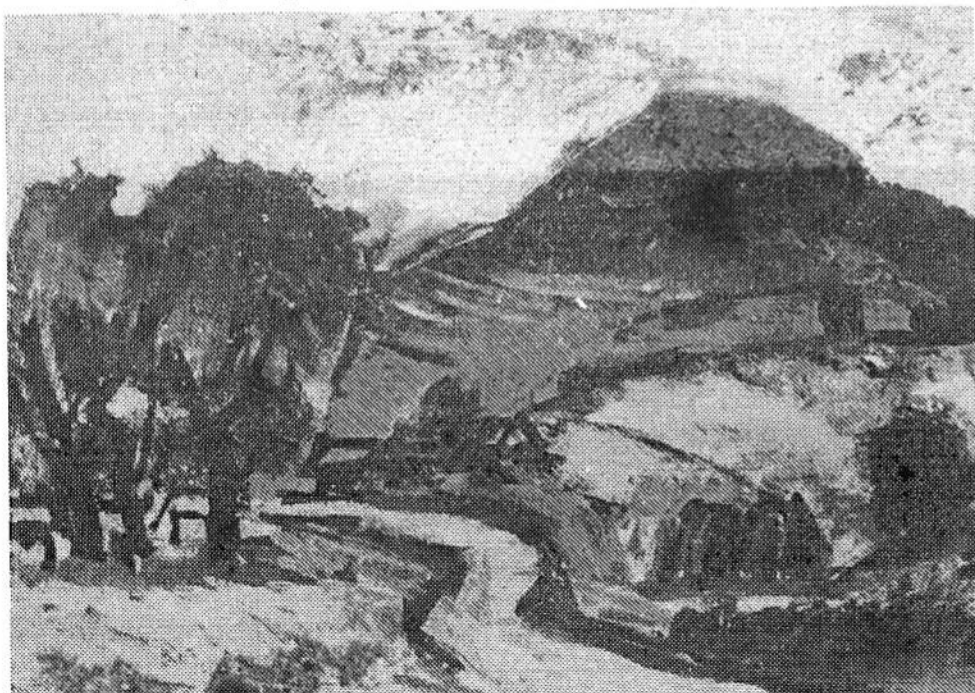
Д. Миллий. Пустопольський схил, олія, 1968.

Д. Миллий. Лиса гора (Київ), олія, 1965.

С. Гапак. Яблуні, олія, 1953.

Ю. Кресила. Дорога в Нехваль-Полянку, олія, 1977.

Напівтемне підвальне приміщення. Жінка весь час намагається підсувати дитину до квадрату сонячних променів, щоб бодай трохи зігріти немовля, але солдат маячить поперед неї і застеляє світло. Пам'ятай, попереджає з притиском, бо чомусь не відважується підвищити голос, я і мумію заставлю рота розкрити. Але що жінка надалі мовчить і жодного разу навіть не подивилася йому в обличчя, солдат нагадує їй, що він офіцер і неабиякий. В тому поясненні вона повинна відчутти загрозу. Голубко, будеш, будеш говорити, процідив крізь зуби, тамуючи в собі злість від безрадності. Він їй запропонував глечик з водою, але жінка відсунула його. Хлопець? спитав солдат про немовля. Офіцер прискочив до жінки: партизаном буде, як батько! Воно б не заговорило?! Від дверей закашляв солдат. Знаю, немовля, немов виправдався офіцер, але його мам уміє говорити. Вона нам скаже, скільки їх було, куди пішли, що готують робити, звідки на нас нападуть. Жінка пригорнула дитину вище до грудей, але весь час мовчить. Офіцер розсердився і вдарив її в обличчя. Солдат ступив крок до нього і зупинився, бо не наважився затримати руку офіцера при дальшому ударі. Він лише попросив, хай залишать жінку, може й справді в неї нема чоловіка, як твердить. Вона мусить говорити! розлютився офіцер. Бачиш, уперлася, слова не скаже і нічого не вдієш. Офіцер призириливо глянув на солдата: Кажеш, нічого не вдію?! Побачиш! І він знову, та тепер в розгоні, вдарив жінку, що та ледве втрималася на ногах.

Але не бійкою! запротестував солдат. Офіцера здивувала його відважність. А чим? Може, поцілунками? Справді, мадам, я вас поцілую, лиш прозрадьте, куди подівся ваш чоловік. Потім він розреготався тим неприємним сміхом, який чуємо лише в кошмарних снах. Йому сподобалася думка про поцілунки, і він задумав погратися з жінкою. Солдат нагадав, що в офіцера є власна дружина. Офіцер відбив його прислів'ям: що очі не бачать — те серце не болить. Але згодом про щось мусив згадати, бо почав ходити навколо жінки і в такт викарбовувати свою ненависть: хто знає, що з ними буде, її партизан готує для них несподіванку — він не буде милосердним до них. Офіцер зупинився перед жінкою, п'ястуком підняв її бороду — тоді їхні погляди стрілися, і жінка вже не таїлася своєю ненавистю. Офіцер читав її думки: уявляю, як би ти поводитися на моєму місці; правда, я б говорив, я війну не вигадав — то панська політика — їм йдеться: хто з кого, а нам: хто кого, або твій партизан мене, або я його. Та я люблю життя. Тому я повинен його, а не він мене. Я можу співчувати тобі, що ти його жінка і попалася нам в руки. Ти повинна заговорити, а то я замовчу тебе на віки вічні, вистачить натиснути на курок. Він витягнув пістолет з кобури і замахав ним поперед очі. Мені за це нічого не станеться. Одержу підвищення. Отут на груди приколють мені хреста. Твоя душенька полетить угору, а мені скине з неба хреста. Може, мені вдасться і твого партизана послати за тобою, його душенька теж би скинула хреста, його ось тут приколю . . .

Я пробрався на подразнений голос батька, він кричав, що не буде сповідатися синові.

— А кому? — спитав я і домагався: — Діти мусять знати, хто їхні батьки. Гріхи батьків переносяться на дітей, заплямовують їх.

— Я нічого не пам'ятаю і не хочу пам'ятати. Ти не маєш права псувати мій святковий день . . .

— А той другий? — несподівано озвалася Ганка. — Що стоїть поряд нас . . . Його теж не пам'ятаєте?

— Приятель, — механічно кинув батько, але чомусь завагався і хотів щось додати, та дівчина перебила його питанням, чи той другий стріляв? Батько, здається, іронічно посміхнувся. — Стріляв? Хіба що малим хлопцем горобців, там він цілився в небо — свята невинність, не знайшов би у собі стільки відваги, щоб послати кулю в людину.

— Я так і знала, — проказала ледь чутно дівчина і ще додала: — По бличчі видно, що він чесний.

— Що таке чесність?! — подразнено zareагував батько. — Що ви, молоді, можете говорити про чесність? Кажуть, що пізніше зрадив...

— Ні! Він не зрадив! — рішуче відрізала Ганка. — Він завжди був чесним.

— Я довідався, що його засудили. Для батька ця розмова була прикрою, а тепер вже геть роздразнила його, і він явно занервував. Дівчина відсунула від мене, немов хотіла загородити батькові вихід. А він настільки втратив контроль над собою, що почав звертатися до неї на ви. — Як ви можете твердити, що хтось чесний, а не знати його?!

— Він мій батько...

— Батько? Але ж він не тутешній.

— У нас збереглися фотографії з того часу, це точно він. Мама мені про нього багато розповідала, — з неприхованим сумом говорила Ганка, але згодом випрямилася, і в її голосі відчувся докір. — І я не звідси. Удома мене б не взяли в школу, тому я прийшла сюди. Тут закінчила училище.

— Яка випадковість! — батько мало не зрадив, але мусив порозуміти неслухняність такої поведінки, далі повів притишеним голосом: — Я нічого не знаю про його долю. Де він тепер?

Дівчина розговорилася, вона весь час пильно придивлялася на батька. Її тата запідозрили в зраді, приписали агітацію проти режиму.

— Ви ж краще знаєте ті процеси.

Пригадую, як батько після тих слів Ганки налякався. Він заперечив, чому б мав пам'ятати, але Ганка спокійно пояснила, що в той час була дитиною, а він дорослою людиною.

Її батька засудили безпідставно. Мати не раз переказувала його слова: наклеп зробила людина, яка добре пізнала його минуле.

Мій батько поспішив пояснити — вони дружили лише в часі війни. Якщо лежиш в окопах перед боем, намагаєшся розповісти все про себе, солдат хоче бодай спогад залишити по собі. Так і її батько говорив, а слухав не сам тато. — Говорив про різне, але пізніше нас розлучили і ми вже не зустрілися, — закінчив батько з вдаваною полегкістю, мовляв, я вже не відповідаю за те, що діялося потім.

— І не треба було. — Ганка це сказала рішуче, і я здивовано подивився на неї. Я не знав, звідки в ній набралася та відважність. В першу мить я не міг розуміти, що вона мала на увазі, але згодом усе стало ясно.

— Ви на що натякаєте? — перепитав батько, бо хоч дівчина замовкла, але дивилася на нього визивно.

— Фотографію в газеті... Оцю... — вона взяла в руки газету і піднесла її батькові перед очі.

— Що може бути спільного між фотографією і судовим процесом.

— З тих двох лише один стріляв, другий був небажаним свідком, який міг колись заговорити. Тут теж йшлося: хто кого?

Мій батько закричав, чого Ганка ображає його. Та дівчина не злякалася його голосу, не поступилася ні перед його нахмуреним виглядом, не зрушила з місця перед його затиснутими п'ястками.

— Вам треба було позбутися свідка, щоб не заважав у кар'єрі. І на цей раз замість хреста — медаль . . .

— Ти і в мирний час вбивав . . . — проказав я тихо, бо в кімнаті аж бриніло пригнічуюче напруження.

Я не міг довше видержати в квартирі, мені не вистачало повітря, і щоб не задушитися, вибіг надвір. Залишатися з Ганкою було соромно. Я відпровадив її до гуртожитка, але по дорозі ми обоє мовчали і при прощанні, здається, ми й не глянули на себе. Я блукав по місту, але мусив перебігати з одного боку вулиці на другий, щоб обминати знайомих. Я не був у змозі відповісти на привітання, не те щоб розмову завести. На щастя, в ту перу схилилося до бурі і на вулиці мало хто залишився. З-поза недалекої гори донісся грім. Я розумів, що треба десь ховатися, але не знав такого місця, де б міг знайти притулок. Та я не дуже турбувався — головне було йти, хоч світ за очі. На тротуарі показалися перші чорні цяточки, потім піднявся порох і густіше зашуміли краплі дощу. Я стягнув годову між плечі і пішов за місто, а звідтам побрів до лісу.

Густий дощ перейшов у зливу, під лісом засутеніло, а під деревами цілком потемніло і лише часті блискавки освічували навколишність, там виплигало місто й клаптик поля, але я відвернувся і пішов углиб лісу. Буря розхитувала високі дерева, а дощ лопотів по листю. Блискавки вдаряли цілком близько. Мені пригадалися застереження не ховатися під деревами в часі бурі, але я відшукав найвищого бука і попрямував до нього. Я на мить зупинився, подивився угору і торкнувся руками його міцного стовбура, долі яким вже струмочками стікав дощ. Знову блиснуло, а згодом по всьому лісу загуркотів грім, та я не злякався, спокійно сів на землю і плечима притиснувся до стовбура. Я сподівався, що до бука вдарить блискавка, а я згорю на порошок. Від тієї уяви мені стало приємно. Хочете вірте, хочете не вірте, але мені насправді було приємно.

Та нічого не сталося. Буря прогріміла, дощ ущух і зовсім перестав, і я, весь промоклий, підвівся і вийшов з лісу.

Кілька днів я ходив, майже не тямлячи, що зі мною діється. Ніяк не міг позбутися тієї фотографії, навіть уві сні ввижалася мені.

Батько, на щастя, на кілька днів поїхав у відрядження. Він досить часто відходив за службовими справами. Мушу признатися, що я бажав, щоб він десь там залишився і не вертався додому. Матір я теж оминав, бо як тільки побачив її, зразу кортіло спитати, чи вона знає, з ким живе. Були хвилини, коли я її підозрівав, що вона про все знає. До батька я потім довго не озивався — і він свідомо, я переконаний у тому, зникав у своїй кімнаті, а коли мусив мені щось сказати, то робив це радніше посередництвом мами.

З Ганкою я не думав більше зустрітися. Час од часу мене спокушувала думка піти виправдатися, але я раптом розгублювався: що їй можу сказати, за що виправдовуватися; я міг би ще більше ятрити незагоєну рану. Але ми таки зустрілися. Цілком випадково. В першу мить я подумав, що Ганка підстерігала мене, але раптом усвідомив свою нерозміркованість — в такому малому містечку, як наше, ми конче мусили здібати себе, хіба що одне з нас покинуло б його.

Ми наблизилися до себе, тихо привіталися, але не глянули одне на одне. Ганка повернулася в моєму напрямі і перша вирушила.

— Чого ми весь час мовчимо? — спитала дівчина нарешті, бо ми опинилися на кінці площі, звідки мені залишається кілька кроків до-

дому. Я не відповів, повернувся, і ми пішли знову до центра міста. Дівчина торснула мене за лікоть. — Бодай глянь на мене, весь час дивишся кудись у безвість. Часом мені здається, що напружуєш зір, ніби щось спостерігаєш в безконечності і намагаєшся розкрити суть чогось непізнаного... Я розумію тебе... Це не повинно було статися...

Я не те що засоромився, мені стало незручно залишатися біля неї, і без слова відійшов геть. Тоді я був радий, що Ганка не покликала мене, що не побігла за мною. Десь на третій чи четвертий день ми знову зустрілися, і вона першою заговорила. Ганка розуміє, що я мучуся, але це мине. Вона спробувала підбадьорити мене: — Якщо я ще надаю то-му великої ваги, то чому тобі переживати за батька? Все відбулося давно і мимо нас.

Я не погодився з нею. Як це: мимо нас? Ця пляма обов'язково забруднює і нас.

— Ми діти, з якими доля зіграла підступну гру. Вона скористалася нашою безсилістю будь-що змінити.

Я хотів сказати, що доля ще й насміхається над нами, коли звела нас до купи, надіслала Ероса, а потім Еритрея підкинула нам фотографію.

Далі дівчина замислилася, а згодом розговорилася так зосереджено, що я не впізнавав у ній недавно ще веселого і гомінкого дівчатка, яке кожної миті вибухало щирим сміхом.

— Нам трудно судити поведінку людей в час війни. Вона припускає лише два типи: героїв і зрадників, але її терези дуже хиткі і стрілка щомиті може змінюватися. Людина ж недосконала, ти сам про це говорив. Хто знає, як би ми повелися...

Ганка хороша. Я збагнув, що вона намагається полегшити мої страждання.

— Не вірю, щоб я... — Я навіть висловити не міг те грізне слово.

— Залишмо це, — попросила дівчина, взяла мене під руку, притулилася і навіть посміхнулася до мене, але я не дозволив їй продовжувати.

— Ніхто не має права виправдовувати себе війною, часом обставинами і чинити злочини, кривдити іншим. Людство вічно ж воює. Відколи людина задумала підняти руку на іншу людину, відтоді існує війна. Час миру — це лише хитрість володарів, що спроможні втамувати в собі ненависть до противника. Світ поділився на фронти. Але зародки війни є в кожному з нас і їх треба приборкувати, щоб не переросли нас і не поглинули. На обох сторонах фронту є своя правда, за яку вмирають люди, але для смерті невинних не повинно існувати ніякого виправдання...

Я мало не злякався того, що говорю, і замовк.

— Забудьмо про все дурне, — наполягала дівчина. Я знаю, що вона добре розуміла мій настрій і хід думок. Можє, тому пригадала, що ми були щасливі, а згодом цілком серйозно повела: — Ми молоді, тільки вступаємо на шлях життя, яким його створимо собі, таким воно буде. Чого нам псувати його тим, за що ми не несемо відповідальності? Я переконана, що коли чесно поведемося з життям, то й воно не стане псувати нашої долі.

— Є в мене право бути щасливим?

— Ми ні в чому не винні, — зауважила дівчина з притиском і згодом перейшла на миліший тон і затужила: — Як нам було хороше, поки ми не ставили собі таких питань.

Ми вже залишили місто. Від центру, де збереглося кілька старих бу-

динків, що мають історичну чи архітектонічну вартість, вулиця проходить кварталом памельних будинків, а попід невисоку гору виростили модерні особняки; в останньому часі новобудівлі піднімаються вверх схилом, але ми там не прогулюємося. Звичайно, коли ми опинилися за останніми домами, липли до себе і часто цілувалися. Але тепер ми проходили повз лавок, а де сиділи пари, відвертали від них погляди, дійшли до кінця асфальтового тротуару і завернули назад.

— Я почувала себе так, ніби існуємо на світі ми самі і нікого більше нема, що вся краса належить нам, — позіхнула Ганка.

Мені стало жаль її, але вголос завагався, чи після того всього маємо право на радість. Ганка знову запевнила, що ми не сміємо затьмарювати свого щастя. Я не відповів нічого, але міркував, що воно б не було справжнім, а лише поверховим і скороминучим. На думку мені спала уява голубки в руках. Ми можемо гладити її, навіть насолоджуватися дотиком. Таке ніжне, таке мале ество, а живе вільно, літає, в нього є очі, як у людини, в ньому б'ється серце і ми підкріплюємо в собі надію, що колись вирвемося з клітки. Але в людини є пам'ять, є совість...

Коли ми розходилися, Ганка змусила мене пообіцяти прийти в парк наступного дня, і вона мене вже чекала там. Я хотів виправдатися, але дівчина зразу запропонувала вигадати якусь гру. Я нерозуміюче зупинив на ній очі. Вона пояснила, що ми постійно гралися.

— Гралися...

— Як діти.

— Чому, як діти? — я ніяк не міг порозуміти її настрою.

Ганка розговорилася: всі люди повинні б бути, як діти. Вона доводила, що діти до гри ставляться набагато серйозніше, ніж дорослі. Їй в дитинстві на ведмедикові протерлася матерія і з його лапи посипалася стружка, і вона до болю співчувала іграшці і не перестала плакати, поки мама не залатала рану ведмедикові.

Я необережно втрутився: — Бачиш, а дорослі покалічать одне одного на все життя, і при тому ані сльозу не випустять.

Ганка образилася: вона запропонувала погратися, а я весь час надутий. Вона справді мала рацію — чого ще їй псую настрої? Я винувато подивився на неї, хотів погладити по волоссі, але рука не піднімалася, і я знову поник головою.

— Не можу... В останньому часі... відтоді, коли я довідався про батька... — Я намагався Ганці пояснити свою поведінку, довіритися зі своїми думками, муками, але не знаходив для того відповідних слів. Я побоювався, що не зможу точно сформулювати того, що в мені всередині діється. Але я сам ще не розібрався і не бачив ніякого виходу.

— Я розумію тебе, але спогадами не допоможемо ні собі, ні... — вона запнулася.

Аж коли ми розходилися, я розговорився про те, що вчора ніяк не міг заспати. Від Ганки я не пішов додому і довго блукав по місту. Потім ще сів у парку і задивився в зоряне небо. І все мені здалося таким безглуздим. Я налякався безконечності, але одночасно усвідомив собі, що людське життя більше від безконечності всесвіту. У тому безконечному всесвіті воно таке конкретне — і його ціну ніхто не може вирахувати. Ніхто не може передбачати, що зможе для світу зробити одна людина.

— І тоді на думку прийшов мені він...

— Той хлопець... — ледве вимовляю, а потім, весь знесилений, тихо повів далі: — І мати ввижається мені... Але хлопець став моїм супутником. Мати, як знята на фотографії, але він був моїм ровесником...

Ганка спробувала заговорити про одне, про друге, щоб я хоч на якийсь час забув про газету, але все було марно. Невідбитне і настирливе почуття, що той хлопець є завжди зі мною, думаю, ніщо не могло заглушити. І досі воно не зникло, хоч я привик до нього. В ті перші дні були моменти, коли я не знав, чи я є я, або він. Мені весь час кортіло зробити щось приємне для нього. Скажете: нісенітниця, але одного разу мені спало на думку загратися на любов з Ганкою. Щоб ви порозуміли мене. На його любов. Я буду лише виконавцем, а насолода буде належати йому. Це щось подібне, як коли своїм найближчим зичимо добра, або приносимо їм радісну вістку і разом з ними тішимося. Я так гадав: коли б він жив, міг зустріти Ганку, влюбитися в неї, вони обов'язково покохали б одне одного. Я вірив, що Ганка піде на таку гру і вже хотів їй про все розказати, коли б вона в першу мить завагалася, я б їй пояснив, що кожна гра є до певної міри нереальною, але Ганка продовжила попередню розмову, але я майже не слухав її.

— Діти граються навіть на війну, а дорослі війною граються в справедливість, — висловлюю вголос, але недоречно, бо Ганка не знала моїх думок.

— Не розумію, — сказала здивовано Ганка.

— Ми повинні сплачувати провини й помилки батьків.

— Причому тут ми, у нас є власне життя.

— Ми опинилися між двома берегами: вчинками батьків і дитячою грою і мусимо заповнити той простір.

— Життя мертвих не воскресити...

Я вибухнув:

— Але не позбудемося думок про них. Хто викреслить з моєї пам'яті злочин, вчинений батьком?!

Дівчина взяла мене за руку і геть відвела з того місця. Вона, напевне, гадала, що інде перейду на інші думки. Коли пригорнула мене до себе, рукою повернула мою голову так, щоб ми подивилися одне одному в очі.

Пригадую, що я вперше побачив її очі іншими, ніж мала до того; ми й перед тим задивлялися одне одному в очі, навіть гралися, хто довше видержить не відриватися погляду, і це нам робило приємність, але тепер вона ніби проникла до мого мозку і читає думки, зупинила на мені перелякані очі — і я вже не міг не сказати правди.

— Нам треба розійтися... Не гнівайся, але я інакше не можу, не вмю... Не ображайся...

Ганка, хоч сподівалася такої розмови, але тепер це її приголомшило.

— Ми ж кохаємо одне одного, — чи то хотіла нагадати, або протестувати. Я не вловив відтінку її голосу, бо в голові у мене весь час гуділо, гриміло і вибухало, від болю я щораз аж очі заплющував.

— До нашого зв'язку багато-що вплелось, а розрив бодай тебе визволить... — Я ще хотів додати, що й мені нелегко розлучатися, але роблю це з любові до неї, та раптом відчув безглуздість такої логіки.

Додому я вернувся пізно, в холі скинув черевики і повісив піджак, все робив тихо, щоб не розбудити батьків.

— Можеш вклучити світло, — батько вийшов зі спальні.

— Я думав, що спите. Вже пізно.

— Мати заснула, а я не можу. Ти був з Ганкою?

Замість відповіді я лише гмикнув і пішов у свою кімнату і розсвітив лампу.

— Вона хороша дівчина.

— Сьогодні ми розійшлися.

— І мати її полюбила. Вже й перед знайомими похвалилася. Вона була б дуже розчарованою.

Мені стало незручно. Не тому, що ми розійшлися з Ганкою, а що батько стовбичив у дверях, — мені треба було йти помитися, надягнути піжаму, але коли б я виходив у ванну, міг торкнутися батька, а того дотику я лякався. Я став посеред кімнати і м'яв у руках піжаму.

Батько тихо продовжував: — Молодість... Нетрудно посваритися і розійтися, а завтра побачитеся і про все забудеться... Він замовк, напевне, чекав моєї згоди з ним, але що я довго не озивався, порадив: — Підеш за нею і вибачишся...

Я наперед кинув на нього докірливий погляд — як він знає, з чієї вини ми розійшлися? В мені десь всередині загорілося обурення і я вибухнув: — Хтось інший мав би виправдатися!

Батько не розумів мене, або лише вдавав, що не розуміє, але щоб ми не мовчали, він сказав: — Ми так тішилися...

— Ти не маєш права тішитися!

— Сину...

Та мене важко було вгамувати, я вже перестав володіти собою, мені байдуже було, що криком розбуджу маму. З вуст слова вилітали стрілами в батька: — Як ти можеш дивитися мені в очі? Що ти вчинив з тим немовлям?! Ми з ним ровесники. Хіба ти ні разу не побачив його в мені?! — Батько, найскоріше з-за того, щоб нас мама не почула, спробував втихомирити мене; знову виговорювався на війну, на екстремальні ситуації. Та я перервав його: — Немовля навіть плюнути тобі в очі не могло!

Батькові урвався терпець, весь почервонів, ступив у кімнату і припер за собою двері. Мені здалося, що він котком валиться на мене, та мені було байдуже — я його вже не боявся, навіть перевагу відчув.

— Як розмовляш з батьком?! — процідив крізь зуби, але для мене якби й нічого не сказав.

— Ти волієш тішитися, — сказав я не без іронії. — З Ганкою ми могли одружитися, може, якийсь час жили б з вами разом у квартирі, ти б з нею щодня зустрічався. Вона б не пригадувала тобі свого батька?

— Яке мені діло до нього?

— Я переконаний, що донос ти зробив на нього.

— Верзеш нісенітниці!

— Коли б і не була правда з доносом, то чому ти не застався його?

Батько опустив голову, переступив з ноги на ногу і ледь позадкував від мене. Засмучено примимрив: — Який ти невдячний. Хіба не заради тебе я все робив?

Я не розумів, що треба було робити заради мене, і він пояснив: щоб у мене був батько. Я обурився. Хіба немовляті не потрібен батько? власне, батько й мати, якби йому пощастило зістати в живих?

— Ганці не потрібен батько?! Потрібен! — я строго відсік, але знову закричав: — Він зістав жити, але не для того, щоб поласкати свою дочку, але щоб вона соромилася признатися до нього. Мати їй потай читала листи і строго забороняла будь-кому признатися про них. Знаєш, скільки їх отримувала? Два на рік, і то лише у випадку, коли на роботі виконала план... То теж було заради мене?!

Батько не бачив мого погляду, але й по голосі відчув, що я його ненавиджу.

— Мовчи! — просичав. — Не тобі мене судити. Я батько, а не ти!

— Діти теж можуть бути суддями.

Потім ми довго стояли мовчки навпроти себе. Я з останніх сил стримував плач, бо не бачив виходу чи обгрунтування батькових поступків. Хіба мені не хотілося, щоб мій батько залишився таким, яким я його бачив з дитинства; я ж ним гордився і потай присягався бути точно таким, як він. Донині пам'ятаю його теплі обійми.

Напі погляди зустрілися і я вже не стримав сліз, з грудей прорвалося ридання. Тоді сталося щось неймовірне — ми обоє кинулися в обійми і так застигли. Я не певен, чи й батько не плакав.

— Що мені робити? — прошептав батько. Він ніби справді опинився у безвихідному становищі і шукає поради.

Я не знав, що йому порадити. Мені треба було повірити в його невинність, але такий вчинок, як він провів, нічим не можна виправдати, а тим паче виправити.

Батько, ніби відчув мої вагання, продовжував уголос говорити; він уже визволився з моїх обіймів і час від часу кидав на мене скрадливі погляди — хотів знати, чи слухаю його, чи не переб'ю або не опротестую. Він не знав, як далі жити, що йому зробити.

— Досить було жертв! — несподівано проказав. Він реагував, мабуть, на власні думки. Все було дурне, міркував далі, і нікому було розкрити їм очі. Я підвів на нього погляд, але він піднятою рукою зупинив мене: Не всі були такими, признав. Я розумів, що на увазі мав насамперед батька Ганки. Тоді все здавалося інакше — сьогодні він уже порозумів безглуздість і своїх вчинків, і ситуації взагалі. Знову обвинуватив війну, та я пригадав, що батька Ганки судити в мирний час. Батько не передбачав наслідків. Самі суджені признавалися не лише до дрібних прогріхів, але й великі злочини брали на себе. Всі розуміли, що то брехня, але ніхто не наважився протестувати.

— Це була своєрідна гра... — закінчив батько.

Я вибухнув: гра! Знаю, що мое обурення приголомшило його, хоч не розумів мого гніву. Знову гра! Все життя — суцільна гра. Не бути випадку з газетою, ми б спокійно ходили повз себе і теж гралися б: батько носив би в собі грізну таємницю — не вірю, щоб про такі вчинки колись можна було забути, — а я б гордився своїм чесним татом.

— А сумління, — спитав я батька.

Батько визнав, що люди не пробачають таких кривд і не збуваються відповідальності за свої вчинки.

Вони переносяться й на дітей. Як мені дивитися Ганці в очі? Як мені колись узяти на руки власну дитину?

— Ти ніколи не чуєш плач того немовляти? Лишень придивись до мене краще, прислухайся — то я плачу... Я навіть не вирячив очей від переляку, бо не розумію, що діється... Я ще не знаю, чим поплачуся за гру дорослих...

Тоді я відвернувся від батька, а він теж вийшов з моєї кімнати.

Після тієї розмови я ще більше замкнувся, але думки про батька спалювали мене, проколювали. На заводі я став мовчазним, зранку до кінця зміни не відриваюся від роботи, дехто підійде і пробує заговорити, але я відіб'юся словом-двома і далі втуплююся носом в роботу; мою незвичну поведінку виправдовували незгодами з Ганкою, і я не протестував. Вдома я теж не міг всидітися, а в місті обминав людей, тому зникав у лісі і блукав до пізніх вечорів, — але спокою ані там не знаходив. На думку прийшла ідея переселитися в інше місто, та, може, хоч трохи забуду — на очах не буде батько ані Ганка.

Втім Ганка прийшла до нас додому. Вернуся з роботи, а вона вже розмовляє з мамою. Мене здивувала не її присутність, а здогад, про що вони можуть так спокійно говорити. Обидві були в доброму настрої. Мама заклопоталася приготувати закуску для нас, а сама вибралася в місто, попередивши, що батька не треба скоро чекати.

З Ганкою на самоті ми спочатку поводитися, як засоромлені підлітки. Щоб не говорити, ми їли й пили.

— Чого прийшла? — спитав я, не усвідомивши собі нетактовності.

Ганка механічно відповіла: так собі.

Ми знову затихли. Згодом вона присунулася до мене і заговорила. Приходив за нею мій батько і просив зайти. Вона не могла відмовити йому, бо батько цілком змарнів. Він благав, щоб ми не прозрадили його перед мамою.

— Я пообіцяла, бо гадаю, так краще, — сказала Ганка, але не була певною своєю відповіддю. Вона ще попросила: — Батькові теж не завдавай зайвого болю . . .

— Ніякого болю я йому не завдаю. Я лише наставив дзеркало. Не криве. Він мусить дивитися в нього, хай бачить себе. Сам би не оглянувся за своїм минулим.

— Він став іншою людиною.

— Але зі своїм минулим ніхто не може розстатися.

— Кажуть: час лікує.

— Болі. Але не відпускає гріхів. Коли б не існувала справедливість, або бодай надія на неї — наше життя було б абсурдним . . .

При нашій наступній зустрічі Ганка затурбувалася моїм виглядом, твердила, що я хирію. Зате сама весь час розповідала смішні пригоди, на які я ні разу не міг посміхнутися.

— Наша любов приносить мені лиш біль . . . — признався я, коли ми проходили повз обнятої пари.

Ганка знову запевнила мене, що все минеться, забудеться — не ми ж спричинили зло.

— Ми не знайдемо в собі стільки сил, щоб постійно приховувати в собі гріх батька.

— Мусиш! — рішуче заявила Ганка.

Такої рішучості я не сподівався. Вона завжди піддавалася мені, у всьому слухалася і майже ніколи не перечила, а раптом така резолютність.

— У нас буде дитина . . . Чуєш?

— Дитина . . . — На щастя, я не zareагував моментально, бо був би її образив. Я хотів сказати, що це не мало статися. Згодом я зрозумів недоречність свого поводження — я повинен би обцілувати Ганку, взяти її на руки, співати від радості, а я стояв приголомшений і з болючим виразом на обличчі.

Ганка хотіла підбадьорити мене, сказала, що наша дитина народиться з любові.

Вона з кохання почалася, але в що народиться. Я зрозумів, що з планів утекти геть вже нічого не вийде. Життя, що тільки народжується, не смію змарнувати. — Народиться . . . — сказав я вголос, але подумав: грішник, або жертва?

— Знову вертаєшся в світ уяв? — попередила Ганка, бо помітила, що я заглибився у власні думки.

— Самі тягнуть до себе.

— Не бійся, наша дитина не буде бозпомічною, буде мати нас, — посмілила мене Ганка.

Нас, що позначені прикрою долею.

Скоро прийшли інші турботи. Ми призналися своїй мамі, а за її порадою пішли до матері Ганки. Про ту зустріч скажу лише стільки, що Ганчина мама дуже мила — цікаво, як її доброта випромінює з очей. Обличчя її позначене нелегким життям, але очі зістали яскраві і весь час випромінюють тепло, і мені від першої хвилини було добре при ній. Вона, звичайно, не лаяла нас, як ми побоювалися, сумніваюся, чи вона взагалі в житті колись сварилася; я не спостеріг навіть кривого погляду на дочку. Вона зразу взялася клопотати про Ганку, немов та вже лаштується в лікарню родити.

Весілля ми справляємо, як всі тепер роблять, в ресторані. Навколо нас весь час крутиться народу, що нам з Ганкою ніде слова собі сказати. Аж десь посеред гостини вона нагнулася до мене й призналася, що в неї дивні почуття. Я посміхнувся: а в мене хіба інакші? Я ще пошартував, що ми вперше одружимося.

Мені стало ніяково з-за нетактовності, але Ганка нічого не заперітила, бо пояснила, що на чужих весіллях все виглядало інакше.

— Тепер усі дивляться на тебе, — сказав я і торкнувся до Ганки і на вухо ще зашептав: — Сьогодні ти чарівна.

— Почуття щастя надає чарівності жіночій красі. Яка я щаслива... За себе... за тебе... за нього. У нас обов'язково народиться син.

Ганка подивилася на мене хорошими очима своєї матері, і в мені вперше озвалося почуття батька. Я уявив себе зі своїм сином на руках...

Немовля на моїх руках.

Немовля на руках матері — постріл...

Я мусив вибігнути надвір.

Тут, самому, мені легше, я потребує перепочити, бо втома притуплює мозок і мене схиляє на сон, а сну я боюся, бо тоді з'являються ті грізні картини з моїм ровесником. Ви не відчуваєте того, як я. Та так краще. Всі бажали нам щастя, здоров'я і всього, що говориться на весіллях; дехто зичив скоро дочекатися потомка. Та хто з них знає, що потомок народиться з гріхом — не з першородним гріхом Адама й Єви, а з гріхом попередників? Від першородного гріха збавлять хрещенням, але чим змити наші гріхи?

Я, можете сказати, несправедливий, коли засуджую батьків, але наш малий буде мати на те право, це право дає йому життя, яке він дістане без власної волі.

Він зі мною. Я блукаю самотньою вулицею, але ти не покидаєш мене — від інших легко втекти, але тебе ніяк не позбудуся. Ти завжди будеш приходити до мене, ровеснику мій. У мене сьогодні весілля. Та звідки тобі знати, що таке весілля? Твій життєвий досвід — це материнські обійми й грім пострілу.

Я ще повинен сказати тобі, що в нас з Ганкою народиться дитина. На світ прийде таке малесеньке, безпорадне ество, і воно повністю залежатиме від дорослих. Вони часто граються... Граються і з дітьми, але деколи ті гри дуже страшні. І ти став жертвою такої гри. Правда, тобі нічого не болить. Смерть не існує для тих, чие життя припинилося, вона існує для живих...

Мене вже шукають. Вони не знають, що ми двоє. Я мушу вернутися, бо там мене чекають. Я ще не сказав тобі, що коли в нас народиться син, я буду вас обох доглядати, водити на прогулянки і буду вам розповідати про людей...

А тепер мене кличуть. Кличуть люди між себе...

Фіакр

Душан Міколай — сучасний словацький прозаїк. Народився 14-го березня 1948 р. у селі Лодно. Студіював на Педфакультеті у Банській Бистриці. Свої прозові твори публікував насамперед у літературних журналах, колективних збірниках «У цьому часі» (1973), «Жадібно разом» (1974). У 1979 у братіславському видавництві «Смена» книжково виходить його повість «Таке коріння». Оповідання «Фіакр» з його збірки оповідань «Кони» (1981).

Швидкий поїзд, яким їхав Андрей Гласнік, вибрався із жилінської станції до долини Кисуці. Трактори з п'ятилемішними плугами краями на пустих, розмоклих полях жирні смуги глини, по шляху волоклась важка вантажна автомашина, аж по верх наложена облупленими смереками. Біло-сизі чайки кружляли над каламутним руслом ріки.

У цій атмосфері осіннього краю неочікувано до Андрея Гласніка підійшов час з-перед чверть століття. Підійшов так близько, що він відчував його майже фізично.

Селечко, в якому вчителював, знаходилось лише за кілька кілометрів від залізниці. Відчував його за вікнами поїзда. Село лежало в долині зелених пагорбів, над якими звисав сивий туман, збирались чорні хмари.

На Кисуці попав зразу ж після закінчення вчительської семінарії в половині п'ятидесятих років. За офіційним направленням проти власної волі та уявам, які собі про нову професію створював разом із співкласниками під час навчання. В селі не було кіно, ані пошти, млина, пили, та й навіть костьола не було. Ніякий громадський будинок, крім низького пожежного депо. Та й корчма на початку села, крамниця і національний комітет в центрі села знаходились у житлових будинках.

Єдиною більшою будівлею була школа на вишньому кінці. Від дороги її відгороджував пліт з мурованими фундаментами і вертикальними дерев'яними планками, який завершувався камінним склепінням. Від городів її відділяв потік, що протікав навколо всього двору, тож будівля справляла враження фортеці. А в ній — два класи, кабінет з безліччю зайвого приладдя ще з часів, коли тут навчалось усіх вісім класів, учительська і квартира для директора.

Андрейові Гласнікові на полях і горбках відлітаючого краю замиготіли три ряди дерев'яних парт в одному з двох класів. Зовсім попереду сидів білявий хлопець із стирчатим носом і яскравими синіми очима на довгастому обличчі.

Полудень, плине останній урок, малювання. Мабуть, найулюбленіший предмет сільських учнів. Робота з кольоровими олівцями зацікавила їх вже на початку уроку. Припишкли, схилились над партами, і Андрей Гласнік міг спокійно ходити по класу, відкривати світ, який діти вловлювали на папір незавченими штрихами пензля.

Надворі потеплішало, малювали весну.

На замерзлому потоці тріщала крига, ламалась на масивні плити, які гуркотаво били об себе, нагромаджувались в затоках, підмивали трами дерев'яних містків, весли із собою мотлох з берегів. Злежана і зіпшена трава ще не встигла підняти з вогкої землі, дівчата вже згинались за жовтими первоцвітами, стискали їх у дрібні букетики й несли додому матерям. За клунами під червоною черепицею

рожево і біло наливались бруньки фруктових дерев, під зеленими щитами будинків ластівки заболоченими дзьобами ліпили світло-коричневі гнізда. Хлопці малими ножиками, кинджалами, кухонними ножами вирізували і оббивали із соком налитих вербових прутів пищавки. З прилиплих трісок і соснової кори стругали човники пускаючи їх на жовто-зелену воду, яку фарбував розталий сніг з лісів і гірських лугов. Вони вірили, що попливуть у далекі моря, куди хотіли раз вибратись на справжніх кораблях.

Першим перестав малювати Марек Сташло.

Слухняно заклав руки за спину і намагався терпеливо сидіти. На ньому було знати, з якою напругою чекає, коли його нарешті вчитель помітить. Завмер, передчуваючи погляд вчителя, коли кроки притихли впритул за його партою.

— Ти що, Марек? Чому ти не намалював те, про що я говорив на початку уроку?

— Але ж у мене є, — зірвався хлопець і швидко встав за партою.

— Хто нам, діти, скаже, що ви мали намалювати на сьогоднішньому уроці?

— На сьогоднішньому уроці ми мали намалювати весну, — відповів Мареків сусід Стано спритно, з видимою втіхою.

— От, бачите, і Стано це знає. Але у тебе, Марек, я ніякої весни не бачу.

— Є!

— Яка? Ти ж коня намалював. Він гарний, але крім нього на твоєму малюнку не бачу нічого. Чи весняна природа нероздільно пов'язана з конем.

— Так, поєднана з конем, — відповідав Марек переконливо.

— Не розумію.

— Навесні батько хоче купити коня.

— Вигадує, — вискочив з-за парти Стано. — Ніякого коня у них нема. Дідька ливого будуть мати. Де б вони взяли на нього гроші?

— Будемо мати, — захищався Марек. — Тато мені обіцяв. Буде світло-сірої масті, а по ній темні плями — яблука, такий, — підвіс вгору намальований лист паперу, щоб бачили інші однокласники.

В його жесті було стільки впевненості, а разом з тим і придушеного страху, що Андрей Гласнік ще того самого вечора відвідав Марєкових батьків.

— Говорив правду, — серйозно визнавав Матей Сташло. — Я йому обіцяв коня. Одного разу взимку, коли ми були змушені Паршавого коня вбити. Простудився у вогкому сараї.

— Ти дивись, як це маленькій голівці запам'яталось, — зауважила Марєкова мати. — А я думала, давно йому це вивітрилось.

— Діти багато пам'ятають. Вірять, що в житті все може збутись, — сказав Андрей Гласнік, завчено, як і належить вчителю.

— Але ж і я про це не забув, — захищався батько. — Але повірте, в людини стільки життєвих турбот і обов'язків, що на дітей у неї залишається страшенно мало часу.

— Діти — це ж не дорослі. Вони не хочуть так багато. Але треба їм обіцяти тільки те, що можна виконати.

— Мене не треба повчати, — перебив його Марєків батько. — Коня мені треба. Газдування на корівках — це трапіння, та й не шанують вас у селі. Але добрий кінь і шість, сім, та й навіть десять тисяч коштує. Ціни постійно ростуть.

— Коли ти перебираєш. Хотів би того найкращого з найкращих, — закинула мати.

— Правда, але не ціла, — сказав батько. — Я лиш не хочу, щоб мені у борозні впав.

— Якщо так, то роздобудь його від поляків. Багато людей вже так і зробило. За дешевий гріш, і я тобі скажу, таких тягунів дістали, — порадила мати.

— Ти краще дай мені з цим спокій, — заперечував батько, але зацікавлення йому так і не вдалось приховати.

Село лежало близько польського кордону, пачкарство тут не було чимось особливим. І не приховували його ні діти в школі. Говорили про це уривчасто, переповідали, що чули, але і з цих подробиць створював собі Андрей Гласнік власну уяву. Про довгі, певно, й небезпечні стежки, якими по ночі переводили коней з польського боку. Деякі мандрували ніби аж від Варшави. Копита їм оббивали ганчір'ям, щоб не дупотіли, щоб у п'яті не збили собі ноги на корінні, гострому камінні, гілках. На кінці цього пригодницького і таємничого переселення підстерігали «фінанси», як тут привикли називати прикордонну поліцію. Пачкарі мали серед селян знайомих, яким повністю довіряли. Коней не продавали зразу ж на місці. Давали їх даром, або тільки на завдаток і лише за декілька днів приходили на домовлене місце по всю суму. Тут мав силу закон, за котрим, якщо кінь нікому не підходив, могли його повернути. Але цим законом не було треба користатись. На поляків можна було покластись. Майже завжди пропонували гарних коней.

— Чому й ви не поспробуєте? — запитав Андрей Гласнік Марєкових батьків.

— Ви, може, прийшли шпигувати чи як? — насупився Марєків батько. І думав це насправді.

— Я б хотів вам допомогти, — поспіхом запевнив учитель.

— Ми вже якось самі, — недовіжливо кинув Марєків батько.

— Я нічого поганого, лише... Чув я, що поляки дуже цінують фіакри, карети по-вашому.

— Це так, — увірвав Марєків батько.

— Я думав, чи не можна було б помінати такий фіакр за коня...

— Не ви перший, хто на це прийшов, — сказав Марєків батько. — Хто мав фіакр, давно вже продав.

— У мого батька є. Ще добре збережений.

— Йому, напевно, самому знадобиться, — Марєків батько все ще з недовір'ям дивився на вчителя. Може, від побюювань, щоб його не обдурив молодий вчителік деяким дешевим жартом.

— Навіщо б йому був? Батько годує ялівки на державному маєтку. Не має коли возитися фіакром.

— А міг би його продати? Вигідно заробить.

— Він вам за так віддасть.

— Можна й зараз туди вибратися? — запитав Сташло.

— Вночі? — зойкнула Марєкова мати.

— Воля ваша, — сказав жартома Андрей Гласнік.

Вони й насправді вирішили, що негайно вирушать в дорогу.

Матей Сташло позичив коня від свекра. За дві години вже були на залізничній станції, опівночі їм вдалось підкупити відправника. Він дозволив поїхати у вагоні, в якому перевозили худобу і де чекали на переправу дальші три коні.

У неділю скоро вранці приїхали до Гласнікового батька. Так його здивували незвичайним бажанням, що й не запитував, для чого їм фіакр.

А вони — заспані, брудні, втомлені від сидіння у товарному вагоні, випили лише по чашці чаю, сіли на вузький козел фіакра і поспішали далі на північ.

Позичений кінь був повен сили, мов створений на галоп. Сташкові пригоди про пачкарів набирали на драматичності, загадковості та пікантерії, бо до них були заплетені чоловіки різних професій та жінки із строкатим минулим.

Відстань швидко скорочувалась. Поблизу Кисуці змушені були дещо сповільнити, щоб не прийти в село ще перед сутінками.

— Хочете йти зі мною далі? — запитав Марєків батько.

— А ви повернетесь додому? — дивувався Андрей Гласнік.

— Ні, я до свекра. Якби вдалось, поміняємо фіакр ще цієї ночі.

Андрей Гласнік був би краще поспав, але запрошення вважав проявом довір'я,

яке не можна відкинути. Вабила його і можливість пізнати, як це на тому кордоні справді виглядає.

Зразу ж за селом завернули на незнану польову дорогу. Лише запах землі Андрею Гласніку прозраджував, що десь поблизу ораниця, за вогкістю здогадувався, що близько молодий ліс. Можливо, минали й будинки, але світло в них не блимало. Люди у селищах не привикли серед тижня засиджуватися до третіх півнів, якщо для того не було поважної причини. Майже вся неділя належала відпочинку і довгому сну. А вчитель надумував собі, що увагу приділяють самим собі і своєму прийдешньому поколінню.

Зупинились перед пустою клунею.

Всередині біля підсліпкуватої керосинки сидів кремезний, кощавий дід.

— Я привіз обіцяне, — пишно сказав Мареків батько.

— Ти привіз, а я подбав про заміну. Можемо йти, — відповів дід.

Випряг коня, відвів його у шопу, засув замкнув ланцюгом і потику розділював завдання. Разом з Мареківим батьком вхопився за дишель, а Андрею наказав, щоб тиснув ззаду.

Вибралися на довгу, трохи таємничу дорогу до кордону.

Фіакр був легкий, але посувалися помалу. Коротка трав'яна доріжка перейшла у вибоїсту лісову дорогу, прокладену колесами фурманських возів, стовбурами дерев, коров'ячими ратицями. Кабіна фіакра на кожному горбочку небезпечно нахилалась, ресора хрипло скрипіла й зітхавала.

Коли все це пригадав Андрей Гласнік у швидкому поїзді, у голові відтворювались деякі звичаї гірських селищ того часу. Коник, який тягнув на возику без бортів труну, змайстровану з обструганих дощок на опущений цвинтар у сусіднє селище, прощання рекрутів і їх однаково п'яних друзів на переповненому драбиняку, весільна процесія на великій по-домашньому змайстрованій відкритій колясці, яка була прикрашена гілками беріз і кольоровими паперовими стрічечками.

Фіакр подалися міняти за коня аж тоді, коли Андрей Гласнік до цього краю нарешті привик і почав його розуміти... Дедалі частіше залишав свою кімнатку на мансарді, відходив від книг, які позичав в окружному містечку, вибирався за тутешніми людьми. Інтересувало його їх звичайне життя, кисуцька місцевість з вузькими полями, високими межами, стежками, які стрімко ступали у селища з кількома хатинками й стодолами, які стояли за кілька кілометрів одна від одної. Говорив з лісорубами, з бабусею, яка несла в'язку хмизу, щоб розтопити пец із відкритим вогнищем, жартував з молодими жінками, як вони, мовляв, витримують без чоловіків, коли ті відходять з дому на весь тиждень на роботу. Любив посидіти біля майстра, який стругав гонти. Андрей мовчки дивився, як з-під дворучного ножа звиваються спіраллю стружки, а з розколотого дерева виходить гладенький гонт з карбами річних кільцят колишнього стовбура.

Прикордонна зона не відрізнялась від лісу, який Андрей Гласнік знав з попередніх мандрівок, і все ж таки при перевезенні фіакра його охопив дивний настрій. Коли проходив місцями, де могли зустрітись із поляками, був неспокійний і напружений.

Обмін коней, фіакрів, спирту, кожухів, текстилю, продтоварів і багатьох домашніх і закуплених виробів вважав у цю мить за щось зовсім нормальне.

— Тихо, — попередив Мареків батько, хоч нікого не треба було застерігати.

Вертався Шталлів свекор, який зразу же після приходу до прикордонної зони кудить зник.

— Все, як домовився, — шепотів. — Над ранком би тут мав бути кінь. Ви, пане вчителю, зачекайте у клуні.

— Почекаю тут, — сказав Андрей Гласнік.

— Не гнівайтесь, але тут не можна, — сказав Сташлів свекор. — Не хочу, щоб ~~як~~ стільки вешталось біля кордону.

— Ідіть, — нервово сказав Мареків батько. — Я прийду за вами.

Коли Андрей Гласнік відходив від кордону, почав жалкувати за фіакром. Глибше, ніж інколи, усвідомлював собі, що фіакр був прекрасним витвором людської ~~спритності~~, майже історичним експонатом. Високі, тонкі колеса із тонкими спицями, ~~крила~~ з червоного дерева, лискуча латунна окова навколо дверцят і по боках ~~чорної~~ кабіни, яка була зроблена з легкого, але тривкого дерева. Майстер не забув про жодну дрібницю... Подбав і про погонича — відкидний навіс на випадок непогоди, по боках фіакра у місячному сяйві мерехтіло скло ліхтарів, наповнених карбідом.

Думка про те, що назавжди прощається з фіакром, Андрея Гласніка засмучувала. Зразу все навколо стало чужим. Ніч була холодна, безсоння різало очі.

Пішов і ліг на свою постіль у мансарді.

В понеділок вранці прокинувся досить пізно. В учительську зазирнув за мить перед дзвінком. Директор був якийсь роздратований. Нервовно переступав з ноги на ногу біля вікна, яке заглядало на шкільне подвір'я. Вдавав, що не побачив, коли увійшов учитель.

На повторне привітання здригнувся і почав кричати:

— Де ви так довго пропадаєте?

— Вибачаюсь, але я не почув будильника, — виправдовувався Андрей Гласнік.

— Бо вчора блукали довго до ночі. Ви блідий як стіна.

— Я був удома. Провідати батьків.

— А після того? Ввечері у кімнаті я вас не знайшов.

— Хіба і прогулятись не можею?

— Я теж децю знаю про ваші прогулянки, щойно дістав інформацію.

— Яку?

— Нічого не вдавайте. У мене інформатори непогані. З пачкарями дружите! Аж до пачкарства з фіакрами допрацювалися! Не скажу, коли б якусь дрібницю, ~~але це!~~

— Я лише хотів допомогти батькові одного учня. Властиво, і цьому учневі. Для ~~нього~~ я...

— Чорт би узяв таких помічників! Ви насамперед вчитель цієї школи. Школи, ~~як~~ я директор, і відповідаю не тільки за неї, але й за вас. Ви собі й не усвідомлюєте, що нарobili? Задумувались над тим, у яке світло поставите нашу школу?

— Як буде треба, я за себе сам відповім.

— Сам... Ясно, що сам, але це геройство у вас швидко зникне, помине. Як ~~вочче~~ зараз увійти в клас, подивитись учням в очі?

— Діти зрозуміють?

— О, ні! Що собі наварили, те й з'їсте. У мене лише одні нерви. Ваше перебування в нашій школі після такого вчинку, напевно, кінчається. Будете змушені ~~пошукати~~ собі місце десь інде. Правда, якщо вас ще приймуть вчителювати.

— Абсолютно. Такий наказ із району, можливо, ще сьогодні одержу. Але чого ~~зати~~ вранці були за мною двоє. Підказали мені, що ви за пташка.

— Що мені робити?

— Від мене поради не чекайте. Ніхто вам не допоможе, якщо сам собі не дасте ~~поради~~. Подробиці вам скажуть в районі. Попереджаю вас, що рішення району буду ~~спробувати~~ виконувати. Не можу ризикувати, аби хтось мені закидав, що перед кафедрою в класі проходить... Це слово мені не хочеться й висловити!

— Гарзд, рішення району виконаю. Але зараз мені треба йти на урок. Учні ~~в класі~~ самі, — сказав Андрей Гласнік.

— Навчання — це вже не ваша справа, — сказав директор школи. — Все ви зіпсували. Зразу ж на початку. Винувата ваша . . . ваша аморальність.

З міста у село повертався Андрей Гласнік аж післяобіду. Біля школи не зупинився, йшов прямо до Сташнів.

На їхньому подвір'ї бігав Марек із жмутом конюшини у руках. Поспішав до сивого фоя.

— Дивись, Матей, — застерігала Марекова мати. — Хай кінь хлопця не вгризе.

— Нема чого боятись. Вони вже друзі, — весело відповів батько.

— Аби лиш було по-твосму . . . — недовірливо додала Марекова мати.

— Вони ж однолітки. Зб'енку минуло сім, стільки й хлопцю. Може, й народились у тому ж самому місяці. Шкода, що нема паперів.

Андрей Гласнік обернувся і вертався вниз по шляху. Хлопець все ж таки помітив його і розбігся услід.

— Товаришу вчитель, — ідїть до нас.

— Іншим разом, — сказав Андрей Гласнік.

— Тато ще вранці говорив, щоб я вас покликав. Сталося щось, бо ви сьогодні не вчили?

— Та дещо у місті влаштував.

— А товариш директор повідомив, що ви нас вже не будете вчити. Це не правда, так?

— Мені вже пора.

— Приїдете увечері?

— Не знаю . . .

— Приходьте. Покажу вам батькові малюнки зі школи. Мати казала, що й тато гарно малював.

— Передай батькам, що колись зупинюсь. Напевно прийду, — тихо додав Андрей Гласнік.

Коли насніх пакував свої речі, вірив, що невдовзі дотримає обцяне. Йому подобався і цей край, і люди, які тут жили. Тому ні з ким не прощався.

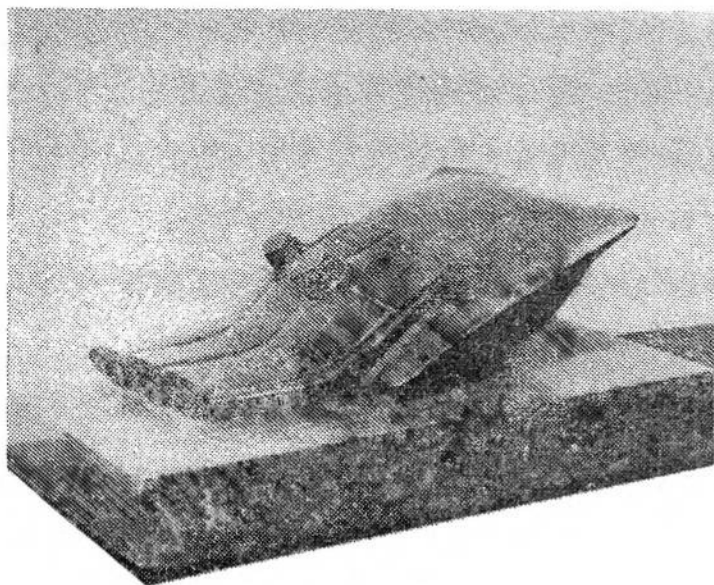
На початку не хотів сюди повертатись, щоб не зіпсувати уяву про все гарне, що тут прожив. Пізніше було дедалі менше часу, та й кисуцький край йому вже не здавався таким привабливим.

Тепер, коли поїзд минав долину ріки Кисуці, бажав собі, щоб міг зразу ж виступити. Він знав, що коли зараз цього не зробить, може, до відвідин вже ніколи не дійде.

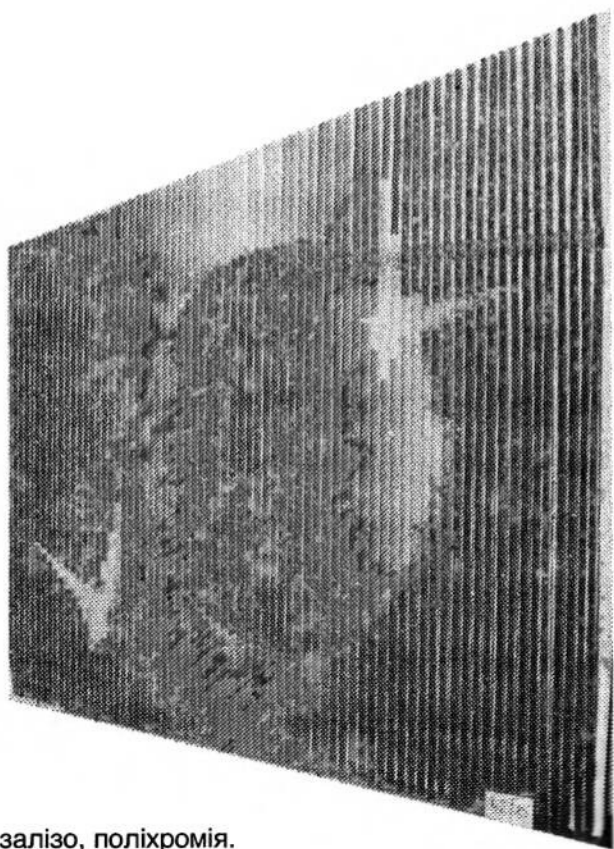
Із словацької переклав ІВАН ЯЦКАНИН.

Д. Миллий. На страту (Токаїк). Приблизно 1954, акварель.

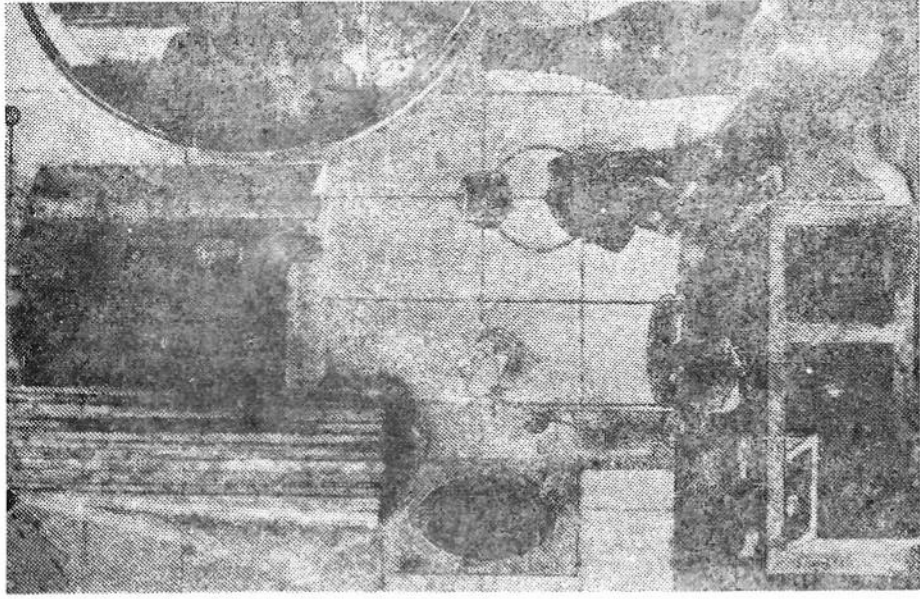
Ю. Гавула. Місце для снів, бронза, камінь, 1982.

О. Дубай. Місяць та сонце, залізо, поліхромія.

С. Бисс. Дрітар, олія, 1962.

Н. Федькович. Цивілізація III, олія 1981.

МОСТИ ДРУЖБИ

СВІТЛИЧНИЙ ІВАН

ШЕВЧЕНКО

Люблю отчизну я,
но странною любовью.

М. Лермонтов.

Люблю Вітчизну. Та любов
У мене дивна.
Не прикрося, коли я знов
Не догодив вам.
І байдуже, чи мій Дантес
Любов ту визнав.
Вітчизна — це не хтось і десь.
Я — теж Вітчизна.
Не раб нікому й не слуга
На побігеньках.
Я ласки не запобігав
І в неї, неньки.
І в серці, напідвладнім злу,
Ношу з собою
Вітчизни славу немалу
І рани болю.
Ношу тягар пекучих правд,
Ганьбу Вітчизни
Не на показ, не на парад
Патріотизму.
За те, що був я в неї син,
Мене карали.
І я любов свою носив
Поза Арали.
Я знав: ся чаша не мине:
Та доля в мене,
Жорстока, вибравши мене, —
Благословенна.
Кажу до побратимів я:
— Всього ще буде.
Та чисте збережіть ім'я:
Ми — люди! Люди!
А вам, раби, кажу: — Раби!
Вас мало били.
Люблю Вітчизну я... Якби
Ми всі любили!

ЗАЗДРОЦІ

Я вам не заздрю. Та й чому там заздрити?
Шамотнява ночей, сум'яття днів...
Такі засмикані!.. І чим зарадити
Цій гуртовій множинній однині?
А ви мені? Не заздрите? Та годі вам.
Звичайно: нерви — струпами, й терпуг
Замість смичка... Така терпка мелодія
Не для божистих та шляхетних вух.

Не так це все. Не те. Та що базарити
Над чередою слинявих років?
Воли!.. Я заздрю тим, хто вміє заздрити.
З таких бувають люди. Ще й які.

В. СИМОНЕНКОВІ

На тебе теж відкрили справу,
Ти не уник свого хреста.
Терпкі згорьовані уста
Не слинили каправу справу

Для всевказівного перста.
Щодня конвоем на розправу
Іде мужича правда-мста.

Щодня таврує — дітись ніде! —
Жерців осліпшої Феміди
Твій гнів, твій суд, твоє ім'я.

Ти тут? Я стукаю. Ні звуку.
Ти — тут? Хіба не чуєш стуку?
... Самотня камера твоя.

ПОСПОЛИТІ

Та й вдатне ж плем'я — посполиті.
Не посполиті — благодать!
Кістками вимощено гать,
Канали кровію политі.

До суду-віку простоять.
А посполиті — малим ситі.
Аби не порожньо в кориті.
Рубають ліс — тріски летять.

Летять тріски — й дуби з трісками,
Кістки — і голови з кістками,
Відьомський шабаш! Дикий стрес.

Тріщать хребти і гнуться спини...
Ніхто, ніяк, нічим не спинить
Людьми угноений прогрес.

МАДОННА

О несподівані надії
І сподівання без надій! . .
Хай скелі безрухом тверді,
І глупа ніч, і світ не дніє.

Хай давить панцир холодів,
Хай стогін «Хто тут що тут вдіє?»
І чорним крепом — безнадія,
І маразматика надій, —

Замри, розпачення бездонне,
Перед терпучістю мадонни,
Що сіє на глухий пустир.

А сходи рвуть бетон і креміль —
До світла сонця — щоб недремні
Насущним хлібом прорости.

(«Літературна Україна», 1/1980).

Ю. Креси́ла. Лі́то, 1976, олія.

З'їзд русинів-українців Чехословаччини

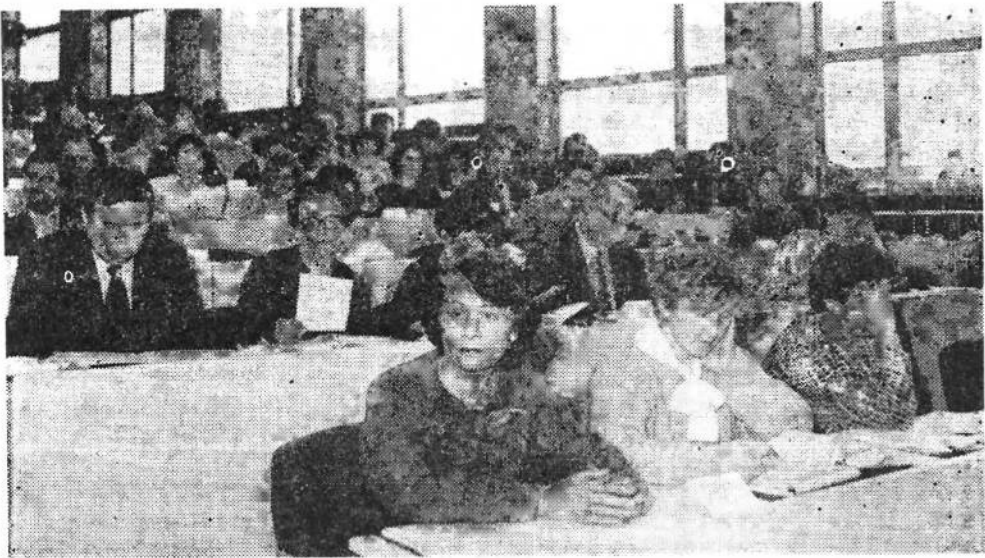
20 січня 1990 р. в бувшому Палаці ОЖ КПС у Пряшеві відбувся позачерговий з'їзд Культурного союзу українських трудящих Чехословаччини. За рішенням 377 присутніх делегатів і гостей з'їзду з 450 делегованих від 286 первинних організацій Східно-Словацького краю, Братіслави, а також з Чехії він став з'їздом русинів-українців Чехословаччини, переформувавши дотеперішній Культурний союз українських трудящих у Союз русинів-українців Чехословаччини з своїм представницьким органом — Радою. Головою Ради з'їзд обрав працівника ЦК КСУТ Миколу Гиряка, а першим його заступником — головного редактора дитячого журналу «Веселка» Мілана Бобака.

За участю заступника голови СНР Йозефа Широтняка, заступника голови Східно-Словацького КНК Івана Фечишина і делегації Громадянського форуму з Праги, в яку входили голова Комісії національностей при Громадянському форумі Павло Мурашко і депутат Федеральних зборів ЧССР Карел Стоме, з'їзд відкрив голова ЦК КСУТ Федір Ковач. Він сказав, що з'їзд повинен справитись з нелегкою роботою — чесно і відповідально оцінити діяльність КСУТ та взагалі стан розвитку нашого національно-культурного життя і прийняти такі рішення, які б забезпечували місце нашого народу в новій політичній платформі республіки.

Звітну доповідь зачитав член Президії ЦК КСУТ Мирослав Сополига. В доповіді сказано, що внаслідок догматичного підходу до рішення національного питання і деформацій КСУТові не пощастило перетворитись у масову національно-культурну організацію, яка б об'єднала весь творчий потенціал і спрямувала його на піднесення культурного рівня широких верств населення. Сфера його діяльності була

Заключне слово на з'їзді русинів-українців Чехословаччини оголосив Микола Гиряк.

Загальний погляд на делегатів з'їзду русинів-українців Чехословаччини.

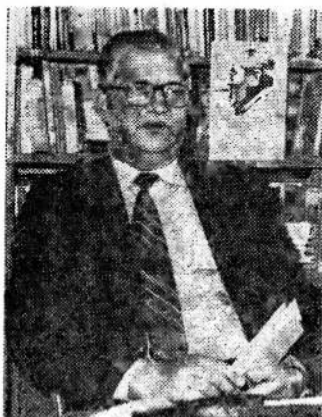
значно обмежена і залежала від партійних постанов з українського питання та від особистих уподобань чи волі різних чиновників. Завданням нової організації буде репрезентувати всіх русинів-українців Чехословаччини і відстоювати справедливе рішення їх соціально-економічних, суспільно-політичних та національно-культурних питань.

Дискусія, в якій виступило 35 делегатів і гостей, виявила значну поляризацію поглядів — від прихильних і поблагливих до діяльності КСУТ і його попередниці УНРП до крайньо негативного ставлення до всього, що пов'язане з діяльністю КСУТ і українською орієнтацією. Як доводить дискусія в пресі після з'їзду, компромісне рішення самої назви нової організації ще не вирішило основну проблему національної орієнтації населення. З'їзд став, так би мовити, лише початком процесу кристалізації поглядів на даму справу.

З'їзд русинів-українців Чехословаччини ухвалив тимчасовий статут Ради русинів-українців Чехословаччини, програмне проголошення з'їзду русинів-українців Чехословаччини, Меморандум русинів-українців Чехословаччини Федеральним зборам ЧССР та уряду ССР, проголошення Комісії національностей Гомадяньського форуму в Празі, в якому вимагається утворення федерального міністерства для національностей, та рішення, що новообрані голова Ради русинів-українців Чехословаччини і його заступник виконують одночасно дотеперішні посади голови і секретаря Союзу русинів-українців Чехословаччини. З'їзд звільнив з дотеперішніх посад голову ЦК КСУТ Федора Ковача і секретарів Івана Панчуру. Йосифа Данка та Михайла Сірку.

В заключному слові голова Ради Микола Гирик сказав, що він сторонник української орієнтації, але з великим розумінням традицій нашого народу. Русини-українці Чехословаччини повинні робити все для того, щоб брати активну участь у зміцненні дружби і співпраці зі словацьким народом, плекати повагу до нього. Разом із тим ми повинні орієнтуватися на співпрацю і з народом Радянської України, від якого ми одержуємо багатий духовний матеріал для розвитку нашої культури. Необхідно нам співпрацювати і з Українським суспільно-культурним товариством у Польщі, зі Союзом русинів і українців Югославії.

МИРОСЛАВ ІЛЮК.

ЗА І ПРОТИ

ПРО УМОВИ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ УКРАЇНЦІВ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ ПІСЛЯ 1945 РОКУ

Особливістю історичного розвитку українського народу є факт, що після розпаду Київської Русі український народ вже більше не мав єдиної держави. Татаро-монгольська навала, загарбання Закарпаття угорцями, польсько-литовське панування на Україні, возз'єднання України з Росією, численні російсько-польські угоди, розподіли й перерозподіли Польщі — все те є наочним прикладом названої історичної особливості розвитку українського народу.

В кінці 18 і все 19 сторіччя Україну було розподілено між двома найбільшими тогочасними європейськими імперіями — між російську та австрійську тюрму народів.

В 20 сторіччі, внаслідок дальших політичних змін в Європі, зокрема внаслідок Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії, український народ в основному ввійшов в Українську РСР як складову частину СРСР, проте значна частина українського народу опинилася в Чехословаччині, Польщі, Румунії, а внаслідок еміграції й у Канаді, Америці, Югославії та в інших країнах.

На інтенсивність і рівень культури тих частин українського народу, які живуть поза Україною, впливають такі фактори, як ставлення України до українців в окремих країнах і співпраця з ними, ставлення даних країн — в теорії і на практиці — до українців у своїй країні і рівень самоусвідомлення й організації самих українців у кожній окремій країні.

Одна з таких національних меншостей українського народу живе теж в Чехословаччині. Проживає вона майже в 270 селах Східної Словаччини та в окремих культурних центрах країни (в тому числі в Пряшеві, Братиславі, Празі, чеському прикордонні тощо) і нараховує біля двісті тисяч жителів (кількість населення значно міняється від принципу, за яким вона визначається) і має цілий ряд організаційних форм, посередництвом яких вона організує своє культурно-національне життя.

* * *

Складність життя закарпатських українців проявилася в тому, що вони на відміну від інших європейських народів не пройшли процесом національного відродження повністю і досі його не завершили.

Українське населення Закарпаття в середині 19 ст., внаслідок революційних і національних рухів в Європі, укріпило своє східнослов'янське походження, приналежність до східних слов'ян, тобто до «руських». В тому розумінні його діяльність була дуже подібна до діяльності словацького чи чеського народів: створення національної матиці (Галицько-руська матиця та Літературное заведеніє пряшевское), домагання національного шкільництва від початкових шкіл до університету включно, намагання створити свій театр, музей, видавання газет та книжок рідною мовою, підвищена увага до вивчення минулого життя народу та народної творчості тощо.

Проте українське населення Закарпаття не пройшло другим етапом національного

усвідомлення: воно не усвідомило себе повністю в питанні, до якого руського народу воно належить: до великоруського, малоруського (тобто українського), або воно само творить ще якийсь інший руський народ — карпаторуський, угроруський і т. п.?

Єдиної відповіді на це питання закарпатські українці не знайшли протягом всього 19 сторіччя. Тому ми можемо говорити, що вони завершили процес племінного і зупинились перед процесом національного усвідомлення. Називаючи себе руськими (русинами), вони часом вважали себе українцями і пробували з роздрібнених закарпатських діалектів виробити народну літературну мову (про існування української літературної мови на Україні вони не знали), часом підкреслювали єдність всього «руського» народу від Владивостока по Попрад і намагалися вводити на Закарпатті великоруську літературну мову, а часом теж проголошували українське населення Закарпаття окремим руським народом — карпаторуським, рідше — угроруським.

Відомо, що Росія не визнавала на Україні існування українського народу, ні його мови та культури, і це все не могло не відбитись на стані національної свідомості закарпатських українців.

Австрія також намагалася пригальмувати культурну співпрацю Закарпаття з Україною. Марія-Терезія, наприклад, заснувала 1774 року у Відні духовну семінарію «Barbareus» — для українців Галичини та Закарпаття, щоб українська молодь виховувалась в німецькому середовищі.

Багато причин незавершення процесу національного усвідомлення українського населення Закарпаття було й серед самого населення: економічна відсталість краю, малочисленність українського населення, брак свідомої інтелігенції тощо.

В той час як чехи, словаки, серби чи інші народи були гноблені однією нацією — словаки — угорською, чехи — німецькою тощо, український народ вже давніше було розподілено до двох найбільших європейських тюрем народів — австрійську та російську, які ніби й сперечалися між собою в багатьох питаннях, та по відношенню до українського народу гнобили його однаково ретельно.

Крім того, українські землі поза Росією суціль і поза Росією гноблені ділилися далі на підвладні Австрії — Буковина, на підвладні Польщі — Галичина та на підвладні Угорщині — Закарпаття, причому їх інтереси не завжди правильно розуміли найближчі сусіди.

Словаки й чехи (окрім зденаціоналізованих частин народу) вважали себе єдиним словацьким чи чеським народом і мобілізували свої сили на боротьбу проти одного ворога, проти угорського чи австрійського панства.

Проте українці, розділені між російську імперію та на українські землі, підвладні іншим державам, в силу цього факту і такого розвитку, в силу ворожої пропаганди не усвідомлювали себе повністю єдиним народом; окремі частини українського народу часто навіть не знали про існування чи стан життя інших частин свого народу, часом не було між ними елементарних контактів як між різними частинами того самого народу.

Тому формування національної свідомості та почуття єдності українського народу (чи окремих його частин), формування національної свідомості народної інтелігенції, боротьба за національні права українського народу (чи його частин) проходили незрівняно складніше, ніж рішення подібних завдань в гноблених сусідніх слов'янських народів.

П е р е д у м о в и . . . п р о т и

Такою була й післявоєнна українська інтелігенція Чехословаччини та її національна орієнтація: руська, переважно російська. Тим більше, що Радянський Союз, переможець у війні над німецьким фашизмом, виступав за кордоном як представник Росії: у 1945 році Сталін проголошує славу російському народові, хоч тягар війни та й окупації значних просторів СРСР пронесли на собі в неменшій мірі

також інші народи, зокрема український та білоруський; під фірмою радянської книги роками продавалися за кордоном переважно російські книги; показувались радянські художні чи інші вистави, а не як митці чи досягнення українські, білоруські, грузинські тощо.

Перемога народів Радянського Союзу, перемога справді історична, в належній пропаганді піднесла значення і славу всього російського. Натомість все українське роками штучно представлялося (та ще представляється) світові як буржуазно-націоналістичне, пов'язане лише з сепаратизмом та націоналізмом. (Див. книгу Богуслава Хньоупка «Бандерівці», 1989 рік).

За такого стану речей українська інтелігенція Чехословаччини, як також в значній мірі все українське населення, ще довгі роки після визволення або залишалося на платформі нерозчленованої руськості, або «гордо» голосилося до російської культури та російської національності, не маючи основних інформацій про справжній став національної справи на Україні та про культуру й історію українського народу.

В тому плані діяли також руські школи серед українського населення Чехословаччини, які тут залишились аж до початку 50-х років. Перші українські школи виникали в Чехословаччині за надзвичайно несприятливих політичних умов, без найменшої кадрової, педагогічної, психологічної чи політичної підготовки. Тому перші випускники відділу україністики університету появляються тільки наприкінці 50-х років. Не дивлячись на недостатній рівень їхньої освіти, серед них знайшлося чимало здібних та активних працівників, які і наперекір умовам успішно працювали на різних ділянках культурного життя українців Чехословаччини.

Старшу генерацію української інтелігенції ЧССР, незалежно від рівня її національної свідомості, було повністю зdiskредитовано й викинено з громадського життя. Голова УНРП Василь Караман, члени Президії УНРП Василь Капішовський, Петро Бабей, д-р Іван Рогаль-Льків, Єва Бісс були звинувачені в українському буржуазному націоналізмі. Олексій Фаринич, директор Пряшівської гімназії, д-р Андрій Сушко, голова ЦК Союзу Молоді Карпат, Василь Лисик, голова ОНК в Меджилабірцях, Андрій Дрібняк, викладач Гуменської гімназії, Юрій Щамбора зі Свидника та інші були безпідставно арештовані й засуджені на довгі роки тюремного ув'язнення, десятки інших діячів було репресовано.

Внаслідок цього значний досвід, який нагромадило старше покоління народної інтелігенції, їхній розум та здібності, стали мертвим капіталом.

Найвидатніші діячі минулого, напр. Духнович, Павлович тощо, в завзятій патріотичній діяльності яких можна було знайти не один жевріючий вуглик для діяльності, були забуті лише тому, бо вони були священиками, та ще тому, бо, мовляв, буржуазія зловжила їхньою популярністю для своїх класових цілей.

Внаслідок такого ставлення до традицій нашого минулого, як і до сучасних діячів, окремі люди настільки зневірилися, що вже ніколи не вернулись до активної праці (Олексій Фаринич, д-р Андрій Сушко, д-р Діонісій Ройкович тощо).

В результаті такого відношення до діячів українського населення Чехословаччини — сюди слід зарахувати, може, й сотню кваліфікованих учителів початкових та середніх шкіл, яких було звільнено з роботи в школах і послано на виробництво лише за їхні національні та релігійні переконання — творча українська молодь виростала в умовах, коли їй дослівно ні з ким було навіть поговорити про народні справи і ні від кого спитати поради.

До того ще, архіви та бібліотеки завжди були і є занадто слабою стороною культурного життя українців Чехословаччини. І досі немає місця, на якому були б зібрані хоча б усі післявоєнні публікації, не кажучи вже про архівні матеріали та про довоєнні видання. Як стверджують колишні працівники УНРП, значну частину вагомих документів з архіву УНРП було взято ближче неозначеними політичними працівниками на початку 50-х років. Бібліотеки та архіви прорідили також самі

керівні працівники українських установ, які з метою зберегти чисті руки викидали на сміття все, що могло не подобатись начальству.

Всі ті процеси в національному житті українців Чехословаччини проходили у супроводі найрізноманітніших політичних кампаній, коли з комплексу питань, що їх потрібно було рішати, відокремили одне питання і «принципово» його рішали.

Ці кампанії почалися вже у 1946 році, коли українське населення тільки що повернуло з евакуації і не мало ще мінімальних засобів до існування, до ведення сільського господарства — основного способу життя.

Вже у 1946 році почалася серед українського населення Чехословаччини інтенсивна пропаганда та агітація за масове переселення корінного українського населення Чехословаччини на західноукраїнські землі, звідки тисячі волинських чехів бажало повернутися на батьківщину.

Уряд Бенеша хотів таким способом вирішити українське питання.

Українське населення довго вагалось приступити на умови договору: лякала його невідомість конкретних життєвих умов на Радянській Україні, живлена антирадянською пропагандою та досвідом тих чехословацьких громадян, які брали участь у другій світовій війні на Україні. Однак гнала його туди невимовна економічна біда в рідному краї — спалені хати, брак родючої землі, живого й мертвого сільськогосподарського інвентаря, — притягала родюча українська земля й братерські почуття до «руського» народу. Зрозуміло, що в таких обставинах рішення було не результатом реальної оцінки речей, а перемогою надій на подолання економічної відсталості.

Фактом залишається, що на початку 1947 року на Україну виїхало понад 12 тисяч жителів Чехословаччини української національності, які переїздом чехословацько-радянського кордону втратили права чехословацького громадянства, всі гарантії і надії і потрапили майже на двадцять років у невимовно складні економічні, політичні, культурно-національні й морально-психологічні умови періоду післявоєнної розрухи та культу особи Сталіна.

Вісті про справжній стан життя переселенців, наперекір сильній цензурі листів, поширилися по всій території Чехословаччини, заселеній українцями, і вони на десятиріччя стали одною з найсильніших аргументацій проти поширення серед них української національної, мовної чи культурної орієнтації, українського шкільництва.

Оскільки офіційна чехословацька пропаганда не припускала існування подібної проблеми, поширювачам української орієнтації серед українського населення доводилось переборювати тайно існуюче переконання населення. Щоб не потрапити на Україну до подібних умов, в яких уже жили їхні брати-переселенці, українці Чехословаччини демонстративно заперечували свою українську (навіть руську) приналежність, будь-який інший зв'язок з українською культурою чи з будь-чим іншим українським. Страх з переселення в Радянський Союз був однією з визначальних причин негативного ставлення значної частини українського населення ЧССР до української національної орієнтації чи будь-чого українського.

Реальність подібних побоювань підживлювали серед населення й такі подальші кампанії, як колективізація сільського господарства, православізація та адміністративна українізація руського населення в 1949 — 1952 роки.

Сили, які кляли опір колективізації, православізації та українізації українського населення Чехословаччини, роками аргументували проти тих акцій саме посиленням на долю переселенців в Радянському Союзі, на те, що спочатку в нас проведуть колективізацію (відповідно: православізацію чи українізацію), а тоді вже й нас самих приєднають до Союзу. Тому, — аргументували ті сили, — чим довше будемо боротись проти завершення тих акцій, тим довше залишимось в Чехословаччині, а коли запишемось словаками, то нас зовсім не будуть мати права приєднати до Союзу. Зрозуміло, що перед такими аргументами, які ніхто офіційно не спросто-

бував, не встояла навіть сторіччями загартована «руська» національна орієнтація. Всім цим, зрозуміло, скористалися перш за все словакізаторські сили, зокрема прихильники ватиканської тенденції окатоличення та «позахідничення» українського населення східного обряду. Це була одна з причин масової словакізації українського населення. (Доказом цього є й ситуація у 1968 році, коли уніатську церкву оновляли вже майже як словацьку, хоч ліквідували її на початку 50-х років ще як руську).

Притому всі ті далекосяжні зміни в житті українців Чехословаччини, які, не дивлячись на значний опір мас, все-таки було проведено, досконало розбили єдність цього населення. Населення поділилося на артільників та одноосібників, на православних і на тих, які навіть під тиском репресій не погодились з православ'ям, на українців, русинів, руських та «новоспечених» словаків. Серед окремих груп цього населення, які в тому чи іншому питанні належали до різних таборів, рвалися часто всі форми нормального співжиття. Часто навіть діти одної матері, вийшовши заміж за прихильників різних таборів, не спілкувались, не дивлячись на те, що жили в одному й тому селі, не відвідували одне одного, не віталися при зустрічах, не говорили між собою.

Всі ті зміни рвали одночасно всякі традиції населення: прив'язаність до землі, до обрядності життя, до культурних традицій. Населення сформулювало свою позицію до такої заяви: «Взяли сьте нам землю, віру й бесіду, — чого ще од нас хочете?»

Такий стан розвитку українського життя в Чехословаччині йшов на користь тогочасній політиці ЧССР по відношенню до національних меншостей. Жодного обговорення життя національної меншості не робилося, ініціаторів обговорення такого стану називали тут же націоналістами, антипартійними групами та антидержавними елементами, які перешкоджають «зближенню» народів (див. матеріали Пленуму ОК КСУТ у Пряшеві за 1962 рік).

До такого стану речей серед українського населення Чехословаччини вело не тільки недорішення національного усвідомлення з минулого сторіччя, але й повна дискредитація української інтелігенції в післявоєнні роки, економічна відсталість населення чи його безпорадність в питаннях оптації, колективізації, православізації чи українізації.

Підкреслюючи першорядність економічних питань, марксистсько-ленінська наука 50-х років в теорії і на практиці звела всю складність національного життя людини чи народу на якийсь майже непотрібний, а часто й шкідливий чи небезпечний залишок буржуазного періоду боротьби народів за свої права.

Проголосивши економіку основою правильного й успішного зв'язання національного питання в соціалістичному розвитку народів, марксистська наука, а слідом за нею і практика соціалістичного будівництва того часу майже у всіх соціалістичних країнах поступово сповзала на визнавання всесильності економічних змін в житті народів, вирішальності матеріального достатку для успішного зв'язання всіх проблем народу.

Щоб зрозуміти причини розвитку національного питання в соціалістичній науці та практиці 50-х років, треба підкреслити, що він проходив в періоді цілковитого зневажання теоретичного розвитку як всієї марксистської науки, так і її окремих частин.

Саме тоді в соціалістичних країнах дійшло до деформації марксизму-ленінізму як науки і його практичного застосування в діяльності партій та урядів країн. Ця деформація, яку часто звужено називаємо культом особи Сталіна, є проявом ширшого періоду гніту всього інтелектуального мислення, який сильнішав у марксизмі від 30-х років.

На розвиток української культури в Чехословаччині негативно впливав не тільки низький рівень теоретичної розробки національного питання, марксистської науки

взагалі, але також те, що українське населення Чехословаччини та його інтелігенція не знали минулого й сучасного життя України, українського народу.

Не дивлячись на те, що в минулих періодах українська думка завжди мала своїх прихильників серед українського населення Чехословаччини, обставини склалися так, що в першій половині 50-х років нашого сторіччя необхідно було починаги кроцітку роботу серед населення від самого початку.

Після дискримінації старшого покоління української інтелігенції в повоєнний період ситуація склалася так, що серед українського населення було зовсім небагато працівників, які б знали відносно добре бодай культурну історію закарпатських українців. Коли до цього залучити вже згадуваний факт звільнення з праці майже сотні кваліфікованих учителів і їхню заміну некваліфікованими і для відповідальної учительської роботи невідготованими кадрами, якщо пригадаємо, хто займав тоді відповідальні державні і культурні посади в районах, де проживає українське населення, то картина складності умов для поширення української культури серед українського населення стане ще повнішою.

Серйозною перешкодою в інтенсивній культурно-національній роботі серед українського населення Чехословаччини був також гіркий досвід з 1918 року, коли, вирішуючи долю закарпатських українців, основним чинником цього питання були господарсько-політичні міркування держав-переможців, а не історичні, національні чи культурні потреби цього населення. Як відомо, приєднання Закарпаття до Чехословаччини у 1918 році було проведено проти волі українців Закарпаття. Одночасно єдине в кожному відношенні українське населення Закарпаття було штучно адміністративно розподілене на т. зв. автономну Підкарпатську Русь і на українців Східної Словаччини.

Після другої світової війни доходить до приєднання частини закарпатських українців до Радянської України, проте другу частину того населення було залишено в рамках Чехословаччини. Притому, треба підкреслити, аргументи за чи проти приєднання закарпатських українців до Радянського Союзу чи Чехословаччини були однакові в обох частинах.

Вирішуючи долю закарпатських українців, держави-переможці користувалися не справжнім бажанням населення чи його інтересами, а своїми державними та військово-політичними потребами. Таж представники антифашистських сил Словаччини говорили про нову Чехословаччину як про державу трьох рівноправних народів: чехів, словаків та закарпатських українців. Після приєднання частини закарпатських українців до Радянського Союзу його політичні представники, наперекір дійсності, почали твердити, що віднині всі українські землі і весь український народ возз'єднано в єдиній соціалістичній радянській державі.

Представники українського населення Чехословаччини, як і українського населення Польщі та Румунії, зрозуміли, що Радянський Союз, який, за розумінням своїх представників, досяг своєї мети і в цій частині своєї політики, залишив невоzz'єднаних українців їхній власній долі. Зрозуміло, що й цей гіркий досвід мусив негативно відбитися на культурно-політичній діяльності представників культурно-національного життя українського населення Чехословаччини і, образно кажучи, зв'язати їм руки в їхній діяльності на користь цього населення. Таким чином, в історичній свідомості українського населення Чехословаччини поступово стверджується висновок про неможливість самостійного свого розвитку і вирішування власних народних справ згідно зі своїми потребами.

В той самий час (після 1945 року) доходить ще до одного історичного висновку, який поступово майже повністю анулює віковічні прагнення українського населення до «своїх, що за горами». До 1945 року українське населення Закарпаття прагнуло до возз'єднання зі своїм народом, не маючи практичної можливості реалізувати свою мрію. Після 1945 року таку можливість одержала значна частина закарпатських українців: вся нинішня Закарпатська область України та понад 12 тисяч

українців Чехословаччини, що оптували — найактивніших борців за єднання з українським народом. Українські студенти, працівники культури, як і сотні туристів з-поміж українців Чехословаччини (а через них дальші тисячі населення), крім того, мали таку чи іншу можливість пізнати життя Радянської України. А оскільки йшлося про найтяжчі роки життя всього Радянського Союзу — про роки неймовірних господарських труднощів як наслідок страшеної розрухи у другій світовій війні, як і про роки значного гніту всього духовного життя, який часто, як радянський приклад, переносився також прямо на плечі українського населення Чехословаччини (колективізація, православізація, кампанії проти українських буржуазних націоналістів, численні арешти невинних людей) — доходить саме в той час до повного розчарування всього українського населення Чехословаччини в ідеал воз'єднання і спільного життя українського населення Чехословаччини з Радянською Україною. Цим способом було усунуто основну передумову успішної культурно-освітньої та політико-виховної праці серед населення. Тут саме загубилася внутрішня потреба населення придбавати українську національну орієнтацію, здобувати надбання української культури як культури своєї, прагнути розвивати та утримувати свої дотеперішні ознаки української національної приналежності й культури.

Довгорічна ігнорація культурних потреб українського населення Чехословаччини з боку культурних і наукових сил Радянської України, яка триває до сьогодні, вже лише стверджувала й цементувала існуючий стан розчарування цього населення в своєму ідеалі щодо свого народу, хоч продумана допомога України, чудові вартості української культури могли б незаперечно надолужити і наздогнати багато з того, що нашкодила політика.

Величезною перешкодою на шляху розвитку української культури серед українського населення Чехословаччини був і є брак наукового дослідження минулого життя українського населення Східної Словаччини та Закарпаття і наукової розробки сучасних проблем життя українців Чехословаччини.

Говорячи про незавершений процес національного усвідомлення українського населення Східної Словаччини і Закарпаття в минулому сторіччі, ми одночасно маємо на увазі, що українці даної території не проробили всієї тієї роботи по збиранню та системізації археологічного, етнографічного, фольклорного, літературного та іншого історичного матеріалу про своє минуле життя, яку проробили інші народи саме в процесі національного відродження.

Цієї роботи українці Закарпаття не зробили також під час першої Чехословацької республіки, хоч робота велась, але не була завершена внаслідок війни.

На превеликий жаль і велику шкоду народній справі, цю роботу повністю і на рівні другої половини двадцятого сторіччя не зробили українці Чехословаччини навіть за роки після закінчення другої світової війни, хоч дещо в тій галузі уже робиться.

Причин значного відставання наукового дослідження минулого життя закарпатських українців і наукової розробки сучасних проблем життя українців Чехословаччини є декілька. Перш за все культурні сили українців Чехословаччини все ще не зрозуміли вагу та значення наукового дослідження і наукової розробки питань історичного минулого для успішного розв'язання сучасних проблем життя і для успішної практичної культурно-освітньої праці і в тому розумінні їм не вдалось досягти необхідних умов для наукової праці, як і недостатньо використали хоч частково, але наявні вже, результати наукової праці.

Післявоєнне життя всієї Чехословаччини, а життя національних меншостей ще в більшій мірі, наперекір всеможливим планам, носило часто характер тимчасовості і було залежне від найрізноманітніших політичних кампаній, що зовсім не створювало об'єктивних умов для солідної наукової праці.

В гонитві за якнайшвидшими конкретними показниками на кожній ділянці людської діяльності наукова праця й її технічне та матеріальне забезпечення здава-

лось для держави, рівно як і для культурних закладів, неефективним капіталовкладенням.

До занедбання наукової праці українців Чехословаччини вела теж відносна «непрогресивність» минулого життя українців Закарпаття, брак виразних політичних, культурних та наукових постатей минулого, внаслідок чого, за інтерпретацією тогочасної вульгарної політичної оцінки, в ньому не варто було копирсатися.

Серйозною перешкодою наукової праці був також брак наукових традицій, наукових закладів, селідних наукових бібліотек, архівів, музеїв, як і брак визначніших вчених довоєнного періоду.

Нарешті, на відставанні наукової праці серед українців Чехословаччини позначилося також небажання державних наукових та планувальних органів підносити рівень національних меншостей, оскільки на практиці найчастіше рахувалося з їх повною ліквідацією шляхом асиміляції.

Крім того, наукову розробку сучасних проблем українського населення гальмували ще й сучасні тлумачення цих проблем з боку представників державної влади ЧССР та СРСР, які часто не відповідали справжньому стану речей (наприклад, в питанні про український буржуазний націоналізм).

Об'єктивною причиною незадовільного розвитку української культури Чехословаччини була також кількість, освіта та інтелектуальний рівень тієї української інтелігенції, яка цю роботу могла чи мала проводити.

Такої інтелігенції, перш за все, було і є мало. Вона зовсім, аж до кінця 50-х років, не виховувалась в українському дусі, в повазі до українського народу, його історії та культури. Навпаки, значна її частина виховувалась в дусі гордості за приналежність до російського народу та його культури. Випускники усіх середніх та вищих учбових закладів Чехословаччини, крім випускників україністики, протягом всього навчання в університетах чи технічних вузах не почують ні слова про українську історію, мову, літературу, культуру чи науку. Навпаки, часто виховуються (внаслідок неправильної орієнтації окремих викладачів у тих питаннях) у неприязні до українського народу, його національних чи державних намагань та в неприязні до українського населення Чехословаччини, Польщі тощо.

Частина інтелігенції з рядів українського населення, яка здобула вищу освіту в кращих чехословацьких та навіть закордонних вузах, не має елементарних знань чи інших передумов для успішної культурно-освітньої праці серед свого населення чи бодай знань для того, щоб самій зайняти правильну позицію в тому чи іншому питанні свого культурно-національного життя. З-поміж цієї інтелігенції лише окремі одиниці, в силу часто принагідних обставин, допрацьовуються поступово до правильного розуміння своєї національної приналежності і до розуміння потреби працювати для піднесення національно-культурного рівня свого населення.

Крім таких працівників, серед українського населення Чехословаччини активно працюють окремі випускники Пряшівського філософського та педагогічного факультетів, відділу україністики, а також окремі редактори, письменники, професійні працівники культурно-освітніх установ, артисти, художники, шкільні та освітні, музейні та наукові працівники, які своєю працею тією чи іншою мірою тісніше зв'язані з життям українського населення, хоч професія чи характер праці ще не гарантують правильну позицію її носія до культурних потреб населення.

Значним поповненням нашої інтелігенції були випускники, які навчалися у вищих учбових закладах України, хоч складність національного характеру тих вузів і тогочасного життя на Україні спричинились до того, що не всі з них були належно підготовлені також для культурної праці серед свого населення.

Невикористаною можливістю кращого розвитку культурно-національного життя українського населення Чехословаччини є невміння його інтелігенції повчитись з чеського та словацького культурно-національного життя.

Історична паралель 20-х — 30-х років цього ж сторіччя яскраво доводить, що

тодішня молода словацька інтелігенція зуміла протягом відносно короткого часу створити словацькі національні школи в літературі, музиці, малярстві, театрі, суспільно-політичному житті. Майже все краще зі словацької музики, малярства, літературної критики, театру тощо, чим по праву гордиться сучасна словацька культура, мало на своєму початку чеський приклад, чеського учителя, чеський вплив, чеську допомогу. Молода словацька інтелігенція 20-х — 30-х років, навчаючись у чеських майстрів і зазнаючи безустанно вплив чеського творчого життя, не розтанула в чеському середовищі, але зуміла перенести все позитивне з того життя на словацький ґрунт, покласти тим міцні основи словацькому культурному життю, яке саме сьогодні приносить плоди. Цього, поки що, не зуміла досягнути українська інтелігенція Чехословаччини. Маючи поруч себе інтенсивне творче життя чеського та словацького народів, українські письменники, журналісти, публіцисти та зокрема музиканти, малярі тощо не засвідчили поки що виразні здібності трансформувати незаперечні цінні ознаки цього середовища і цієї атмосфери на своє українське середовище, на свої потреби, створити, повчившись від них, власні національні школи в окремих галузях культури й мистецтва.

Причин такого стану, напевно, більше. Однією з них, нам видається, є невміння нашої громадськості піднятися над окремі часткові проблеми й непорозуміння, які в словацько-українських (чи й чесько-українських?) відносинах існують. Небажання певної частини державних, наукових та культурних установ (чи лише окремих працівників тих установ) справедливо розв'язувати українське питання Чехословаччини чи хоча б допомагати такому розв'язанню, видно, концентрує на себе багато уваги з боку «ображеної» української інтелігенції, якої потім не вистачає на засвоєння того з інтенсивного чеського та словацького життя, яке так пригодилося б для нашого успішного розвитку.

Одною з серйозних перешкод успішного розвитку чехословацького українського життя є брак цілеспрямованої концепції українського питання в Чехословаччині. В післявоєнній республіці нема документу центрального державного органу, в якому були б визначені бодай основні напрямки та шляхи розвитку української національної меншості. Протягом тих самих років жоден центральний державний орган, напр., Словацька Національна Рада, якій, згідно з Конституцією ЧССР, належить дбати про розвиток української та угорської національних меншостей, ні разу не займалась комплексом питань розвитку матеріального та духовного життя української національної меншості.

Центральні партійні органи час від часу займалися окремими частковими питаннями українського життя, зокрема політичними аспектами тих питань, проте, як правило, навіть постанови про часткові питання не реалізувалися. Таким чином, проблеми, яких постанови торкалися, після певного часу знову виникають у своїй первісній гостроті, хоч, часом, в трохи іншій формі.

Найслабіше, у порівнянні з іншими областями країни, була розв'язана основна і першорядна умова успішного розвитку культурно-національного життя національної меншості — його економічне питання. До сьогодні в краї, де живе переважно українське населення, є найнижчий рівень: найнижчі заробітки, найнижчий торговий оборот на душу населення, найменша кількість предметів культурного вжитку — радіоприймачів, телевізорів, холодильників, пральних машин, автомашин, книжок, грамластинок; найменші пенсії, найбільша міграція населення в інші області країни тощо, хоч певні зрушення в бік покращання того стану, як і у всій державі, незаперечні.

Нарешті, всю складність українського культурно-національного життя, всебічного розвитку національної меншості було звужено на шкільне питання, яким державні та партійні органи були згодні час від часу, як частковим питанням, займатися.

Проте і в цьому питанні дотеперішні спроби рідати українські справи не можуть засвідчити послідовність чи концепційність підходу до них, а результати, на жаль,

повністю підтверджують наші зауваження про перевагу тенденцій асимляції над тенденціями всебічного розвитку.

Найчастіше всю проблематику життя національної меншості було залишено Крайовому національному комітету та Крайовому комітету КПС, які, не маючи для послідовного рішення цієї складної проблематики ні юридичних, ні кадрових, ні фінансових можливостей, скинули її на плечі кількох працівників відділу шкІл та культури КНК та кількох працівників ідеологічного відділу КК КПС, вважали цю справу задовільно вирішеною, поки якісь питання цієї області життя не вийшли на поверхню настільки, що ними вже не можна було не займатись. Тоді раз за кілька років цими проблемами займався орган КК КПС — Президія або Пленум — який найчастіше прийняв постанову провести ідеологічний актив чи семінар з тими чи іншими людьми і висвітлити їм як їхнє «збочення», так і правильну партійну позицію щодо цього питання. Працівники, які керували українськими питаннями в партійному чи державному апараті, не мали, як правило, навіть основних передумов для успішного керування дорученими їм справами: не володіли українською мовою, не знали української історії, культури, історії та культури бодай закарпатських українців тощо. Часом навіть вони самі були прихильниками чи носіями поглядів, що все українське, то націоналістичне, сепаратистичне, ба, навіть, антирадянське.

Тому вся українська справа за післявоєнний період була полішена в основному переважно на самоплив. Проводилася, переважно, політика невтручання в українські справи, яка лише спорадично порушувалася окремими кампаніями. Ці кампанії часто багато на шуміли, проте рідко коли привели до справжнього рішення чи будай суттєвого покращання порушеного питання.

З боку окремих працівників партійного та державного апарату час від часу підтримувались навіть екстремальні ліквідаторські тенденції, які мали знищити суттєві вияви українського життя. Тому окремі прогресивні вимоги чи тенденції могли вивикати лише на правах опозиційних думок. Досить було підняти голос на захист тої чи іншої потреби, як такі голоси та їхні носії називалися антипартійними, націоналістичними чи навіть антидержавними.

Тому до функцій в українських установах, зокрема до керівних посад КСУТ не допускалися свідомі активні працівники.

При такому ставленні держави до проблематики життя національних меншостей тема національних меншостей скоро повністю випала з чехословацької пропаганди, з преси та радіо, а до програм телебачення чи кінофільмів навіть не потрапила.

Внаслідок цього в країні вирости цілі генерації молодих людей, які зовсім нічого не знають про життя національних меншостей, про їхні проблеми, права, про їхні культурні досягнення, що часто приводить до серйозних заперечень з боку таких громадян прав на існування та вільний розвиток національних меншостей. Ця неінформованість чехословацьких громадян про життя національних меншостей є серйозним гальмом розвитку братнього співжиття народів та національностей країни, послаблює єдність країни.

Як показав ХХ-ий з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу, всі ці обвинувачення, а також практика масового вироблення ворогів народу, не ґрунтувалася на правді. Проте така практика в Радянському Союзі не могла не залишити негативний слід у рішенні українського національного питання в Чехословаччині.

На превеликий жаль і немалу шкоду справі, до глибшої і постійної позитивної співпраці між культурними силами українського населення Чехословаччини та установами культури України не дійшло навіть після ХХ з'їзду КПРС. Причинами такого стану були як загальна централізація життя в Радянському Союзі, так і різний ступінь демократизації в Радянському Союзі, з одного боку, та в Чехословаччині, з другого.

Щоб не признати цих причин слабкої співпраці України з чехословацькими українцями, окремі представники українського радянського культурного життя мо-

тивували цей стан небажанням втручатися у внутрішні справи Чехословаччини.

Все сказане говорить про складні і несприятливі умови, в яких доводилось розвивати українське культурно-національне життя в Чехословаччині за післявоєнний період.

Передумови... за

Однак наперекір зазначеним і незазначеним умовам, наперекір цілому ряду негативних і несприятливих факторів, українське життя в Чехословаччині за післявоєнний період все-таки розвивалось і досягло певних часткових, а часом і деяких основних успіхів.

Ніколи перед тим стільки людей не голосилося саме до української національності, не розходилося серед населення стільки української преси та українських книжок, не виходило з українських шкіл стільки абсолютів, не було досягнуто таких успіхів в популяризації української народної творчості, не досягала такого рівня література, практичне знання мови тощо. Значно піднявся рівень освіти українського населення ЧССР. Солідного професіонального рівня досяг Український національний театр — єдиний український професіональний театр в світі поза межами України, небувалою мірою зросла українська видавнича діяльність. За роки від визволення небувало зріс рівень української інтелігенції, посилилась українська дослідницька і наукова праця.

Отже, з такою послідовністю, з якою ми наводили фактори, що негативно впливали на розвиток українського життя в Чехословаччині, необхідно охарактеризувати також ті сили, фактори й причини, внаслідок яких був все-таки можливий розвиток українського життя в цій країні.

Визволення Чехословаччини у 1945 році від фашизму стало багатозначним чинником розв'язання творчих сил народів і національностей країни. Активна участь населення, зокрема висока участь українського населення у різних формах національно-визвольної боротьби Чехословаччини за своє національне та соціальне визволення, втягнула у політичну боротьбу значну кількість людей, яка вже й після закінчення воєнних дій залишилась мобілізуючим фактором будівництва нового життя країни. Нововиникаючі органи партійної, державної, профспілкової, військової, молодіжної організації залучили до себе значну кількість також вихідців з українського населення — активних борців національно-визвольної боротьби.

Органи та організації українського населення — Українська Народна Рада Пряшівщини, Союз Молоді Карпат, Український національний театр, Українське радіомовлення, Реферат українських шкіл при СНР, українські шкільні та культурно-освітні інспектори, учителі та директори нововиникаючих шкіл тощо — не тільки значно збільшували число активних культурно-освітніх та політичних працівників серед українського населення, але й створювали організаційні передумови для широкого розгортання політичної, культурної та освітньої діяльності.

Разом із зростанням числа середніх шкіл для українського населення (в 50-х роках працювали 44 неповні середні школи та 11 повних середніх шкіл) створюється ситуація, коли значна і відносно багаточисленна група цього населення навчається в школах та працює в політичних, культурно-освітніх та шкільних установах, а також на найрізноманітніших партійних, державних та інших посадах.

І хоч інтелектуальний рівень вихідців з народу, що поступили на найрізноманітніші посади, був часто незадовільним, хоч в наступних роках значна частина функціонерських кадрів не виправдала своєю працею довірених їй посад та функцій і поступово змушена була або повернути в село, або перейти на працю у фабрики та заводи, хоч рівень освіти, зокрема спрямованість національного виховання у школах не завжди задовольняв зростаючі потреби життя, — все-таки цей перший масовий вплив населення та молоді на найрізноманітніші посади, місця інтелектуальної праці та зокрема у школи слід вважати початком активізації переважно сіль-

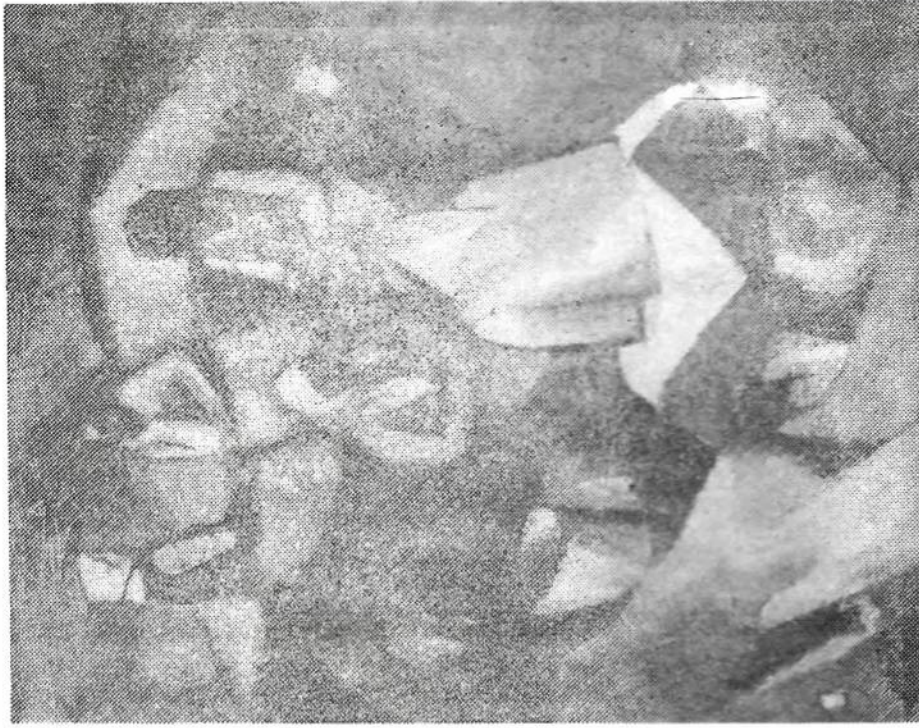
І. Шафранко. Галигівці, олія, 1985.

Й. Тулик. Дукля, олія, 1967.

А. Гай. Мамина сестра, олія, 1986.

М. Диць. Збирання картоплі, темпера, 1962.

ського населення, початком позитивного розвитку його культурного й національного життя.

Позитивні результати цього періоду активізації українського населення могли бути незрівняно більшими, коли б вони з самого початку були спрямовані на правильну культурно-національну орієнтацію та коли б національна переорієнтація на початку 50-х років не проходила адміністративними формами в період найбільшого розгулу культу особи.

Масовий наплив вихідців з народу характерний для кожного революційного захоплення влади. Проте в наших умовах бракувало загартованих в довготривалій революційній боротьбі революціонерів. Тому й ефект такого захоплення влади був значно менший, ніж міг бути, зокрема після того, як залишки буржуазних партій змобілізували свої сили на боротьбу проти народно-демократичної влади.

Неймовірно сильним стимулом культурного життя українського населення Чехословаччини був факт, що визволення країни здійснили народи Радянського Союзу. Українське населення Чехословаччини, яке віддавна жило надією на визволення зі Сходу, дістало в цьому факті величезне моральне задоволення, виправдання своєї вікової боротьби, а також дальшу велику надію на те, що тепер вже ніхто й ніколи не зупинить їхнього розвитку, не допустить кривди, нерівноправності.

Саме під безпосереднім впливом цього факту, безпосередньої близькості і зрозумілості нашому населенню культури Радянського Союзу, інтенсивність післявоєнного розвитку культури й освіти, а також всього політичного життя українського населення Чехословаччини була значно більшою, ніж цього можна було досягти власними місцевими силами українців Чехословаччини.

Тому, наприклад, саме українці Чехословаччини вже у 1945 році зуміли зорганізувати свою молодіжну організацію — Союз Молоді Карпат, на цілі два роки раніше ніж в інших місцях Чехословаччини вони зорганізували Піонерську організацію, — все за прикладом радянського комсомолу та радянської піонерської організації. Політичне спрямування роботи цих організацій, а також шкільної та поза-шкільної праці серед української молоді було значно прогресивнішим, ніж подібна діяльність тогочасних словацьких чи чеських шкіл та організацій, де довго діяли реакційні впливи попередніх режимів. (Див. хоча б діяльність Меджилабірської чи пізніше Гуменської російської гімназії, діяльність СМК тощо.)

Позитивну та сприятливу атмосферу для успішного розвитку українського населення Чехословаччини, створену визволенням Чехословаччини зі Сходу, значно підсилювали демократичні принципи життя нової республіки, які поступово переміщали в житті країни: рівноправність громадян республіки, доступ до шкіл дітей робітників та селян на підставі розумових здібностей учнів, значна матеріальна допомога при навчанні та велика загальна підтримка культурним починанням українського населення з боку КПЧ та уряду республіки.

Поруч з наведеним серйозним стимулом інтенсивного розвитку культурного життя українського населення був значний голод по культурі в цього населення. Відчуваючи на собі соціальне та національне гноблення, українське населення протягом десятиріч (від будительської діяльності Олександра Духновича) приходило до висновку, що основною причиною його важкого життя є його неосвіченість. Досягти освіти і через те відійти з гірського села на «панську» роботу в канцелярію стало основною мрією цього населення і його майже єдиною умовою можливості подішешення свого життя.

Віддавати дітей у школу змушував українського селянина ще й значний недостаток родючої землі. Багатодітні сім'ї, і при величезній нестачі грошей на навчання, і при неповному розумінні значення освіти змушені були розіпхати своїх дітей по світі, інакше вже вузькі смужки поля не можна було далі ділити.

Все це разом спричинилося до того, що з українського населення Чехословаччини, населення економічно найбіднішого і найвідсталішого, поступало на навчання

відносно найбільше дітей. Внаслідок цього, хоч школи незадовільно проводили національне виховання і тому саме через школу значна частина українського населення національно загубилася, все-таки цей вплив української молоді у школи створив міцний фундамент сучасної української інтелігенції, національне усвідомлення якої проходило компліковано і запізнено, і значно допоміг культурному розвитку українського населення ЧССР.

Розвиткові української культури серед національно несвідомого чи й дезорієнтованого українського населення поступово дедалі більше допомагала розумілість та близькість, але зокрема висока художність та справжня демократичність і народність культури українського народу. Саме внаслідок зазначених вартостей української культури значна частина українського населення ЧССР піддалася сильному впливові цієї культури вавіть тоді, коли під впливом цілого ряду негативних факторів населення заперечувало своє українське походження, належність до українського народу і проголошувало, що все українське йому незрозуміле.

Для ілюстрації досить навести рідкісний в історії мистецтва факт впливу першого виступу Державного заслуженого Закарпатського народного хору на третьому Святі пісні і танцю українського населення Чехословаччини у Свиднику літом 1958 року на свідомість цього населення.

Без перебільшення треба визнати, що ще в день виступу Закарпатського хору у Свиднику всі ним проспівані пісні стали найближчими і найдорожчими піснями десятків тисячів присутніх на Святі, що через кілька днів ті пісні стали і до сьогодні є найпопулярнішими народними піснями всього українського населення Східної Словаччини. (Саме це й було однією з причин, чому Закарпатський народний хор так тяжко було притягти на концерти серед українського населення Чехословаччини).

Подібною популярністю користується серед українського населення Чехословаччини інший український пісенний репертуар, українські народні танці, українські п'єси в репертуарі УНТ, хоча засоби поширення цього репертуару досить обмежені. «Украдене щастя» Івана Франка, наприклад, досягло на сцені УНТ понад сто репріз і належить до його найуспішніших постановок. Подібно успішними були «Сватання на Гончарівці», «Запорожець за Дунаєм», «В степах України» та інші театральні вистави українських п'єс чи інші поїздки українських радянських мистецьких колективів до українців Чехословаччини. Саме тому брак регулярної співпраці з мистецькими колективами України слід вважати значним недоліком в справі формування культури й національного обличчя українців Чехословаччини.

Подібний вплив загальноукраїнської культури в найрізноманітніших її проявах можна зазначити також в інших ділянках культурного життя українців Чехословаччини, зокрема в художній літературі. Незаперечними є факти творчого художнього впливу поета Павла Тичини на поетичну творчість Івана Мацинського, Володимира Сосюри на творчість Сергія Макари, спорідненість поета Степана Гостиняка з поезією українських шістдесятників тощо. Щоправда, зокрема у 50-х роках українське життя Чехословаччини вимагало спеціально продуманої допомоги від загальноукраїнської культури, чого тогочасна культура Радянської України, що була орієнтована в ті роки на «зближення» культур, не давала.

Відчувався тут — і до сьогодні відчувається — величезний брак видань з історії України, з боротьби українського народу за свою волю, мову, культуру, державу, за возз'єднання всього українського народу; видань про досягнення українського народу в окремих галузях національного життя — в науці, техніці, шкільництві, музиці, спорті, архітектурі тощо, видань, які б пропагували історичні вартості і сучасні здобутки українського народу. Наявність подібних видань значно наблизила б віками відірваному українському населенню здобутки українського народу, могутність, силу й красу його історії та культури і була б міцною зброєю в руках про-

гресивних сил проти тих ліквідаторів, які навмисне вбачали в українській діяльності лише націоналізм, сепаратизм та навіть антирадянську діяльність.

Особливе місце серед позитивних факторів, які допомагали культурному розвитку українського населення Чехословаччини і процесу його національного усвідомлення, є навчання численної групи українських студентів Чехословаччини у вищих учбових закладах України. (Менша група українських студентів навчалася також у вищих учбових закладах РРФСР. І це навчання допомагало культурному розвитку українців ЧСР, проте брак національної свідомості частини тих студентів посилював на певний час москвофільські тенденції серед українців Чехословаччини). До цього навчання дійшло з ініціативи КПС, яка в грудні 1955 року ще раз спробувала взятися за рішення українського національного питання в ЧСР і яка з-поміж інших засобів ліквідації значної культурної відсталості українського життя ЧСР запропонувала вислати на Україну сотню українських студентів ЧСР.

Слід, однак, підкреслити, що, перебуваючи на Україні і навчаючись у вузах Києва та Одеси, українські студенти Чехословаччини були піддані найрізноманітнішим впливам різних фактів, явищ, тенденцій, зокрема в перші роки після ХХ-го з'їзду КПРС. Довготривале (як правило, п'ятирічне) навчання на Україні було безпосереднім знайомством студентів (17-ти — 20-тирічних юнаків та дівчат) з багаторганною дійсністю Радянської України, в якій ще бракували й післявоєнні нестатки та наслідки періоду культу особи Сталіна. Все це робило з тих студентів знавців сучасного життя України, її успіхів і проблем і мали багато передумов для успішної культурної праці серед українського населення Чехословаччини.

Щоправда, українські студенти, які навчалися на Україні, були складовою частиною чехословацьких студентів, а в їхньому складі частиною закордонних студентів Радянського Союзу. Це означає, що українські студенти ЧСР в порівнянні з іншими чехословацькими чи закордонними студентами не діставали протягом п'ятирічного навчання на Україні жодних додаткових чи спеціальних відомостей з історії, боротьби чи культури українського народу. Навіть навчання (окрім студентів-українців) вони проходили, подібно як і всі інші чехословацькі та закордонні студенти, переважно на російській мові. На тій же мові проходила майже вся позашкільна культурно-виховна робота зі студентами-іноземцями.

Отже, підкреслюючи особливе позитивне значення навчання групи українських студентів Чехословаччини у вузах України, не можна говорити про якийсь прямолинійний вплив України на формування культурно-національних поглядів названих студентів чи приписувати Україні якусь українізацію тих студентів. Часом, навіть, навпаки: факти й спостереження приводили окремих студентів до розчарування. Іноді лише після повернення в Чехословаччину виростало свідоме ставлення українських студентів до завдань розвитку українського культурного життя Чехословаччини.

Незаперечним позитивним фактором, який значно посилив єдність культурних намагань України та українського населення ЧСР і який значно стимулював розвиток культурного життя українців Чехословаччини, була поява на Україні молоді творчої генерації українського народу, покликаних до життя атмосферою ХХ-го з'їзду КПРС.

Постійнодіючим фактором, який стимулював дальший інтенсивний розвиток українського культурно-національного життя ЧСР, є інтенсивний розвиток чеського та словацького культурно-національного життя.

Вище ми відмітили невміння трансформувати чеські та словацькі імпульси культурного розвитку на українське середовище Чехословаччини, невміння створити власні школи в окремих галузях чехословацької української культури й мистецтва.

Найвиразніше цей вплив помітний на тих галузях української культури, які мають пряму паралель в чеському та словацькому культурному житті і які й організаційно

найтісніше пов'язані з відповідними формами чеської та словацької культури.

Йшло, наприклад, про творчі зрушення в праці української секції Чехословацької спілки письменників, а далі Українського національного театру та Піддуклянського українського народного ансамблю, ряд досягнень яких інспіровані чехословацьким прикладом (хоча ПУНА задовольняється частіше зовнішньою подібністю до чехословацьких партнерів, ніж прагне інспіруватись їхнім прикладом для вираження власного змісту і виконання власних завдань по відношенню до свого глядача, тобто — до свого населення).

Виразно чехословацьким прикладом користаються весь час свиницькі Свята культури українського населення ЧССР, які і виникли за зразком чеської Стражниці та словацької Виходної і весь час прагнуть досягти їхнього рівня.

Щоправда, трансформація творчих чехословацьких імпульсів вимагає передумов з українського боку, тому її до сьогодні не помічаємо в цілому ряді галузей культурного життя українців ЧССР, зокрема в музиці та малярстві.

Все це разом свідчить про те, що українське культурно-національне життя Чехословаччини після 1945 року було щонайтісніше пов'язане як зі своїми складними і невиразними традиціями, так і зі своїм економічним життям, як з загальнодержавними позитивними і негативним впливам, так і зі станом рішення багатьох інших питань чехословацького економічного та культурно-політичного життя. Немалою мірою на стан цього життя впливали події Радянського Союзу, де, саме в зазначеному періоді дійшло до значного спотворення як самого марксизму-ленізму, так і практики будівництва соціалізму.

Все це, разом узятє, свідчить про неймовірну складність і протилежну взаємодію найрізноманітніших внутрішніх і зовнішніх, економічних та культурно-політичних, закономірних і принагідних факторів, з яких в різний час зазначеного періоду переважали різні аспекти. В основному йшлося про якісно новий для розвитку народного життя сприятливий період, проте на практиці часто сума ретроградних явищ та впливів мала неменшу вагу, ніж позитивні тенденції.

Саме тому результат понад сорокарічного розвитку українського культурно-національного життя в Чехословаччині скоріше негативний, ніж позитивний. Тому в багатьох питаннях цього життя треба починати працю від початку.

З тривогою про майбутнє літератури

(З ПОЗАЧЕРГОВИХ ЗБОРІВ УКРАЇНСЬКОЇ СЕКЦІЇ ССП)

Позачергові збори Української секції Спілки словацьких письменників, які відбулись в Пряшеві 4 січня 1990 року, пройшли в бурхливій і напруженій атмосфері. З двадцяти чотирьох письменників, що нині згуртовані в Українській секції, взяло участь лише більше половини особового складу секції. Через свій вік значна частина з них вже не вступає активно у літературний процес. Творча зміна лише дуже повільно впливається у ряди письменницької організації.

Відкриваючи збори, голова Української секції ССП М. Роман сказав, що секція в міру можливостей виконувала ті завдання, які на неї було покладено. Висловив сподівання, що нові демократичні зміни в нашому суспільстві створять сприятливі умови для творчої праці українських письменників Чехословаччини. Після з'їзду Спілки словацьких письменників створюються якісно нові обставини для переформування діяльності секції. У зв'язку з тим, сказав М. Роман, на збори було покликано і тих літераторів, яким не були створені сприятливі умови для творчої праці і які практично були виключені з літературного процесу. Закликав присутніх не розпорощувати сили і згуртуватись в єдиній Українській секції в рамках Спілки словацьких письменників. Щоправда, М. Роман вийшов з пропозицією створення єдиної незалежної і з юридичного боку самостійної організації. Проте збори таку пропозицію не прийняли. Повідомив, що дотеперішній комітет у складі М. Роман, В. Гайний, Ф. Іванчов, Ф. Ковач та М. Немет зрікається своїх повноважень. Доцільно було б обрати у новий комітет авторитетних і ініціативних людей, добрих організаторів.

У зв'язку з тим збори обрали робочу президію в складі В. Дацей, Й. Шелепець та І. Яцканин. Після обрання виборчої і пропозиційної комісії розгорнулася жива дискусія, в якій виступали майже всі присутні на зборах письменники і гості. В центрі уваги виступаючих була діяльність комітету і всієї Української секції ССП. Збори констатували, що період застою негативно позначився на сучасному стані української літератури Чехословаччини. Значна частина складу Української секції ССП була виключена з нормальної діяльності, деякі літератори були репресовані за свої погляди. Це дуже негативно позначилось не лише на літературі, на літературній критиці і публіцистиці, але і взагалі на культурно-національному житті українців Чехословаччини. Докорінні зміни, які сьогодні проходять у всіх сферах життя чехословацького суспільства, вимагають рішучих дій. Не можна покладатися на тактику очікування, оскільки все це може принести дуже небажані результати. В інтересі справи необхідно переоцінити всю українську літературу в Чехословаччині, в тому числі літературну критику і публіцистику, продукцію Відділу української літератури Словацького педагогічного видавництва, художні і публіцистичні твори в періодиці, передусім в журналі «Дукля», творчість окремих представників української літератури. Неминучі зміни необхідні не лише у видавничих планах Відділу української літератури СПВ, але і в періодиці. Потрібні зміни в радіо і в репертуарі УНТ. Слід відсіяти з літературного життя такі твори, які не стали внеском, а були скоріш документом вольових амбіцій окремих авторів чи тих осіб, які очолювали видавничі справи українців Чехословаччини.

Виступаючи в дискусії, Ю. Бача сказав, що вирішальною в літературі завжди була художня творчість. Слід зайнятись тими людьми, які десятиріччями гальмували розвиток нашої літератури і довели її до критичного стану. Не слід сьогодні виступати в ролі героїв, адже саме вони ставили всілякі перешкоди, аби деякі літератори не вступали в літературний процес. Треба вказати, чиєю заслугою літера-

турна творчість значно підупала. Літературна організація повинна створювати сприятливі умови для праці, проте в наших умовах Українська секція стала великим гальмом. Найбільше підупала у нас літературно-критична діяльність. В 60-х роках Українська секція вважала найбільшою перемогою створення літературної критики. Наша література досягла того, що були створені єдині літературно-критичні вимоги, як і в інших літературах. На жаль, саме в 70—80-х роках була ліквідована літературна критика, високі вимоги до літератури. У зв'язку з зміною в керівництві журналу «Дукля» Ю. Бача наголосив на неминучості зміни редакційної колегії журналу, слід включити в редколегію людей, які будуть запорукою тих змін, які настають в суспільстві. В інтересі поліпшення праці редакції було б доцільно оновити в рамках Української секції ССП діяльність за окремими літературними жанрами і публікувати кращі матеріали на сторінках журналу. Головна проблема у нас не мова, як намагаються доводити декотрі виступаючі, а відірваність літератури від народу, від його проблем. Якщо наша література буде жити болями проблемами народу, то в цьому буде її живучість. Найбільшим недоліком критики є те, що вона не зміла відсіяти справжню літературу від псевдолітератури. Запропонував повернутись критиці до оцінки творчої спадщини І. Мацинського, який є найвидатнішою постаттю нашої літератури. Треба говорити правду про літературу, щоб в ній не було місця для заробітчанства і панібратства.

Прозаїк **М. Шмайда** сказав, що причиною критичного стану нашої літератури була система. Ця система диктувала і комітету, як він повинен робити. Літературу підставляли під смаки чиновників, які рішали — бути чи не бути тому чи іншому письменнику і якій бути українській літературі в Чехословаччині. Письменник позитивно оцінив роботу комітету, вказавши, що він робив те, що міг робити. Отже, необхідно вказати на його позитивні і негативні риси діяльності. Закликав до толерантності між письменниками, не розбивати сили на групі смаки й уподобання. Було б на шкоду справі, якби ми розійшлись по різних напрямках і не дбали про те, якою бути літературі і культурі русинів-українців Чехословаччини.

Й. Збіглей, розглядаючи діяльність комітету, сказав, що оцінювати його діяльність слід справедливо, бо він і сам був жертвою системи, яка його зродила. Це в певній мірі стосується і критики, яка в аналізі окремих творів працювала за певною схемою. **П. Бегені** критично говорив про письменників, які часто не читають твори своїх колег по перу і не є членами Клубу приятелів української літератури «Дружба», який діє при видавництві. **І. Яцканин** погодився з думкою, що наприкінці 60-х років у нас вже створилася певна літературно-критична думка. Якщо йде процес оновлення в нашій літературі, то нам необхідно виходити з того, що тут було створено два десятки років тому. **Й. Шелепець** закликав творити за велінням власної совісті. Багато чого залежне від активної діяльності комітету, який оберуть сьогоднішні збори, бо саме він має згуртовувати творчі сили для творення якісної літератури. Правда, передумовою хорошої діяльності комітету має стати оцінка всього зробленого за більше як двадцять років. Система створювала людей, а люди створювали систему. Це видно було як на діяльності старого комітету, так і видавництва та окремих редакцій. До сьогоднішнього руху часто примикають люди, які створювали дотеперішню систему і мають намір далі пливати за течією. Критично висловився до безконцепційності журналу «Дружно вперед», який не має свого чіткопо обличчя.

І. Галайда закликав присутніх письменників берегти журнал «Дукля», аби він не перейшов в чужі руки, неукраїнських письменників, бо така небезпека тут чигає. Загалом можна погодитись з дотеперішньою концепцією журналу, проте все тут залежне від колективної праці письменників, бо журнал є їх обличчям. Слід оновити виправдані форми роботи в рамках секції за окремими літературними жанрами, а це, в свою чергу, допоможе піднімати літературно-критичну думку журналу.

В. Дацей сказав, що нова епоха несе з собою нову мораль, нову етику, а тому

всім нам треба покінчити з старою мораллю й етикою і не вносити її у нову хату. Тому нову оцінку вимагає і літературна продукція, і критика. Запропонував, аби в редколегію журналу «Дукля» увійшли нові люди, яких запропонує видавцеві Українська секція ССП. Комітет секції зобов'язаний слідкувати за тим, що друкується в періодичній пресі русинів-українців Чехословаччини, що передається по радіо і що ставиться на підмостках УНТ. Висловив претензію до діяльності згаданого вже клубу «Дружба», який не працює так, як треба. Письменникам необхідно встановити нові ділові зв'язки з Україною і з українцями в світі. Скептично висловився до постановки п'єс на діалекті. УНТ повинен ставити і п'єси наших українських письменників, адже він зобов'язаний служити нашій громадськості. Наша культура є складовою частиною загальноукраїнської культури, в якій понад 1000-річна історія.

М. Мушинка зауважив, що ми звикли пристосовуватись до нерегулярних умов, і оці обставини підвищуємо на норму. Ми маємо літературу, а не маємо читача. І замість того, аби думати, як доходимо до читача, то говоримо, які у нас гонорари, які тиражі. В західних країнах виходять україномовні видання багатотисячними тиражами, і ніхто не одержує гонорар. Навпаки, сам письменник мусить заплатити, аби вийшла його книжка. І в нас незабаром виникне подібна ситуація. Тому вже сьогодні слід задуматись над тим, як будуть справи з видаванням книжок і української преси. Які ж це національно свідомі письменники, коли не вважають своїм обов'язком, аби їх діти читали їх книжки? Сьогодні українську мову на обох пражських факультетах вивчає 83 студентів. З них декотрі ні слова не вміють сказати по-українськи. Як з такими людьми ми можемо співпрацювати і будувати культуру? У нас за 20 років створилася така система, що всі працюють заради гонорару, не заради літератури. Тому не диво, що згадані студенти не ознайомлені з нашою літературою і ніхто їх не веде до читання цієї літератури. Не бути словаків, то І. Мацінський і сьогодні не був би реабілітований. Ніхто з комітету не виправдався І. Мацінському хоча б посмертно за все, що скоїлося з ним. Отже, нам слід позбутися всього того, що гальмувало рух вперед.

С. Макара запропонував зробити якісно нову оцінку зробленого на літературній ниві. Крім того, комітет мусить пред'явити основні завдання на найближчий період і керуватись ним.

У зборах письменників як гість взяв участь і колишній редактор журналу «Дружно вперед» Йосиф Сірка, який сьогодні проживає і працює в Західній Німеччині. Він сказав, що можна допомогти українській літературі в Чехословаччині, проте слід мати чітку уяву, в чому треба допомогти. Можна спільними силами видавати журнал, книжки і т. п. Проте мусить бути ясна уява, яке призначення того чи іншого видання. Літературу українців Чехословаччини на Заході знають мало. Потрібно зробити рекламу цій літературі, аби читач мав уяву про цю літературу. Там ніде нема рецензій, оголошень про книжки українців Чехословаччини. В Нью-Йорку при Українському народному союзі існує книгарня, якій можна запропонувати видання пражських письменників. Це і був би один з придатних способів реклами українських видань. Подібні книгарні діють і в інших західних країнах.

Позачергові збори Української секції Спілки словацьких письменників висловились за збереження секції в рамках новоутвореної Спілки словацьких письменників. Збори обрали комітет дії. У п'ятичленний комітет дії, який очолив В. Дацей, увійшли Ю. Бача, С. Макара, Й. Шелепець та І. Яцканин.

Збори письменників ухвалили постанову, яку друкуємо нижче.

МИРОСЛАВ ІЛЮК.

ПОСТАНОВА ПОЗАЧЕРГОВИХ ЗБОРІВ УКРАЇНСЬКОЇ СЕКЦІЇ ССП

1. Публічно реабілітувати всіх українських письменників, які були репресовані під час 20-річного застою.

2. Встановити пам'ятні дошки українським письменникам: Ю. Бороличу, В. Грен-

джи-Донському, П. Гулові, М. Дробняку, А. Карабелешу, Ф. Лазорику, І. Мацинському або вшанувати їх пам'ять іншою відповідною формою.

3. Комітет дії Української секції ССП підготує на черговий з'їзд ССП виступ.

4. Після з'їзду ССП на чергові збори Української секції ССП пред'явити аналіз діяльності Української секції ССП за останніх 20 років.

5. Відновити в рамках Української секції ССП групи поезії, прози, драматургії, літературної критики та публіцистики і перекладачів.

6. Підтримати пропозицію про утворення федерального міністерства для національностей.

7. Поглибити співпрацю із Спілкою письменників України та культурно-освітніми установами в діаспорі.

8. На даному етапі вважаємо доцільним залишити журнал «Дукля» органом Союзу русинів-українців Чехословаччини.

9. Для підвищення якості журналу «Дукля» комітет дії Української секції ССП запропонує видавцеві членів редколегії.

10. Домагатися у компетентних органів, щоб гонорарова політика в українських виданнях не відрізнялася від загальнодержавної.

II. Загальні збори ухвалюють:

1. Резигнацію дотеперішнього комітету Української секції ССП.

2. Прийняття Ю. Бачу в члени Української секції ССП.

3. Рекомендацію кооптувати В. Даця в комітет дії ССП.

III. 1. Збори зобов'язують комітет дії підготувати проект Статуту Української секції ССП.

2. Збори зобов'язують комітет дії спрямувати всю свою діяльність в дусі демократичного руху, який проходить в усьому нашому суспільстві.

Позачергові збори Української секції ССП.

Реабілітація письменників

Українська секція Спілки словацьких письменників суспільно, політично та морально реабілітує Єву Бісс, Василя Даця, Михайла Дробняка, Івана Мацинського, Сергія Макару, Йосифа Шелепця, Михайла Шмайду та Ореста Зілінського, які за свої погляди в 1968—69 роках, зокрема після вступу військ Варшавського договору на суверенну територію Чехословацької Соціалістичної Республіки були названі правоопортуністичними елементами і в результаті того в двадцятирічному «консолідаційному періоді» були позбавлені основних громадських прав: виконання своїх професій, довгорічно не публікувалися, втратили зайняття та були публічно громадянськи зневажені. Вибачається їм авторам Юрію Бачі, Андрію Червнякові, Павлу Мурашкові та Миколі Мушійкові, які в той час не були членами ССП, але і їх спіткала подібна доля.

Українська секція ССП за суджує суспільно-політичні деформації дотеперішнього двадцятирічного періоду, що трагічно позначили не лише життєві долі та творчу працю українських письменників, але негативно вплинули й на розвиток культури у всій нашій Батьківщині. Вимагає від державних і законодавчих органів, щоб де-факто і де-юре забезпечили конституційні права, що ніколи вже в майбутньому не будуть повторюватися подібні деформації, які принижують людську гідність, заперечують основні людські права, уможливають тоталітарне зловживання влади і які ведуть до глибоких суспільних криз, що негативно проявилися при підвищенні матеріальних і духовних цінностей наших народів і національностей.

Комітет дії Української секції
Спілки словацьких письменників.

Настав час для творчості?!

МІРКУВАННЯ ПІСЛЯ ЗБОРІВ НОВОСТВОРЕНОЇ СПІЛКИ СЛОВАЦЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Цей сумнів, який звучить вже у заголовку цього міркування, може, й виправданий. Автор цих рядків доходить до такого висновку трохи скоріше, ніж у твої руки, шановний читачу, попаде оцей номер часопису і ти нетерпеливо будеш гортати його сторінки. Оті міркування не розвіяли і збори новоствореної Спілки словацьких письменників, які відбулись 18 і 19 січня цього року у Братиславі, у роботі яких взяли участь і українські письменники Чехословаччини. Хай ніхто не думає, що це скептицизм, це скоріш пошук і нове розуміння творчості, бо є тут вже певні пориви. Атмосферу цих зборів поповнювали й зустрічі та розмови майстрів пера. Багато з них під час таких зустрічей констатувало, що у цей час, час революційних змін, час перелому і емоцій, навряд чи виникне твір високої художньої вартості. У зв'язку з цим наголошувалось, що зараз час для хорошої публіцистики. Дай боже, щоб і ота виникла, бо такої саме і нам бракує. І до таких думок можна внести сумнів, бо життя вже не раз показало, що і в такий час може появиться твір, який і наперекір всій навколишній атмосфері заговорить саме так, як треба, по-новому, інакше, як ніхто й не сподівався. Його винятковість буде саме в тому, що осягне художніх вершин. Історія це вже неоднократно підтвердила, а уроки історії літератури і в цьому випадку можуть допомогти зорієнтуватись не лише у плані суто літературному, але й людському.

Збори Спілки словацьких письменників попрощались із способами колишнього адміністративно-директивного Союзу словацьких письменників, який сковував творчий розгін письменника, всував його у лише певні рамки.

Від січня донині життя і серед письменницької громади (навіть і в наших умовах) принесло багато нових поглядів. А все ж таки хочеться на мить зупинитись на виступі голови Комітету дії письменника Антона Гикіша, який у своєму есе підкреслив думку, що нам усім слід покінчити з тягарем минулого. Не буде це легкий шлях, бо ж нарешті повинно дійти до осмислення власної свободи. Тут прозвучало і таке, що найбільші жертви у боротьбі з тоталітарним режимом принесли письменники і журналісти. Чи не так воно було і серед нашої української інтелігенції?! Не хочеться робити перелік імен, за якими приховалась гірка доля людей, які стільки цього в житті хотіли досягти, а... До речі, цього болю доторкнувся у своєму дискусійному внеску наш письменник Василь Дацей. Вже згадуваний словацький письменник, прозаїк Антон Гикіш дав тонку характеристику окремих періодів, в яких доходило до гонитви на інтелектуалів, письменників, на інтелігенцію взагалі. Перший етап творять 1969—1972 роки — роки головного удару, 1973—1976 роки — це період диференціації. 1977—1985 роки пан Гикіш характеризував як роки першого опору, наростає криза режиму, виступає «Харта' 77», четвертий етап — це 1985—1989 роки — роки перелому, роки перебудови. При цій періодизації Антон Гикіш вказав на проблеми моральні й людські. Аналіз минулого приносить і таке — кожен з нас причетний до обстановки, яка склалась, але треба знайти міру цієї участі і кардинально розійтись з людьми, які насправді служили силі.

Про хід зборів новоствореної Спілки словацьких письменників широку інформацію принесла преса. Тому, гадаємо, буде на місці поставити питання — як бути далі українській секції письменників, яка стала складовою частиною Спілки словацьких письменників. В наступних днях українська секція письменників дуже серйозно і конструктивно повинна задуматись над молодого письменницькою зміною. Вона повинна створювати умови для творчості, створювати нову літературну думку. Все це, ще раз підкреслюємо, повинно відбуватись надзвичайно оперативно

і конструктивно. Зволікання на шкоду нашому літературному життю. Якщо на зборах Спілки словацьких письменників наголошувалося на єдності у письменницьких рядах, до цей момент чи не найважливіший і в наших умовах.

Повернення репресованих письменників в наше літературне життя вказує ще й на те, що у нашій ряди прийшла нова енергія, творчий потенціал неабиякої сили. Це явище треба підтримати, бо енергії та ентузіазму нам треба, як ніколи перед тим.

(ІЯ)

ВИСТУП В. ДАЦЕЯ НА З'ЇЗДІ СПІЛКИ СЛОВАЦЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Шановні дами, панове!

Говорю від імені Української секції Спілки словацьких письменників.

Українська література існує тут від свого початку як відкинене позашлюбне дитя. Власна мати з побоювань перед старшим братом радніше не признавалася до нього, а опічники за кожну крихітку домагалися вдячності. А вона і дякувала, і писала оди своїм панам. Таж у неї було що кинути в рот, не ходила вже в бочко-рах і мала стріху над головою. І в додаток — задар одержувала підручники. В уявах всевласних то була вершина щастя. Притім не допускали, щоб та дитина колись заглянула в сусіднє подвір'я і що в неї є природна туга по свободі та достойному духовному життю.

Досить часто говорилося і говориться, у нас є таке враження, що й навмисне, про східнославацьку мафію. Але ніхто вже не згадав, що її першими жертвами були і є якраз українці, в першу чергу письменники. Так званий консолідаційний процес у нас розгулявся по-справжньому. Зі Спілки були виключені талановиті і своєрідні автори Іван Мацинський, Єва Бісс, Михайло Шмайда та літературний критик Орест Зілінський. Щоб наша секція не заникла, нові спілчанські квитки одержали і виключені з партії Сергій Макара, Йосиф Шелепець та Василь Дацей, але на видання книг чекали 10 і навіть 17 років. Із наведених старших авторів лиш небіжчик І. Мацинський видав збірку віршів, а Є. Бісс та М. Шмайдові дозволили опублікувати по одному оповіданню. В дійсності потерпіло п'ятдесят процентів авторів. Сьогодні можемо сказати, що якраз тих добрих. Комітет і Президія ССПІ заспокоїлися з формальним існуванням національної секції, але своїм авторитетом не заступилися за те, щоб та література не мусила жити. Аж неймовірно, хто і як про нас вирішував, учив нас писати і наводив, кому нам треба служити, хоч «служів» паралізували творчо, суспільно і матеріально. І так, сьогодні нам доводиться констатувати, що українській літературі було завдано непоправних кривд.

І наперекір усьому тому тут виникло кілька гідних уваги художніх творів, але не завдяки режимові, а всупереч йому. Жаль, що словацькі та чеські видавництва досі ще майже нічого не видали. У тій галузі ми не знайшли спільну мову, і в спільній батьківщині ходимо поруч себе як чужинці, усміхнемося один на одного, жєстами натякнемо, що належимо до себе — і це все.

Українська спільнота і письменники активно включилися зразу з перших днів у процес переродження нашого суспільства. Ми переконані, що процес демократизації торкнеться і нашого політичного та суспільного життя, але побоюємося, що на культурній ниві залишимося осторонь як бідний родич.

Вихід з даного становища бачимо в тому, що будемо покладатися на власні здібності. Ми не маємо ілюзій, але віримо, що з сучасними змінами в нас, а також на Україні, можемо рахувати з допомогою та певною співпрацею з українськими культурними організаціями в діаспорі. Кожен прояв колегіальності словацьких письменників сприймемо з вдячністю.

На даному етапі Українська секція хоче залишитися інтегруючою частиною Спілки словацьких письменників з власним статутом.

Позиція поета і революція

Одним з перших серед українських поетів Чехословаччини, хто виявив свою позицію до сучасних революційних змін нашого суспільства на газетних шпальтах, є і поет та перекладач Сергій Макара. Особиста доля поета, як і багатьох його колег по перу, склалася незавидно. Життя підставляло йому різні перестороги, справитись з якими вимагає від людини неабиякої особистої відваги і принциповості. Віра у справедливість примножила у нього той такий нестійкий оптимізм, що став тихим супутником поета.

Пропонуємо увазі читачів міркування поета про наш, такий обнадіюючий час:

У пережитому консолідаційному періоді, що тривав понад два десятиріччя, виріс просто хворобливий стереотип визначати хибні віхи. Єдність слів і вчинків поступово переросла в догматичну єдність їх заперечення. Уроки історії стали уроками істерії обранців. Тримання носа по вітру переросло в стратегічну і тактичну лінію зміцнення всевладдя окремих осіб та примноження достатку і благобуту непомильної, часто бездарної номенклатури. Творче мислення чесних людей, які прагнули допомогти нашому суспільству досягти якісно вищого рівня, почали клеймувати опортунізмом, що став причиною їх зневажання і приниження в суспільстві. Замість правди чистій душі молоді почали сервірувати напівправди і сухі постанови, які через вічні суб'єктивні й об'єктивні причини переходили з року в рік у нові невиконані постанови. Тому і через тисячі подібних тому суспільно-політична криза, яку проживало наше соціалістичне суспільство, вже давно виростала як діалектична неминучість. Безкарне зневажання бродіння в мисленні молоді, яка з чистим серцем і незатуманеним зором стежила за хитрою корупцією, кар'єризмом, зловживанням владою і подібними хворобами панівної еліти, вважалось ідейною незрілістю молоді генерації. Ті, які вказували на це і не переорієнтували своє комуністичне переконання, були наперед призначені для затаврування й осквернення. Встромлений ніж з хребта мав їх штовхнути на коліна (навіть їх дітей!). До речі, аби бути конкретним, наведу, що вже на початку 70-х років я писав тодішньому Генеральному секретарю ЦК КПЧ (в подібному дусі і голові Центральної контрольно-ревізійної комісії КПЧ та іншим членам тодішньої Президії): «Проте дозвольте мені виразити і своє обурення над тим, що в реалізації ленінської політики КПЧ ще й сьогодні порушуються саме ленінські засади і принципи. Про долю людини ще і в сучасному рішається безвідповідально, суб'єктивістично, з проявом лицемірства, що викликає нездорову атмосферу безпомічності, страху і прикрості. Парадоксом є те, що про долю людини рішають люди, які своє користолюбство, кар'єристичні і міщанські амбіції ставлять над інтересами партії і суспільства. В такій атмосфері потім утверджується громадська думка, що людина «доб'ється» справедливості лише за допомоги протекції, а не чесною і свідомою працею...» За щирість очікується щирість. Сталось протилежне. Мені це вернулось бумерангом. Так, як сталося кийковим бумерангом для молоді, яка спокійно вийшла у вулиці 17 листопада 1989 року. Це досвід. Не лише мій... Тому я підтримую справедливі вимоги нашої молоді, яка не хоче жити з почуттям страху за своє майбутнє, а хоче розвивати свої здібності в модерній демократичній соціалістичній державі з юридичними запоруками, що раз і назавжди буде усунуто привілеї обраних за рахунок працелюбного народу і трудової інтелігенції. Справедливість і свобода духу є найосновнішими атрибутами існування людини! Я вірю в розсудливість і мудрість нашої молоді, робітників, сільських господарів і трудової інтелігенції, які знайдуть правильний вихід з теперішньої

кризисної ситуації. Хоч правдою є і те, що революційні хвилі завжди виносили і виносять на поверхню і зрадливі спідні течії, які виплавляють нових кар'єристів-узурпаторів влади і різних нахлібників... Завжди були і є й сьогодні люди, які будуть прагнути революційне натхнення мас використати на свою користь. Дати обманути себе означало б знову кинутись у хвилі помилок без кінця, у нові уроки історії... Тут діє лише одне виправдане правило: не пристрасті, руйнування, забезпечування і ворожнеча, а пошана до досягнутих вартостей і цілеспрямована, розважлива єдність, яку виявила в цей час особливо наша молода генерація, якій належить подяка і пріоритет в розпочатому процесі відродження.

Люблю свою соціалістичну Батьківщину і тому я є і буду на стороні тих, які хочуть поліпшувати її своїми руками, розумом і серцем. Якби ми це зрадили, то історія нам цього ніколи не пробачить.

СЕРГІЙ МАКАРА, член Української секції ССП.

Газета «Люд», 1 грудня 1989 р.

С. Гапак. Бабина хата, 1986, олія.

З історії образотворчого мистецтва українців Східної Словаччини (1945 — 1990)

Питання найновішої історії образотворчого мистецтва українців Східної Словаччини на нинішній час все ще мало, місцями лиш фрагментарно досліджене. Тому на цьому місці пропонуємо дати хоча б дуже стислу характеристику його окремих етапів після другої світової війни

І. ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО ПЕРШИХ ПІСЛЯВОЄННИХ РОКІВ (1945—1949) — (МРІЇ ТА НАДІЇ)

Визволення Чехословаччини в 1945 році означало для українського населення сходу республіки початок не тільки господарського, але й культурного піднесення. Велике значення в цьому мала Українська Народна Рада Пряшівщини. Наперекір різним перешкодам вдалось їй мобілізувати сили на відновлення краю. Важливу роль посідала УНРП також в галузі шкільництва. При УНРП був заснований Реферат освіти та культури, який очолив художник Дезидерій Миллий. Активну діяльність серед українського населення розвивали й інші установи. Пожтвявлення настало також в літературі та видавничій справі.

За зразком письменників, які при Спілці словацьких письменників створили українську секцію, і художникам запропонували сформувати своє об'єднання — Об'єднання художників Пряшівщини¹. Згадана ідея була прийнята

¹Секретар Культурно-освітньої ради при УНРП Василь Зозуляк пише про це Д. Миллому в листі від 21 грудня 1948 р. Архів МУК, Свидник.

²Відповідь Д. Миллого на лист В. Зозуляка від 21 грудня 1948 р. Архів МУК, Свидник.

позитивно. Дезидерій Миллий з-за робочої завантаженості функцію голови відмовився прийняти і замість себе запропонував «молодого активного художника, Ореста Дубая, який мав би для цього більше часу». Одночасно висловив думку, чи має значення щось подібного організувати, коли намічаються 2—3 члени, а у випадку підключення художників-любителів «про потребу організації не може бути й мови»². Наведені намагання й пізніше, аж донині, коли б могли говорити про 10—20 членів, не були доведені до кінця. Самі художники не відчують потреби бути членом творчої спілки на національній основі. Культурний союз українських трудящих ЧССР і в цьому відношенні не став тим чинником, який би сприяв розвиткові культури українського населення в ширшому плані, у всіх її галузях.

Результатом бурхливої творчої активності в короткому відтинку часу після війни був ряд праць, які ввійшли в скрабницю мистецтва Чехословаччини. В першу чергу йдеться про твори Дезидерія Миллого (1906—1971), Ореста Дубая (1919) та починаючого Степана Гапака (1921).

Дезидерій Миллий і в Братиславі, куди переїхав в 1946 році з Пряшева, лишився вірним рідному краю біля Кийова, який назавжди став для нього джерелом натхнення. Митець нав'язує на творчість попередніх років, головним чином мотивів пагорба Кривий Яроч та фольклорних тем. Характерний для Миллого меланхолійно-ліричний вираз з долею експресивності збагачується акцентуванням рисунку, більшим намаганням до декоративності площини. Коріння цієї частини творчості Д. Миллого знаходимо вже в його

го давніших культурних та мистецьких зацікавленнях. Маємо тут на увазі передусім ікони. Відомо, що Миллий ще під час празького навчання на початку 30-х років разом з молодшим колегою по фаху Федором Манайлом реставрували кілька ікон³. Вплив своєрідних західноукраїнських ікон з їхніми виразними контурами, орнаментальним рішенням площини і регулярним ритмом ліній найвизрадіше проявився в графічних роботах Миллого. Фігури там, як правило, рішені фронтально, що до певної міри можемо знайти і в краєвидах.

Час від часу після війни появлялися на виставках праці Михайла Дубая (1910). В своїх кубізуючих картинах реагував на минулі воєнні події. Багато в нього композицій із сільського середовища, де його приваблювала особливо народна дерев'яна архітектура. М. Дубай часто використовує яскраву живописну палітру. Картини в нього потім світяться, сяють оптимізмом.

В графіці щоразу більше почав про себе заявляти Орест Дубай. Аналіз його дотеперішньої творчості відносно вичерпний. Та все ж таки поспробуємо вказати на декотрі моменти, які впливали на формування задумів та творчості цього митця. Якщо Дезидерій Миллий виходив в своєму творчому доробку безпосередньо з народної культури та історії українців Східної Словаччини, то творчість Ореста Дубая уособлює в собі узагальнення ніби буденних, але й ширше діючих явищ з оптимістичним та ліричним забарвленням своїх відносин до дійсності. Озна-

³Лист Федора Манайла Д. Миллому від 1. листопада 1936 р. Архів МУК, Свидник.

⁴На основі прохання УНРП Д. Миллий реагував на лист В. Зозуляка від 29 липня 1948 р. Архів МУК, Свидник.

⁵Святкування 5 річниці Токаїцької трагедії. Архів ЦК КСУТ, Пряшів, 1948—1949.

⁶Лист УНРП Д. Миллому від 25 липня 1949 р. Архів МУК, Свидник.

йомлений з народними гравюрами, графікою Гогена, творчістю Руолта та Мудроха, Орест Дубай швидко, але не легко, знайшов свій власний вираз. Пророчими словами у цьому відношенні були рядки Д. Миллого в 1948 році: «В остаточному результаті наш молодий художник Орест Дубай, на основі дотеперішньої своєї опублікованої творчої роботи, взагалі найкраще підтверджує передумови прогресування на полі мистецтва»⁴.

Визначним моментом в історії українського образотворчого мистецтва на Східній Словаччині були події 1948—1949 рр. В 1948 році Українська Народна Рада Пряшівщини організувала від 31 липня до 1 вересня наукову етнографічну експедицію по селах Східної Словаччини з українським населенням. Крім істориків та етнографів, взяли в ній участь й художники (С. Гапак, М. Дубай, Є. Бісс, Д. Миллий та ін.). Зрозуміло, що якраз ті мотиви, зарисовки стали основою пізніших творів. Зосередженість на фольклор, народну культуру не була випадковою. Століттями гноблений народ, власне, вперше мав можливість насправді глибше почати досліджувати своє минуле у всіх його проявах.

Особливо активним в документуванні тоді ще кількісно багатих об'єктів народної архітектури, народної ноші був Степан Гапак. Рисунок та ескізи з експедиції він потім використав голівне в ілюстраціях.

В 1949 році, з нагоди п'ятої річниці трагедії в Токаїку, УНРП вирішила пригадати цей сумний ювілей. Планувала видати збірник «Токаїк в произведениях наших писателей, поэтов, художников и композиторов»⁵. Тому звернулась і до художників Д. Миллого, О. Дубая, М. Дубая, С. Гапака, Ю. Мушки, Є. Бісс, В. Шафранка та А. Добоша. З 7 серпня 1949 року більшість запрошених протягом майже двох тижнів працювала прямо в Токаїку⁶ з умовою, що кожний учасник подарує одну картину Галереї Українського національного музею Пряшівщини.

Тема Токаїка прозвучала в багатьох

творах Є. Бісс, С. Гапака, О. Дубая. Для Д. Миллого вона стала, після рідного Кййова, ще одним джерелом натхнення, в якому висловив своє гуманістичне послання. Вже на запрошенні УНРП від 25 липня 1949 року Миллий собі записав: «Група страчених, серед яких один з них обережно піднімається (вираз обличчя), вогонь — вдалині село в полум'ї — і німецькі солдати на другому-третьому плані відходять»⁷. Д. Миллий продовжив тут тему війни з 1946—1949 рр.

В 1946—1949 рр. Дезидерій Миллий створив ряд ілюстрацій для газет «Правда» та «Праца», які виходили в Братиславі. Інтенсивно також займався літографією та ілюструванням словацьких книжкових видань⁸. Особливе місце в творчості Миллого згаданого періоду посідають монотипії. Миллий час від часу любив колорувати чорно-білі естампи. Це своє намагання до графічної і одночасно живописної передачі задуму він міг найкраще здійснити якраз в монотипіях. Вони були ніби «місцем випробування» варіантів декотрих живописних композицій. На основі монотипій можемо уточнити час створення недатованих картин.

Серед монотипій знаходимо натюрморти, краєвиди та фігуральні композиції. Миллий розвиває в них ті елементи своєї творчості, яким в 1943—1944 рр. закидала офіційна словацька преса, що вони «дуже насичені типово більшовицькими елементами», що на виставці могли щось для себе знайти «ті, що живуть в привидах політичних утопій», чи навіть, що «ми собі ні невісту, ні поета не уявляємо так, як нам подає його Миллий»⁹. Це означає тільки те, що Дезидерій Миллий був

⁷Там же.

⁸В 1947 р. створив, наприклад, ілюстрації до «Крейцерової сонати» Л. М. Толстого, «Поезії» І. Краска, «Вогнів на горах» А. Плавки.

⁹Klep, K. M.: Glosa o maliarskych výstavách. *Náš boj*, II, 1944, 8, s. 181—182, Javor, I: *Výstava Dezidera Millyho. Náš boj*, II, 1943, 5, s. 118.

вірним своєму власному «я» і не старався догоджувати тогочасним офіційним смакам.

Ситуація в образотворчому мистецтві українців Східної Словаччини в 1945—1949 рр. підготувала умови для більш інтенсивного культурного життя в наступних роках, коли підключились нові, молоді творчі сили випускників Вищої школи образотворчого мистецтва в Братиславі та Академії образотворчого мистецтва в Празі.

II. ПОЧАТКОВІ ВАГАННЯ ТА ДАЛЬШІ УСПІХИ (1949—1960)

Політичні зміни після лютого 1948 відбилися більш або менш чітко на всьому житті українців Східної Словаччини. Заникла УНРП, виник після півтора року КСУТ, появились нові періодичні видання на українській мові, зникли інші...

В непростій, але багатообіцяючій ситуації знаходилося в той час образотворче мистецтво. Попробуємо показати це на кількох прикладах.

Дезидерій Миллий, вірний своїм гуманістичним принципам, бере активну участь в культурному та суспільному житті країни. Він був делегатом I з'їзду словацьких живописців, скульпторів, графіків, архітекторів та теоретиків в 1949 році, виконував різні функції в рамках Вищої школи образотворчого мистецтва в Братиславі, де працював від її заснування (1949) до своєї смерті (1971).

Дезидерій Миллий завжди старався передати художні образи правдиво, на високому художньому рівні. Найбільше йому це вдавалось тоді, коли зображувані мотиви були співзвучні з його думанням. Може, й тому тогочасна критика закидала йому: «Миллий реалістичніше зображує дійсність, як її зображував в минулому. Але в його картинах краєвидів із Східної Словаччини та Орави бракує нам підхоплення якраз тих великих змін, які проходять в житті Східної Словаччини та Орави. В Миллого на виставці, мабуть, найбільше картин і з них ні один кра-

евид не зображує зміни в нашій природі і те велике будівниче намагання, яке змінює природу Орави та Східної Словаччини. При цьому всьому Д. Миллий вміє реалістично зобразити наш краєвид і зображення її великих змін було б тільки на користь художнього розвитку Миллого»¹⁰. Ця довга цитата хоч трохи показує на складне положення Д. Миллого. Він був змушений в 1950 році публічно виступити із самокритикою¹¹ і «відійти від суб'єктивних поетичних позицій і максимально об'єктивізувати свій спосіб віддзеркалення дійсності»¹². Важке сприймання вимог соціалістичного реалізму, підпорядкування їм привели до того, що в творчості Д. Миллого періоду 50-х рр. відчувається розгубленість, особливо з формального боку.

Пошуки нового шляху в першій половині 50-х рр. Миллому не завжди вдавались. «Спадкоємність обірвалась. Людина губила свій вираз. (...) Першорядним став зоровий аспект. Але — забували на душу»¹³. Можливо, що якраз це було причиною того, що Миллий ще більше заглибився до себе. Свідомством цього є аналітичні автопортрети 50—56-ого рр., портрети близьких людей, рідні, трагедія Токаїка, фольклорні мотиви та натюрморти.

Творчість Ореста Дубая починалась живописом. Поступово, з кінця 40-х рр., почав більше займатися графікою, де пізніше досяг найбільше успіхів. Вже в естампах першої половини 50-х рр. знаходимо риси, які будуть характерні для наступних років: ліризування дій-

¹⁰K slovenskej výstave. Pravda, 1. 1. 1952.

¹¹Sebakritika Dezidera Millyho. Kulturný život, 1950, 11.

¹²Peterajová, E.: Tvár umelcovej vernosti. Pravda, 7, 8. 1981.

¹³Sever, P.: Muž, ktorý nikdy nemal dovolenku. Život, 1967, č. 32, s. 14.

¹⁴Dubay, M.: Eva Kapišovská-Byssová. Z maliarskej tvorby. Prešov 1981. (Katalóg k výstave).

¹⁵Гапак, С.: Художня творчість Єви Бісс-Капішовської. Нове життя, 1958, № 51—52 с. 5.

сності та передача гармонійного поєднання людини та природи.

Єва Бісс (1920) після першого публічного виступу разом з Д. Миллим та М. Дубаем на спільній пражській виставці в 1940 році все більше приходить своїми творами до українського населення Східної Словаччини. Крім виставок, допомогли їй в цьому часті репродукції в журналах «Дружно вперед» та «Дукля». Є. Бісс старається своїми картинками передати «складну проблематику фігурального живопису з її політичною та соціальною тематикою і глибокого розуміння нашого суспільного розвитку»¹⁴.

У творчості Єви Бісс в п'ятдесятих роках помітний сильний акцент на дію, на літературний підтекст. В її творах передані основні мрії, життя українців сходу Словаччини. Своєю стилістикою вони близькі до реалізму 19 століття, що їй не раз буде ще закидатись як натуралізм¹⁵. Нашу увагу заслуговують зокрема її портрети людей і «портрети» речей, де помітне тонке чуття гармонії кольору та форми. Фігуральні композиції передають соціальні конфлікти на селі. Драматизм та динаміка подій підкреслена контрастами висвітлених і затемнених частин.

Степан Гапак (1921) вступив в образотворче мистецтво Східної Словаччини як зрілий автор. На відміну від Де-зидерія Миллого, який в краєвидах орієнтувався в першу чергу на рідний Київ, Степан Гапак не обмежує себе в принципі одним типом рельєфу. Основою творчості Гапака є реалістичний підхід до зображуваного мотиву, без зайвих деталей. Кольор та мазки в нього створюють особливу камерну атмосферу. Допомагають в цьому передусім вохристі та зелені акорди.

Вже згадувані сільські мотиви присутні у всіх періодах творчості С. Гапака. Дерев'яні хати, які тонуть в зелені дерев, або висвітлені яскравим літнім сонцем в живописних полях, доповнені потім фігурами простих людей та казкових істот, знайдемо через двадцять років на ілюстраціях до українських народних казок.

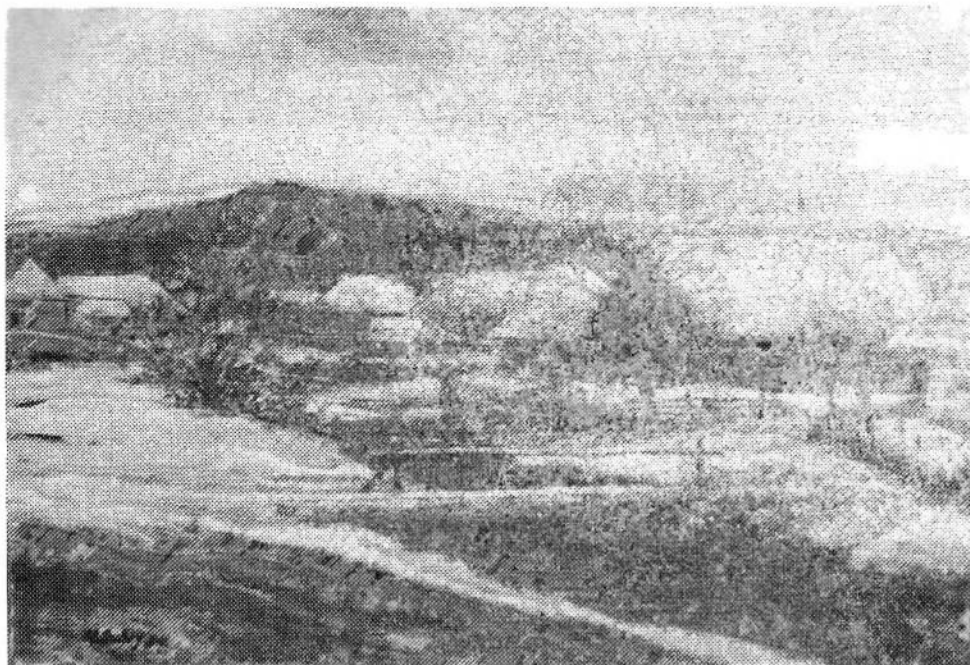

М. Чабала. Околиця Кийова, олія, 1981.

П. Маркович. Краєвид II, темпера, 1986.

М. Дубай. Село Рівне, олія, 1964.

А. Борецький. Зимовий краєвид, олія, 1980.

Є. Бісс. Натюрморт з квітами, 1983, олія.

Для графічних робіт Гапака притаманний описний підхід з використанням мотиву дороги. Замість їхнього багатого членування площин в портретах використовує стриманість лінії та скупість форм.

Графічними роботами з сільського середовища та окраїн міста заявив про себе Павло Маркович (1924).

В скульптурі можемо відмітити спроби Степана Гапака та Єви Бісс, головним чином в портретному жанрі.

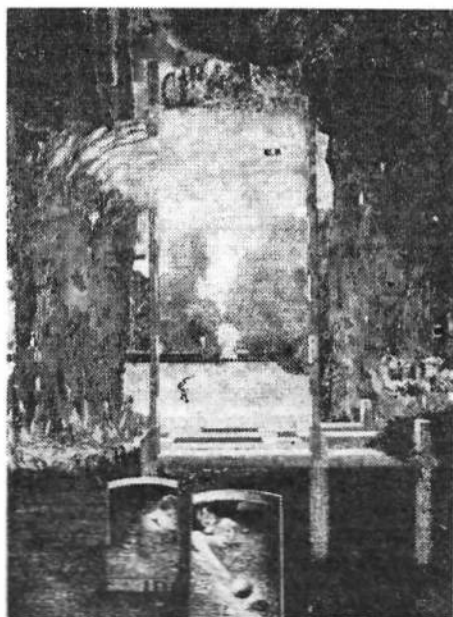
Вершиною художньої творчості другої половини п'ятдесятих років є праці Дезидерія Миллого та Ореста Дубая.

Дезидерій Миллий тут в декотрих творах повернувся до символістсько-балладної струни сорокових років. Просторові та кольорові відносини розпрацьовував в багатьох простих натюрмортах. Продовжує малювати картини з елементами фольклору.

Живописне повернення до теми Токаїка в 1957—1959 рр. означало визначний вклад в загальнодержавний

культурний контекст Сповнені безнадією групи жінок та дітей, які йдуть темним ландшафтом, із фігурами, висвітленими ніжними мазками червоного та жовтого кольорів, все ж таки не діють дуже песимістично. Миллий від більш-менш конкретної передачі ситуації, коли ставить проти себе катів та їхні жертви, дійшов до образу-символу, який передає біль жінки та матері після втрати найближчих їй людей і, як би це не було дивно, радість з нового життя. Жертви фашистського знуцання лежать нерухомо на землі. Ще якийсь момент, і не відрізнимо їх від неї. Миллий розпрацював тут тему, почату ще в 1946—1950 рр. Збагатив її в кольористичному плані. Від вохристого-зелених тонів перейшов до стриманого фейерверку червоного кольору. До теми Токаїка Миллий повернувся і в 60-х рр.

Довгі роки перебування на селі дали Миллому й мотиви праці на полі. Поєднує в них фігури жінок з типовим краєвидом Київова, які немов взаємно зростають. Картини з цією тематикою виникли вже й початком 40-х рр. І тут

Н. Федькович. Спогади на першу лігу, 1984, олія.

зустрічаємось з насильно перерваною і вією творчості.

Новим імпульсом в творчості Ореста Дубая були успіхи радянської космонавтики. Крім того, виникли дальші цикли, які мають філософський підтекст («Пісня життя», «Чорне по білому», «Дерева»). Художник висловлює свої думки тихо, помалу, ненастирливо. Простими засобами вміє передати найскладніші справи. Створює певні метафоричні аналогії природи, техніки та цивілізації, живого і неживого. Людину та природу не ставить проти себе, але навпаки — гармонізує їх в єдине ліричне звучання.

III. ЧАС СИНТЕЗУ, КРИСТАЛІЗАЦІЇ І НОВИХ ПОШУКІВ (1961—1970)

Ідейне та культурне кипіння в Чехословаччині 60-х рр. не обійшло й українську культуру. Бурхливо розвивається література, образотворче мистецтво. Виникають різні творчі угруповання. Дезидерій Миллий став першим керівником групи «Жіво́т» («Життя»), яка створилася в 1963 році. Про спрямування програми групи Миллий сказав: «Боремося проти погано пояснюваного «реалізму» та «модернізму», боронимося проти одноманітності, будемо говорити різними мовами, але вірю, що домовимося — на базі соціалістичного мистецтва»¹⁶.

Дезидерій Миллий вже вкотре (?) вертається в рідний край. Він в нього появляється не тільки на картинах, але й на сторінках різної періодичної преси. Вірність краю дитинства, яка не знала меж, спостерігаємо на абсолютній більшості його краєвидів. Де це лиш трохи можливо, всюди вирінає типова терасоподібна форма Кривого Ярку, який уособлює в собі найбільшу цінність для Миллого — рідний край. Повертання в Київ стали вершиною творчості митця. Привели його до синтезу всіх творчих намагань. Поля вже

¹⁶Aj rozličnou rečou sa dohovorme. *Zivot*, 1963, č. 43, s. 3.

без людей, голі, без трави, без дерев. Митець кінчає свій доробок початком світу. До цього приєднав ще гармонію кольорів. Та це вже справді кінець. А передували цьому початком 60-х років численні монотипії. (Тут з великим жалем можемо згадати недобровільно обірвані подібні намагання в 40-х рр.). Миллий в них пробує рішати різні композиції краєвидів, цікавлять його атмосферні явища. Динаміка неба підкреслена широкими мазками пензля, що додає картині більшої експресії. Одночасно створює монотипії, які стоять близько до пізніших живописних праць сумаризацією форми та виключенням деталей.

Техніка пастелі з виразним рукописом та лагідними кольорами тематично розвивають композиції з копанням картоплі. Та вже тут починають горіти червоні та жовті кольори, які повністю розкрили своє звучання в живописі олією.

Миллому постійно не дають спокою і символічні образи самотніх жінок. До певної міри він в них поєднує відстань між «Блудницями» періоду війни то більш фольклорно переданими невістами кінця 40—50-х рр.

В другій половині 60-х рр. Дезидерій Миллий створює картини монументального виразу. Підкреслено горизонтальні формати композицій дозволяють йому повністю охопити панораму все ще конкретного кийовського краєвиду, який бачив в дитинстві і який можемо побачити і тепер: широкі поорані осінні або зимові нерозчленовані лани, де-неде перекреслені горизонталями, з конусоподібними скелями, які порушують спокій тихої поверхні полів.

Інтерес Миллого до культури рідного етносу проявився в 1968—1970 рр. в реалізації ілюстрацій до «Українських народних балад Східної Словаччини», які з-за втручання політичних органів не змогли бути надруковані. Донині...

Так чекає свого видавця не тільки згадана вище публікація, але й монографія про Дезидерія Миллого, яка б охопила всі грані його творчості.

Орест Дубай, член Покоління 1919,

в 60-х рр. збагачує свої аркуші впровадженням чітких геометричних форм. Спочатку ставить їх проти природних форм. Пізніше повністю перемагають принципи оп-арту, які з деякими змінами використовує і в далі роки.

Проблему світла та тіні рішає в своїх графіках також Степан Гапак. Він старається обминути в них різні крайності. Експериментує, але без екстремів.

Соціальні теми продовжувала опрацьовувати Єва Бісс. Творить подібно як в 50-х рр., правда, з більшим акцентом на драматизм зображення здебільшого представників селян.

Михайло Дубай відходить від геометричної стилізації 40 — початку 50-х рр. і через твори більш-менш описного характеру приходять до імпресивного живопису з використанням пластичної структури поверхні картини.

Графіки, які почерпують з джерела української народної культури Східної Словаччини, створив Павло Маркович. Орнаменти писанок та вишивок пере-

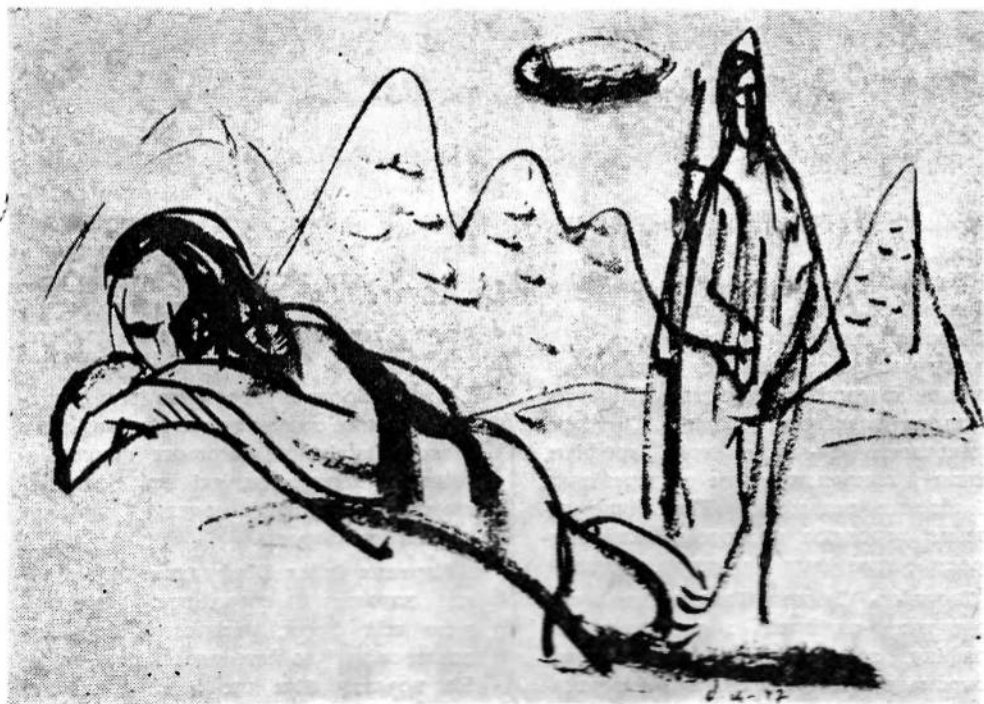
плітаються в складних композиціях. Пастелі Марковича відкривають ліричні ноти краєвидів.

Виразним підсиленням художньої культури українців Східної Словаччини в кінці 50-х — початку 60-х рр. були випускники вищих художніх шкіл Іван Шафранко (1931), Андрій Гай (1932), Микола Диць (1931) та Юрій Крссіла (1932). Двоє перших брали активну участь в діяльності творчої групи «Ровень» (1961—1968).

Іван Шафранко після будівничих мотивів з міста Кошиці, які виконані в експресивному ключі, перейшов до більшої стилізації форми з виразними контурами

Творчий шлях Андрія Гая почався від портретів закарпатоукраїнських будителів. Потім він через мотиви народної архітектури, геометричні стилізовані фігуральні композиції знову вернувся до реалістичних традицій.

Микола Диць від самого початку зосередився на рішеннях пластики форми. Натхненням для нього були кольори

Д. Миллий. Жінка і солдат II, 1947, ризувок пензлем, туш.

української народної ноші та мотиви праці на селі.

Сильний вплив особистості Яна Желібського відбився в ранній творчості його учня Юрія Кресили. Це торкається не лише форми, але й самого вибору цивільних буденних тем. Поступово від цього відходить, його мотиви збагачуються народною архітектурою.

Йосиф Тулик (1928) пройшов шлях від імпресіоністичних до експресіоністичних картин. Подібно як Кресила, і Тулик був певний час під впливом свого вчителя Я. Желібського. Надійно почата творчість митця після його переселення в Канаду нам невідома.

В скульптурній творчості пробував свої сили Степан Гапак, який є автором рельєфу біля пам'ятника О. Павловичу в Свиднику та багатьох творів дрібної пластики.

В цей час образотворче мистецтво дедалі більше проникало до тих місць, де до війни людям про те й не снилося.

IV. РОЗЧАРУВАННЯ І ЗДОБУТКИ (1971—1990)

Останні два десятиліття повні протиріч. Спочатку на певний час частково або повністю припиняється виставочна діяльність декотрих авторів. Самозрозуміло, недобровільно. Одночасно включаються в художнє життя нові митці.

Після передчасної смерті Дезидерія Миллого лишився на передньому плані своєю творчістю Орест Дубай. І в цьому часі звертає велику увагу на суспільну функцію мистецтва. В центрі в нього незмінно людина. Художні можливості оп-арту, крім графіки, почав використовувати в дерев'яних різьблених рельєфах. Пластичне рішення доповнює кольором, який підкреслює природну структуру дерева.

Творчість Степана Гапака, крім епізодичних відбочень в скульптуру та графіку, зосереджується на живописі, зокрема краєвидів. Його праці втратили колишню динаміку, описові етнографічні риси. Він старається більше

значення дати кольору, композиції рідше суцільними площинами з кінцевим декоративним ефектом. В цьому, Гапак дуже приблизився до закарпатської художньої школи.

Єва Бісс була змушена після 1970 року відійти у внутрішню еміграцію. Довга перерва у контакті з глядачем Східної Словаччини і пізніше знайомство з її найновішими картинами були приємним сюрпризом. Єва Бісс і зараз підкреслює в натюрмортах матеріальність зображуваного, але, так само як в краєвидах, композиції вільніші в кольорі. Портрети продовжують лінію психологізації з введенням жанрового елемента.

Вже в 30-х рр. заявив про себе Адальберт Борецький (1910). Але тільки після переїзду із Закарпаття в Кошиці (1964) його творчість стала відома і в його рідному краї. Багатофігуральні картини, які йому привесли успіх та визнання на Україні, відразу були майже непотрібні для нового середовища. Борецький був змушений змінити не тільки великі формати на набагато менші, але переорієнтуватися і в жанах. Зберіг собі хіба що характерний рукопис широкими мазками та колорит гармонійно поєднаних зелених та синіх кольорів краєвидів, рідше натюрмортів.

Творчість Андрія Гая в цьому періоді продовжує напрям стилізації форми, часом з підкресленою геометризацією. В останніх роках набули на силі звучання фольклорні елементи, які він розуміє як «нитку, котра нам показує, звідки ми є».

Юрій Кресила перейшов від імпресіоністичних затуманених краєвидів до різкого виділення окремих форм виразними контурами, які іноді допомагають в пластичній моделюванні, домінують над кольором.

Картини Івана Шафранка в 70-х роках характерні енергійною деформацією всіх форм, експресивністю. Відноситься це і до його пластичних робіт. На початку 80-х рр. Шафранко підключає до композиції декоративний графаретний елемент. Через психологі-

зуючі новофігуральні композиції дійшов до реалістичних полотен з трохи іронічним забарвленням.

Краєвиди з плавними переходами просторових планів з багатими відтінками зелених, синіх та вохристих тонів творить Михайло Чабала (1941). Його краєвиди є образами вібрацій світла та кольору. Його портретам, зокрема дівчат та молодих жінок, притаманна передача психіки, зображених в меланхолійно-ліричному ключі.

Як майстер «точності та поезії в картині» відомий Николай Федькович (1945), який до свого переїзду в Західну Німеччину (1989) створив багато картин, в котрих спирається на тради-

ції іконопису та старих західноєвропейських живописців минулих століть.

Образотворче мистецтво українців Східної Словаччини дістало велику допомогу створенням Галереї ім. Дезидерія Миллого Музею української культури в Свиднику.

Список художників, які вийшли з українського населення і які згадуються в тексті, далеко не повний. Їхні кращі твори могли би стати основою ще одної галереї.

Проблем в українських художників, як у всіх творців, багато. Для нас в цьому напрямку важливо, ким вони себе почувають та для кого творять. Підпис на картині азбукою, може, і не обов'язковий.

А. Гай. Краєвид з польовою дорогою, 1981, олія.

Знову прилетіла ластівка

Івач Яцканин, Місце проживання, Пряшів, СПВ, 1987 р.

Наталка вже не плаче, Пряшів, СПВ, 1988 р.

Щоб добре прорецензувати окрему книгу літературних творів, треба, щоб був добре проаналізований весь літературний процес, щоб знати, до котрої з тих сотень книг прирівняти ту 395 чи 410 книгу, щоб знати рівень тих сотень книг і знати, чого сподіватись і чого вимагати від нових книжок.

А в нас, на жаль, не проаналізовано саме того літературного процесу, у який приходять нові й нові книжки, падаючи, мов у провалля, у несистематизований літературний потік поточної літератури.

Наші друковані органи прагнуть, щоб майже на всі видруковані книги з'явилися «відгуки» — повідомлення про появу нової книжки, анотації чи й рецензії — проте результати тих прагнень не створюють, на жаль, систематичної оцінки літературного процесу хоча б тому, що переважна більшість тих відгуків спроможна охопити лише окрему книгу чи, в кращому разі, річну продукцію видавництва (переважно за актуальними в тому році критеріями) та вже без амбіцій порівняти книжкову продукцію видавництва бодай за п'яти- чи десятирічний період його існування, чи бодай з іншими книгами того жанру.

Існує, отже, якась рецензистика поточної літературної продукції, проте давно вже зник з нашого літературного життя погляд літературознавчий — погляд ширший і глибший, який визначає постійні вартості літературних творів і літературної творчості окремих авторів чи всієї літератури (і то навіть у порівнянні з подібними оцін-

ками чехословацької чи української радянської літератури).

Від появи першої синтетичної праці про літературу чехословацьких українців, яка з'явилася ще у 1968 році, аж до сьогодні з'являлися літературознавчі праці про деякі питання поезії, прози, про деякі аспекти творчості Ф. Лазорика, Ф. Іванчова, В. Зозуляка тощо, проте дальших синтетичних праць про український літературний процес в Чехословаччині, які би виправили існуючі (напевно) прогалини чи однобокості першої монографії і подали б всебічний аналіз літератури чехословацьких українців дальших десятиріч — нема.

А це і є серйозною перешкодою на шляху розвитку української літератури Чехословаччини як цілого, так і її окремих жанрів, методів та стилів, однаково як і перешкодою доброго рецензування поточної літературної продукції.

Цей недолік нашого літературного життя відчувається також перед рецензуванням двох перших книжок нового українського автора Чехословаччини, нового члена Спілки словацьких письменників — молодого і надійного автора — Івана Яцканина, якому у 1987 році видали книгу малої прози — «Місце проживання» та книгу літературних творів для дітей — «Наталка вже не плаче».

Обидві книги Івана Яцканина — дуже своєрідні і цікаві.

Книга «Місце проживання» десь на 120 сторінках невеличкою книжкового формату містить двадцять три оповідання. Книга «Наталка вже не плаче» — на шістдесяті сторінках більшого формату — чотирнадцять розповідей. Отже, твори Яцканина короткі, стислі, ескізні.

Дія майже всіх оповідань першої

книги відбувається в селі. Селяни — переважно досвідчені життям старі люди — є основними героями всіх творів книги. Події творів — довоєнні і післявоєнні — відображають переважно колишнє життя села, здорову селянську мораль, міцні устаї якої відчувались і в житті сучасників.

Ось така найкоротша зовнішня характеристика творів першої книги Яцкавина.

Проте, щоб розкрити своєрідність (і цінність) книги, треба звернути увагу на внутрішні її вартості.

Перш за все відчувається, що автор свідомий свого авторського задуму і знає, що (чи про що) хоче написати. Він уникає якихось складних чи виключених сюжетів і свій задум реалізує при допомозі нескладних життєвих пригод. Тому він, як правило, і не розгортає сюжету, а задовольняється наведенням такої кількості і таких художніх деталей, які необхідні для розкриття його авторського задуму, його ідеї твору.

Аналіз названої книги підказує, що автора не задовольняє сучасне ставлення людини до свого минулого життя. Автор свідомий значення селянського способу життя, селянської моралі, традицій та значення сучасного нашого ставлення до всього історичного досвіду цілих поколінь наших предків. Натуральне господарювання колишнього села було самостійною і самодостатньою системою життя. Тут все поєднувалось і перепліталось, доповнювало одне одного і все тут мало своє значення: економіка й культура, традиція й забобон, народна творчість і народні вірування тощо. Основним способом добування нових вартостей і їхнього зберігання був досвід; основними носіями того досвіду — старі люди; саме тому — щоб зберегти все найкраще з того досвіду — розповідає автор переважно якраз про старих людей. Старий Кряк, старий Возняк, стара Семанка, старий Сливчак, старий Климак, стара Юренчиха, старий Дримак, стара Лозинячиха та старий Лозиняк, стара Соколиха, старий Зубаль, дід Лозень,

старий Грегань, старий Сахайда, стара Смолячка, старий Вільхань, навіть старий (без прізвища) — ось герої його творів, які несуть на собі основне ідейне і сюжетне навантаження і докола яких діється все у його творах. Коли ми вже перерахували більшість головних героїв творів І. Яцкавина, то ще скажемо, що він або зовсім не подає їхньої зовнішньої характеристики, або характеризує їх якоюсь рисою обличчя, волюся, одягу, що він майже не індивідуалізує своїх героїв, не конкретизує їхнього зовнішнього вигляду. Детальніше розкриває автор внутрішні риси характеру своїх героїв. Окремі персонажі автор характеризує тим, як знало село того чи іншого героя («Сливчачка знала вся околиця: нікому не пощастило такої смачної води як йому» (29), а то й всім твором-оповіданням, бо переважна більшість творів — це якраз розкриття якоїсь (переважно позитивної) риси характеру героя.

Розвиток (чи занепад?) української літератури Чехословаччини дійшов до такого стану, що рецензенти не ставлять перед нашою літературою жодних вимог, не дорікають їй за такий чи інший її рівень (не переживають, наприклад, за занадто низький рівень її читабельності) тощо, а холодно беруть у руки те, що видруковано і рецензують: якщо в тому чи іншому творі є, на їхню думку, якісь плюси, позитивні моменти, вони похвалять їх, якщо помітять якісь недоліки чи огріхи, вони зауважать про це — і все; і тому і творці літератури, і її читачі навіть не мають уяви, якою мала (чи могла) б бути наша література, якою уявляється наша література її оцінювачам, в чому вбачають її найбільші успіхи чи найвиразніші недоліки.

Одним з докорів українській літературі Чехословаччини, який можна час від часу почути в нашому літературному середовищі (в редакціях, від рецензентів чи вдумливіших читачів тої літератури) є той, що сучасна українська література Чехословаччини занадто відірвана від справжніх проблем життя українського населення Чехосло-

ваччини — свого читача. Ця відірваність літератури від життя веде свій початок від перших творів післявоєнних, від творів про «величезні» зміни в нашому житті періоду колективізації, коли твори про доярок Уль чи Гань, що виступали на конференціях, зовсім не відповідали дійсним проблемам реальних жителів нашого краю; через деякі модерні твори шістдесятих років (напр., Єви Бісс, Йосифа Шелєця) аж до творів останніх років (напр., «романів» Михайла Дробняча, значної частини сучасної поезії, навіть вагомій книга Івана Мацинського «Вінки сонетів»).

З тієї точки зору рецензована книга Івана Яцканина здається бути теж позитивним фактором української літератури Чехословаччини. Вона вся присвячена основній частині українського населення Чехословаччини, частині з найбільшим життєвим та історичним досвідом — селянству, яке, хоч і проходить, може, й найбільшими змінами у своєму житті, має що сказати і собі та й іншим суспільним групам нашого населення.

Здається навіть більше: рецензовані книги І. Яцканина прагнуть реабілітувати цю тему нашого життя і саме дотеперішнє історичне життя цього населення. Бо саме воно — таки найбільший наш історичний здобуток, поза нього нема нічого настільки вартісного, як воно. Тому саме йому така увага, така пошана.

Однак, якщо ми правильно розуміємо основне спрямування авторської уваги І. Яцканина, то саме тут проявляється в нього й певна звуженість обраної тематики та певна однобокість її освітлення. Село й селяни протягом сторіч жили значно ширшим кругозором питань і проблем. Матеріальні проблеми займали, зрозуміло, й незаперечно, головне місце в їхньому житті, проте не єдине. Народна творчість, вся народна культура, внутрішнє духовне життя людини, історичні змагання населення — все те теж мало свою немалу вагу в історичному житті колективу. А цим аспектам народного жит-

тя автор не приділив потрібної уваги. (З його точки зору — він не мусив те зробити; з точки зору літератури така вимога зовсім закономірна).

Ми вже підкресливали, що оповідання Яцканина короткі, побудовані не так на розгорнутому сюжеті, як на художній деталі. Тому саме їй, як основному носієві будови твору, автор приділив належну увагу. Треба визнати, що в переважній мірі авторові вдається знайти відповідну характерну деталь, яка добре пасує у ситуацію твору, вдало розкриває ту чи іншу рису характеру героя чи ту або іншу частину його авторського задуму. Йому, віби досвіченому авторові, легко підкоряються сюжети й композиційні прийоми, порівняння й алегорії, різні відтінки часу — довоєнного чи сучасного — хоч і не завжди дотягує він до кінця всі ті лінії, які започаткував чи анотував в окремих творах. Тому його розповіді йдуть вільно, природно, віби розливається вода по землі, по кущах і лозинах, які він так любовно зображує у своїх творах.

Проте подукуди поняття вільно не можна замінити поняттям свавільно. А в оповіданні «Спокуса» (63—67), як нам здається, про таку заміну, бодай трохи, йдеться.

Андрій — наймолодший і найміцніший лісоруб — по дорозі у ліс, разом з іншими лісорубами на мить зупинився перед колишньою вівчарською колибою і закричав: «Вставай, вівчар, давай сиру! Кожен знав, що Андрій мав свої рахунки з вівчарем (той перейняв йому жінку — Ю. Б.), але на щось таке, кликати мертвого вівчаря, з усього села ніхто би не наважився. Лісоруби злякалися, хутчіш подались в ліс.» Андрій ще закричав — Гов-гов! і теж подався в ліс. Проте, з волі автора, без належного внутрішнього умотивування, він тут же заблудив. Він «йшов гущиною, гілки дерли обличчя. Поспішав, ві, вже побіг, і навіть не чує, що з ран крапає кров. Падав, знову швидко падав... Треба зосередитись, подумати, треба... але все було марним.» Тут же «надходила ніч», а через три

дві «на дорозі» в лісі знайшли мертвого Андрія.

«— Любов його забила, — сказав Дужак», якого в селі всі поважали.

«— То не любов, то спокуса», — шепотіла стара Баранчиха.

Відомо, що повір'я, легенди чи й заборони занадто поширені серед нашого українського населення. Проте автор, йдучи навіть за такою народною традицією, мав створювати переконливий логічний, правдоподібний образ. Здорова молода людина від страху чи інших таємничих сил так легко не гине.

Часом в природній плин подій закрадається певна нелогічність чи лише неправдоподібність.

Ось пару прикладів:

В оповіданні «Земелька» (23—26) двоє хлопців щоранку йдуть пішки у місто, у горожанську школу. Сотні дітей ходили пішки у школу з села у місто. Одні поспіхом їли щось вдома, інші заїдали щось по дорозі, ще інші йшли не снідаючи. Проте непереконливо звучить, що ті двоє з оповідання «кожного дня тут, під гіллястим буком, розкладали хустини, до яких матері нашвидкуруч зав'язували пару варених яєць, кусник хліба... Сидять, їдять і дивляться...»

Неясною є і порада батька синові в тому ж оповіданні: «Якщо будеш газдувати, добре газдувати, то легкого хліба, синку, тобі не буде» (24), тим більше, що то був батько, який «клав слово до слова, клав тісно до себе, немов цеглину до мурів нової хати» (26).

Також мені здається, що хоч би як «плуг заколихався», то і так важко уявити собі, щоб «скиба розбіглася не в той бік» (49). Подібно «стілечик перевернувся і покотився по бережку» (87) — навряд! «В горлі було сухо, що й слини не проковтнеш» (102) — тут і неправдиве, бо перед ними на столі пляшка і на тому місці невогребне, нефункціональне. «Люди спують, мов мурашки» (115) — тут і неправдиве, і непотрібне.

А ось дальший зразок навряд чи переконливого порівняння: «Колиска така

важка, що аж вода під ногами сичить» (117). Причому йдеться про польову коліску та про суху стежку у сонячний літній день. Важко уявити собі, щоб людина прожила в селі все життя та щоб «у селі про неї майже нічого не знали» (131). Коли хтось когось приходить кумом, то до нього не звертаються на ім'я та ще на «ти» — «Слухай, Гелен» (133), а діти такого кума не називають вуйком, а «нанашком». Завважають у культурно виданій книжці і такі дрібниці, як «кімвата... пахла воском свічки... воск (правильно має бути — віск — Ю. Б.) стівав по свічнику», а пару рядками нижче уже — «на свічниках» (135) чи «йому народився найстарший син» (45) замість «перший».

Гарний та неправдивий і такий малюнок: «розпечений воск стівав по свічнику, падав на підлогу і тут створював дивовижну піраміду.» Капаючий віск може створити піраміду лише тоді, коли він капає з невеликої відстані; коли він капає з великого свічника на землю, він розбризкується на всі боки і піраміди не створить.

Нааявні в книзі, хоч і рідкі, окремі мовні, певно лише редакторські та друкарські огріхи: «Страшно?» (46) — замість «Страшно», «пастивник» (67, подібно і в «Наталці», стор. 20), хоч на стор. 55 те саме слово вжито у правильній формі «пастівник», «дітрова» (77) — замість «дітвора», «знанавидів» (85) — замість «зненавидів», «дістав» (94) — замість «не дістав», «обоє розглядались» (108) — замість «розглядали», «до вінка» (9) — замість «до вікна», «вона» (26) — замість «нова», «десить часто вжито «де» замість «куди» — і то в обох книжках.

(Підкреслюємо, наведені дрібні огріхи чи явні друкарські недогляди не знижують художньої вартості книги, проте ми навели частину з них тому, щоб вказати на потребу бути уважнішим до остаточного оформлення книги на всіх етапах її виготовлення.)

Друга книга Івана Яциківця — книга творів для дітей «Наталка вже не плаче» — і дуже подібна до його пер-

шої книги, і, одночасно, зовсім інша. Подібна тим, що написана, як і перша, на хорошому художньому рівні, що також в ній не йдеться про якісь вижінчені дитячі художні твори, про власне дитячі сюжети, про казки чи інші дитячі жанри, а, подібно як і в першій книжці, скоріше про вільно опрацьовані окремі пригоди дівчинки Наталки з її численних прогулянок зі своїм батьком та дідом.

Героїня книги — та сама в усіх творах книги — на противагу героям першої книги, не живе на селі, проте дія переважної більшості творів другої книги теж відбувається на селі, куди Наталка дуже часто заходить в гості до діда.

Важко визначити вік Наталки, проте з творів книги однозначно випливає, що вона дуже мудра, розумна, знає, наприклад, хто такий Робінзон, знає, що він жив на забутому острові, що на острів можна добратися тільки пароплавом (хоч ще не знає, що таке острів), знає, що де є острів, мусять бути й пірати, що в Робінзона був друг П'ятниця (чого не знає навіть дідо); просто, Наталка, може й тому, що наслухалась татових розповідей, знає все, все розуміє, йде довірливо за татом й дідом, нехай би вони вигадували для неї які завгодно фантазії чи й бувальщини.

В такому разі нема теми чи й проблеми, про яку би автор не міг говорити і яку Наталка не сприйняла б, не порозуміла б і в якій не була б розповідачеві гідним партнером.

Все це значно збагачує можливості автора-розповідача, робить його розповіді багатими, мудрими, різноманітними, вільними, цікавими, майже необмеженими.

Хоч в тиражу книги й зазначено, що книгу призначено для молодшого шкільного віку, в книзі вміщено також твори, ядро (чи основну думку) яких спроможний зрозуміти тільки дорослий (і то вдумливий) читач. Йдеться про такі твори, як «Блукає сарна полем» (23—26), «Під капелюхом тепло» (27—30), «Хата хаті сказала» (37—42)

тощо, в яких ніби вмонтовано ще одну розповідь про людей чи речі, що вирішили шукати кращого (чи легкого) життя («Сама собі винувата. Коли ще молодою була, відійшла від гурту, з рідних місць, шукаючи кращих...» (25). «Трудно з вами говорити, але, може, якби зняли капелюхи, заглянули аж там на обрій (туди за обрій. — Ю. Б.), то усе б інакше бачили... За вашими бережками також люди живуть, можливо, інакше, можливо, і краще. Але ви... думаєте, що світ — то ваше подвір'ячко...» (29). «Всі ми хотіли у місто, і не дійшли... Ставайте тут біля мене... Послухала сільська хата, стала, а потім давай у плач. Але ніхто її не втішав...» (42).

За всіма ознаками книга «Наталка вже не плаче» — книга для дітей. Проте вона зовсім не подібна до дитячих книжок, які ще донедавна видавалися в нас для молодого починаючого читача. Це і не казки, нема в них класичних казкових персонажів, казкових прийомів, відшліфованої добірної простої дитячої мови.

Таку дитячу літературу започаткував свого часу в словацькій літературі Любомир Фелдек і на сьогодні вона набула значного поширення та й популярності.

Проте мені хочеться нагадати всім нам давно відомий факт, що становище в нашій літературі і особливе, і незадовільне. Особливе й незадовільне воно зокрема в дитячій літературі, якої в нас і занадто мало, і рівень її занадто низький. Тому, з одного боку, дуже добре, що Іван Яцканин збагачує ту літературу — і то на солідному художньому рівні — проте, з другого боку, хочу запитати (не зауважити, не дорікнути), чи саме в нашій розхристаній ситуації найпотрібнішим і найдоцільнішим буде саме такий вид літературних творів для дітей. Маю на увазі, зокрема, широкий і багатий словниковий склад мови творів, чи не варто було б «збіднити» його, зменшити кількість вжитих слів за рахунок меншої кількості частіше вживаних, доступніших і зрозуміліших слів саме в

нашому середовищі та опростити складний подеколи опис середовища (див. «Біля млина нема броду» (31—36), «Не приносять листів поштарі» (62—66) тощо).

Ставлячи таке запитання, я відчуваю небезпеку, що мене можуть погано зрозуміти, ніби я дійсно хочу збіднити нашу літературну творчість для дітей, обмежити її на кілька старомодних, сторіччями вживаних тем, жанрів чи прийомів дитячої літератури.

Ні, сто разів ні!

Я звертаю лише увагу на те, що якщо в усьому світі вимагається посиленна увага до дитячої літератури, то в наших несприятливих умовах необхідно посилити ту увагу стократно! І тому ті запитання і ті сумніви саме з приводу аналізу вдалої книги нашої дитячої літератури.

На початку нашої рецензії ми скаржились на брак всебічного аналізу нашого літературного процесу, який ускладнює порівняння доробку окремого автора з літературним доробком цілому. Дійсно, коли б наше літературознавство та було довело, котрий з наших прозаїків — бодай Шмайда, Лазорик, Боролич, Бісс, Іванчов, Ганущин, Шелелець, Дацей — чим збагатив українську прозу Чехословаччини, можна було б встановити, до творчості котрого з них найближча творчість Яцканина, чим вона від них, від дотеперішніх досягнень прози відрізняється, що вносить, випадково, нового у нашу прозу, чим збагачує, урізноманітнює її тощо. Бо, приємно констатувати, хоча йдеться про перші книги автора, вони на такому рівні, що їх можна порівнювати з успіхами попередників. Вони дійсно урізноманітнюють та

збагачують українську прозу Чехословаччини саме нетрафаретним ставленням більшості героїв творів до своєї життєвої долі, до свого життєвого досвіду, до оточуючого середовища, простою розповіддю про простих людей, повагою до зображуваних людей та подій, природністю почуттів та переживань героїв, лагідністю мови творів, ненастирливістю всієї творчості.

Ми вже писали з іншої нагоди, що наша література не виховала протягом 70-х — 80-х років нового покоління літераторів. (Доказом цього є хоча б автори та твори колективної збірки «Молоде вино», Пряшів, 1982 р.) Єдиним світлим винятком з того стану нашої літератури є якраз молодий автор Іван Яцканин. (Є ще один, що подає хороші надії — Віталій Конопелець, та того не виховали ми; він прийшов у нашу літературу з України.) Аналізовані дві книги його літературних творів є цього яскравим і переконливим доказом. Це твори своєрідні, зрілі; з таким дебютом вже давно ніхто не входив у нашу українську літературу Чехословаччини. І хоч відома правда, що одна ластівка літа не робить, все-таки варто б з цієї нагоди ще раз повірити, що наша земля може й надалі родити здібних людей. Потрібно лише створювати солідне та вимогливе літературне середовище, в якому б таланти не пропадали, а розквітали б і тягли б за собою всіх, хто хоче чесно прислужитися розвитку нашої літератури.

Перебудова всього нашого життя, яка повинна прийти і перемогти, вимагає бо дальшого розвитку і дальшого піднесення рівня. Бо світ — то, дійсно, не лише наше подвір'ячко!

Юрій БАЧА.

Моя відповідь

З поваги до життя і творчості Михайла Шмайди, до його заслуг перед нашою літературою я думав ще раз повернути до книги оповідань Марії Параски-Мальцовської та до своєї рецензії про неї і перевірити, чи я десь таки не перегнув трохи палицю.

Та прочитавши нові оповідання авторки — у 5 № «Дуклі» та у 12 № «Дружно вперед» — я остаточно переконався, що не треба мені повертати до згаданої роботи. Скоріше навпаки!..

Ю. БАЧА

Матеріали до Словника культури українців Чехословаччини

«ВѢСТНИК» — газета, яка виходила у Відні у 1850 — 1866 роках і виникла як спільний політичний друкований орган галицьких і закарпатських українців, тобто русинів Австрії. На його сторінках зродилась і формувалась наша публіцистика. Попередницею «Вісника» була урядова газета **«Галичо-руській вѣстник»**, яка виходила у Львові у 1849 — 1850 роках. Вона появлялась «тричі на тиждень», її редактором був **Микола Устянович**, редакторами-співробітниками працювали в газеті **Іван Головацький**, **Микола Коссака** і **Богдан Дідицький**. У 1850 році на 16-му номері «Галичо-руській вѣстник» було припинено і переведено у Відень, де він став виходити під назвою **«Вѣстник, повременне письмо посвящено политическому и нравственному образованию Русинов австрийской державы. (Печатано в типографіи оо. Мехитаристов)»**. Згодом газета друкувалась в інших друкарнях Відня.

«Вісник» виник як урядовий орган, виходив на чотирьох сторінках, появлявся у перші роки три рази у тиждень. Відповідальним редактором газети став **Іван Головацький**, редактором — **Юлій Вислобоцький** (псевдонім — **Василь Зборовський**), співробітником — **Богдан Дідицький**. Перший номер «Вісника» появилсь 7 19 лютого, у 1850 році вийшло 136 номерів. За попередньою угодою у редакції газети мав працювати також закарпатський редактор, але цю угоду не було дотримано. Зате **Іван Головацький** та **Богдан Дідицький**, які користались значною популярністю серед закарпатоукраїнської патріотичної інтелігенції, вузько співробітничали з творчими силами закарпатських українців, сприяли тому, що закарпатоукраїнська проблематика була широко представлена на сторінках газети.

Газета друкувала урядові розпорядження, подавала повідомлення про домашні та закордонні події, друкувала кореспонденції та різні статті, художні твори своїх співробітників, яких мала відносно багато серед русинів Угорщини, особливо у перших роках свого існування. «Вісник» користався популярністю серед закарпатоукраїнських читачів. Ще до появи газети, а також після керівництво обидвох епархій — Мукачівської та Пряшівської — рекомендувало її своїм вірникам — як ін-

телігенції, так також широким колам читачів. Кращими розповсюджувачами «Вісника» в нас були спиські патріоти. Тут, на Спиші, першими стали замовляти «Вісник» також сільські громади. Ініціатором колективної передплати газети стала орябинська сільська громада, яка замовила «Вісник» вже весною 1850 року і колективно читала його. Згодом пішли за прикладом Орябини **Камйонка**, **Литманова**, **Якуб'яни** та дальші села, про що писала редакція у № 9 за 1852 рік.

Першим з закарпатських українців привітав газету **Олександр Духнович** у своїй кореспонденції, датованій 1 березня 1850 року (№ 14), в якій писав: «Честна редакце! Вы наставник, вы учитель, вы начальник народа есте, вы тарабанщик, вы трубащ полковный, на которого голос четыре миллионы крьпких подгорных людей сравняются... Я телескопом взираю в тайну будущности, и вижу, як соединяются... и совокупаются отдѣльными сродницы, мнѣ несчастный Бескид не высоким и не крутым уже видится, а холмиком, который дотеперь як непроходимый Атлас мнѣ показывался и родных братьов, единой великой матери сынов отлучал...» Отже, «Вісник» мав стати спайкою між двома роз'єднаними рідним братами, мостом для об'єднання і злиття двох галузок русинів, що жили по обидва боки Бескидів. У № 24 молодий **Анатолій Кралицький**, якому тоді було лише 15 років, привітав під ініціалами **А. К.** появу газети у кореспонденції «Поздравление «Вѣстника» от русинов береги и рѣку Лаборскую обитающих».

Серед кореспондентів з Пряшівщини у перші роки, поряд з **О. Духновичем**, найбільш плідним і багатограним щодо підняття проблематики співробітником «Вісника» був орябинський публіцист **Микола Михалич** (псевдонім — **Орел Татранський**), багато публікувались у «Віснику» псевдонім **Лаборський** з Південного Земплину (**Михайло Лихварчик**) та **Олександр Лабанц** і **Микола Стойка** з околиці **Михалівців**, псевдонім **Лаборчан** (**Михайло Бескид**) з **Чертіжного** псевдонім **Бескидов** «**Из Вышняго Земплина**», **Олександр Павлович** (псевдонім **Чарнян**

Маковицький), Віктор Добрянський і Георгій Шолтес з Кошиць і Пряшева та десятки інших. З закарпатоукраїнських кореспондентів поза Пряшівщиною найбільш плідним і ерудованим публіцистом-співробітником «Вісника» був Іван Раковський (псевдонім Паноніанін), а також віденський Микола Нодь, Олександр Гомічков (псевдоніми Турян, Турянський, «Русській путник з Сьверной Угорщини»), Іван Добе з Середнього, нерозкриті псевдоніми Любомір, Кимвал Турянський, Подгорян тощо.

У 1852 році з посиленням абсолютизму в Австрії настали зміни в газеті і її редакції. Вона перестала бути урядовою газетою, але певну субвенцію отримувала від уряду. Василь Зборовський (Юлій Вислобоцький) став відповідальним видавцем «Вісника», Іван Головацький наведений як редактор газети, починаючи 98-им номером газети, він вибув з редакції. Перестав бути співробітником газети також Б. Дідицький. У цей рік «Вісник» виходив вже лише два рази тижнево. На останньому 98 номері Василь Зборовський наведений як відповідальний видавець та редактор газети і ним він залишається також в наступних роках — до самого припинення «Вісника». У 1853 році газета виходила вже лише на двох сторінках, значно понизилася кількість її передплатників і звулилось коло співробітників. Духнович перестав співробітничати з редакцією, остання його стаття появилася у № 17. Покинули газету також решта закарпатоукраїнських співробітників. Василь Зборовський був непопулярним серед закарпатоукраїнської інтелігенції, що було одною з причин відходу від газети наших читачів.

Щоб захоронити «Вісник», В. Зборовський заснував додаток до газети під назвою «Отечественный сборник» або «Сборник», а згодом став видавати і дальші додатки. У період 1854 — 1859 років «Вісник» потрапив у кризу, над ним постійно чатувала небезпека припинення. У 1857 році він був перейменований на «часопись политическую», а в 1858 — 1859 роках став знову урядовою газетою. Наприкінці 1859 року редакція оголосила припинення газети, на початку 1860-го року «Вісник» перестав виходити. Відновлено його випуск 30 березня/11 квітня цього року. У період 1854 — 1859 років майже зовсім обірвалось співробітництво закарпатоукраїнських кореспондентів з «Вісником». У ці роки опублікували у газеті кілька повідомлень Іван Добе

(І. П. Д.) та нерозкритий кореспондент з Ужгорода.

У 60-х роках, у нових політичних умовах, «Вісник» відродився. До кінця свого існування залишився урядовою газетою, але послаблення пресових обмежень дозволило йому дещо вільніше видихнути. Спочатку він виходить тижнево три рази, з 1863 року — два рази, з 1865 року появляється як «часопись урядова, политична и литературна», у 1866 році 49-м номером закінчує свій шлях.

У 60-х роках, в умовах піднесення культурно-національного руху, значно пошквалилось співробітництво закарпатоукраїнських кореспондентів з газетою, зроста розповсюдженість її серед русинів Угорщини. Велику серію кореспонденцій опублікував у газеті анонім, який друкувався під заголовком «З угорско-русских сторон» і своїм гострим публіцистичним пером багатогранно освітлював життя та боротьбу русинів Угорщини, надіслав також кілька кореспонденцій з Пряшівщини. Подібні кореспонденції публікував у газеті автор «З прашевских сторон». Відновив своє співробітництво з «Вісником» у 1863 році також О. Духнович, який торкнувся у своїй кореспонденції, крім іншого, також політичної боротьби русинів. Розпочав співробітництво з «Вісником» своєрідний кореспондент з Спишу, відомий наш публіцист Григорій Бескид («Из-над Попрада»), з Пряшева писав у газету Михайло Бескид (молодший), багато матеріалів вмістив у газеті А. Кралицький, свої кореспонденції надсилали у газету закарпатські її співробітники з Будина, з Пешта, з Ужгорода, «Из Сьверной Угорщини», «Из Вышняго Спиша», подав у газеті свої перші спроби пера відомий згодом пряшівський журналіст М. Котрадов та багато інших.

Як вже згадувалось, у кризовому для «Вісника» 1853 році редакція газети почала друкувати додатки до регулярного випуску: «Отечественный сборник» (або «Сборник») *повѣсток, сказок, исторических воспоминаний, господарских и иных общепользных вѣстей и пр. пр.*, який виходив у 1853 — 1859, 1861 — 1862 та 1866 роках, як правило, тижнево раз на чотирьох сторінках (іноді появлявся нерегулярно), педагогічний часопис «Домова школка» (1854 — 1856) і релігійний часопис «Сюн, церковь, школа» (1858 — 1859), який мав заступити «Церковную газету» Івана Раковського, що виходила у Будині і була припинена у 1858 році. Найбільш популярним серед закарпатських українців був «Отечественный сборник», в

якому дійшло до нас багато художніх творів та різних статей наших місцевих авторів. О. Духнович у 1853 році опублікував у цьому часописі ряд своїх поезій, десятки загадок і логігрифів, у 1866 році друкувалися тут посмертно твори з рукописної спадщини будителя. Багато друкувався у «Отечественном сборнике» Анатолій Кралицький (також під псевдонімом Лаборчан); у цьому часописі вийшли його оповідання «Федор Петрюк» (1862), «Дяк» (1866). Було опубліковано десятки статей історичного, етнографічного характеру, біографії відомих постатей закарпатської культурної історії, які публікувались у цьому часописі у 1866 році також без наведення авторів (А. Бачинський, Ю. Венелін-Гуца, І. Кутка, П. Лодій, Г. Пазин, О. Повчій, Г. Таркювич, І. Чургович тощо). Зауважимо, що співробітництво А. Кралицького з «Отечественным сборником» розпочалося невдало. У своєму примірнику цього часопису, у № 9 за 1862 рік, де було опублікова-

но оповідання «Федор Петрюк», Анатолій Кралицький написав: «Редактор «Вѣстника» искажил со всѣм мою правопись на лад галицко-польскій, отобрал даже и имя, удоволивши мене буквами А. К. и прото я принужден не узнаватися автором повѣсти сей, Анатолій». Проте згодом він помирився з редактором і плідно співробітничав у виданні, надсилав також твори О. Духновича для друкування з тих рукописів, що зберігалися в архіві Мукачівського монастиря.

На сторінках «Вісника» і його додатків писалася історія нашої публіцистики періоду її становлення і розвитку до виникнення у 1867 році на нашому домашньому ґрунті (в Ужгороді) нашого власного світського періодичного органу. На сторінках газети відбиті важливі події історії, суспільної боротьби, духовного життя, здобутків і прагнень нашої громадськості, отже, матеріали «Вісника» і його додатків є багатим джерелом вивчення нашого минулого.

Олена РУДЛОВЧАК.

П. Маркович. Село взимку, 1974, темпера.

ПОДІЇ ДНЯ

● У виставочних залах Галереї ім. Дезидерія Миллого МУК у Свиднику (грудень 1989 — лютий 1990) було відкрито виставку картин Павла Громницького до 100-річчя з дня народження.

● 18 січня ц. р. в Пряшівській галереї образотворчого мистецтва було відкрито виставку «Пряшівські художники місту».

● 25 січня ц. р. у виставочних залах Пряшівської галереї образотворчого мистецтва було відкрито виставку робіт Павла Мушки під назвою «Вибрані твори 1973—1989».

● 17 лютого ц. р. у Пряшівському УНТ відбулась прем'єра експериментальної п'єси словацького автора Благослава Углара та драмколективу УНТ під назвою «Зага». Режисер постановки — Благослав Углар.

● 24 лютого ц. р. у Пряшівському УНТ відбулась прем'єра п'єси Віктора Гайного «Там у нас». Режисер постановки — Іван Іванчо.

● 29 лютого ц. р. Президія Спільки словацьких письменників в Братиславі прийняла в ряди Спільки Юрія Бачу та Степана Сухого.

● В українському літературному журналі «Вітчизна», № 2 за 1990 рік, що виходить у Києві, були надруковані літературні твори наших поетів Степана Гостиняка, Івана Мацинського, Марусі Ня-

хай, Іллі Галайди, прозаїків Мирослава Немета, Марії Параски-Мальцовської, Івана Яцканина, Василя Дадея та літературно-оглядову статтю Михайла Романа під назвою «Література українців Чехословаччини». Вступне слово про національно-культурне життя українців Чехословаччини написав український письменник Дмитро Павличко. Редактор журналу «Вітчизна» Федір Зубанич запропонував радянським читачам свої зразки із документальних новел під назвою «Я русин был, есмь і буду...» із своїх подорожей по Східній Словаччині. Журнал ілюстровано картинами художника Степана Гапака.

● 8 березня ц. р. Андрій Кусько, чехословацький український письменник, відмітив своє 75-річчя з дня народження.

● 9 березня ц. р., в день народження Великого Кобзаря, у Пряшеві в приміщеннях Руського дому відбувся урочистий вечір, який організували культурно-освітнє товариство «Тарасова Україна разом з клубом жінок, що діє при Руському домі.

● 21 березня ц. р. в приміщеннях Руського дому в Пряшеві відбувся вечір, присвячений пам'яті Т. Г. Шевченка, який підготувала для громадськості первинна організація Союзу русинів-українців, що діє при Руському домі.

ЗМІСТ

Гостиняк Степан. А я не боюся, Порада, Дійсна сліпота, Усе важе, Спроба повчання і відповідь на нього, Нарощування м'язів, Актив, Діалектична елегія. Найкращі, Пошесть, Демонтаж старої музейної експозиції, Сторож скарбів, Альфа і омега усвідомлення, Бо плач багато легший від неплачу	1
Шмайда Михайло. Василькові гріхи	6
Дацей Василь. Ровесник	12
Міколай Душан. Фіакр	27
Світличний Іван. Шевченко, Заздрощі, В. Симоненкові, Посполиті, Мадонна	33
Ілюк Мирослав. З'їзд русинів-українців Чехословаччини	36
Бача Юрій. За і проти. Про умови розвитку культури українців Чехословаччини після 1945 року	38
Ілюк Мирослав. З тривогами про майбутнє літератури (З позачергових зборів Української секції ССП)	53
Постанова позачергових зборів Української секції ССП	55
Реабілітація письменників	56
(ІЯ) Настав час для творчості?! (Міркування після зборів новоствореної Спілки словацьких письменників)	57
Виступ В. Дацея на з'їзді Спілки словацьких письменників	58
Макара Сергій. Позиція поета і революція	59
Грешлик Владислав. З історії образотворчого мистецтва українців Східної Словаччини (1945 — 1990)	64
Бача Юрій. Знову прилетіла ластівка	70
Бача Ю. Моя відповідь	75
Рудловчак Олена. Матеріали до Словника культури українців Чехословаччини	76
Події дня	79

ДУКЛЯ — літературно-мистецький та публіцистичний журнал. Видає Союз русинів-українців Чехословаччини, Пряшів.

DUKĽA — literárno-umelecký a publicistický časopis. Vydáva Zväz Rusínov-Ukrajincov Československa, Prešov.

РЕДКОЛЕГІЯ: МІЛАН БОБАК, ІЛЛЯ ГАЛАЙДА, СТЕПАН ГАПАК, ВЛАДИСЛАВ ГРЕШЛИК, ФЕДІР ІВАНЧОВ, МИРОСЛАВ ІЛЮК (головний редактор), ФЕДІР КОВАЧ, МИХАЙЛО РОМАН, ІВАН ЯЦКАНИН.

РЕДАКТОР — МАРУСЯ НЯХАЙ.

Графічне оформлення Мілана Сопка.

Виходить раз на два місяці. Передплатна ціна: на рік — 42 крон, окремого номера — 7 крон. Адреса редакції: 081 08 Пряшів, вул. Пожарницька, 15, телефон 226—80. Друкує Дуклянська друкарня. Підписано до друку 11 квітня 1990 р. Rozširuje poštová povinnová služba. Informácie o predplatnom podáva a objednávky prijíma každá pošta i doručovateľ: Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia a dovoz tlače, 813 81 Bratislava, Gottwaldovo námestie 6, Reg. č. SÚTI 6/48.

ІВАН
МАЦИНСЬКИЙ

МЕРИДІАНИ
І ПАРАЛЕЛІ

SLOVENSKE
PEDAGOGICKE
NAKLADATELSTVO

Обкладинка книжки Івана Мацинського «Меридіани і паралелі». СПВ-ВУЛ, 1989.

240

Ціна 7 Кчс

Індекс 49092